

ISSN 2335-0067

VITEŠKA KULTURA, god. III (2014)
CHIVALROUS CULTURE

SADRŽAJ:

Nebojša Petrović, <i>Sveti Maksim Branković</i>	1
Petar B. Bogunović, <i>Bitka kod Angore: Leta Gospodnjeg 6910</i>	13
Arandžel Smiljanić, <i>Počteni vitez Pribislav Pohvalić</i>	75
Branka Mačinković, <i>Vitez Nikola Testa među diplomatama</i>	97
Darko Gavrilović / Nemanja Dukić, <i>Kriza vere i duhovno traganje za istorijskim Isusom u 20. veku</i>	111
Aleksandar Saša Gajić, „ <i>Ogledala vladara</i> “ kao predmoderna politikološka literatura	125
Predrag Pavlićević, <i>Samopožrtvovanje i političko vođstvo</i>	145
Snežana Besermenji, <i>Kulturno nasleđe templara na prostoru Srbije i Hrvatske</i>	173
Nenad Đuretić, <i>Duhovna strujanja ruskih slobodnih zidara – od okultnih začetaka do emigrantske stradije</i>	183
Miomir Petrović, <i>Odlomak iz romana „Bakarni bubnjevi“</i>	199
Srbija 1914 - 2014, epilog i posledice <i>Gavro ubi Ferdinanda</i>	215
<i>Zavetna zemlja</i>	219
OSMTH - Veliki priorat vitezova templara Srbije, <i>Deklaracija o potrebi zaštite hrišćanske kulturne baštine na Kosovu i Metohiji i hrišćanskih stradalnika u svetu</i>	223

CONTENTS:

Nebojša Petrović, <i>Saint Maksim Branković</i>	1
Petar B. Bogunović, <i>Battle of Angora: Anno Domini 1402</i>	13
Aranđel Smiljanić, <i>Honest Knight Pribislav Pohvalic</i>	75
Branka Mačinković, <i>The Knight Nikola Testa among diplomats</i>	97
Darko Gavrilović/ Nemanja Dukić, <i>Crisis of Faith and Spiritual Quest for the Historical Jesus in the 20th century</i>	111
Aleksandar Saša Gajić, „ <i>Mirrors of princes</i> ” as premodern politology literature	125
Predrag Pavlićević, <i>The Self-sacrifice and Political leadership</i>	145
Snežana Besermenji, <i>Cultural heritage of the Knights Templar in the area Serbia and Croatia</i> . .	173
Nenad Đuretić, <i>Spiritual currents of Russian Freemasons - from occult beginnings to migrant perish.</i>	183
Miomir Petrović, <i>An excerpt from the novel „The copper drums”</i>	199
Serbia 1914 - 2014, epilogue and consequences	215
<i>Gavro killed Ferdinand</i>	215
<i>The covenant country</i>	219
OSMTH – Grand Priory of Knights Templars in Serbia, <i>Declaration on need to protect the Christian cultural heritage in Kosovo and Metohija and Christian victims all over the world</i>	227

NEBOJŠA PETROVIĆ*
Studentski centar
Novi Sad

UDK 235.3:929BRANKOVIĆ

SVETI MAKSIM BRANKOVIĆ

Sažetak: U radu je data biografija svetog Maksima Brankovića, srpskog despota u Ugarskoj, utemeljivača kulta sremskih Brankovića, ličnosti koja je obnovila i kod srpskog naroda u velikoj meri sačuvala državotvornu ideju. Autor se u radu osvrće na nekoliko zanimljivih pitanja iz njegovog života: pitanja preuzimanja despotske titule, neuspele ženidbe, monašenja i crkvene delatnosti.

Ključne reči: Despot, preporod, Srem, pravoslavlje, feudalizam, manastir, kultura

Brankovići su bili stara i ugledna porodica sa značajnim uticajem i na dvoru Nemanjića. U haotičnom vremenu raspada srpskog carstva, ova porodica je vrtoglavom brzinom jačala svoju moć i na kraju srednjevekovnog perioda, zahvaljujući bogatstvu i razgranatim porodičnim vezama postala i vladarska dinastija. Međutim, u narodnom predanju i pored značajnih zasluga koje su nesumljivo imali u borbi za opstanak srpske države, oni nisu upamćeni i obeleženi sa lepim prizvukom. Čak ni savremena istoriografija nije uspela da razbije mit o izdaji Vuka Brankovića i navodno njegovoj krivici za najveći poraz u istoriji srpskog naroda. Ovakvoj predstavi verovatno je u dobroj meri kumovala srps-

* nebojsa.petrovic@scns.rs

ska pravoslavna crkva koja je bila u veoma bliskim odnosima sa porodicom Lazarević a koji su bili često ugroženi od Brankovića i prema njima neprijateljski raspoloženi. Da je ovakvo viđenje sasvim moguće, svedoči činjenica da su poslednji Brankovići despot Đorđe (monaško ime Maksim), njegova brat Jovan i njihova majka Angelina i otac Stefan, imali bliske odnose sa Crkvom i bili uvršteni u povorku srpskih svetitelja. Hagiografski spisi ih predstavljaju kao neumorne branitelje naroda i vere i koji po uzoru na slavne pretke nesebično grade zadužbine i pomažu Crkvu. Naročito je istaknut despot Đorđe, odnosno Maksim Branković, čija je neobična i u neku ruku tragična sudbina ostala utisnuta i u narodnom predanju.

Činjenica je da je njegov kult najviše negovan u Sremu, ali se ne smeju zanemariti ikone i freske iz Slavonije, Dalmacije i Srbije. Dakle, nema sumnje da su Maksim Branković i njegova porodica slavljeni na svim teritorijama gde je živeo srpski narod i da su spisi o sremskim Brankovićima prepisivani i čitani sa prvenstvenim ciljem jačanja pravoslavlja i srpske nacionalne ideje.¹

Napravili bi smo veliku grešku ako ostanemo pri tvrdnji da je ovo glorifikovanje Maksima Brankovića nastalo i opstalo jedino zahvaljujući uticaju Crkve. Njen uticaj jeste bio najznačajniji ali njegov život, odnosno sveukupna politička i crkvena delatnost pomogli su Crkvi da kroz njegovu ličnost ponovo uspostavi i osnaži ne samo duhovnu, već i što je za budućnost naročito važno i državotvornu ideju Srbije iz vremena Nemanjića.

Đorđe Branković je najverovatnije rođen u Italiji 1461 ili 1462. godine. Njegov otac Stefan Branković, sin despota Đurđa, bila je naročito tragična istorijska ličnost. Pošto su ga Turci kao mladića oslepeli i držali neko vreme u zatočeništvu, posle oslobođanja, teška vremena po srpski narod nisu ni njemu dozvolila da uživa blagodeti slobode i sigurnosti na očevom dvoru u Smederevu. Posle pada Smedereva lišen velikog bogatstva svoje po-

¹ Svetlana Tomin, Vladika Maaksim Branković, Novi Sad, 2007, 232

rodice neko vreme se potucao po Ugarskoj i Balkanu da bi se u Albaniji oženio Angelinom iz čuvene albanske porodice Arijanita. Odmah posle ženidbe, zahvaljujući svojoj sestri Katarini, udovici Ulriha Celjskog, nalazi trajno utočište na njenim posedima u Italiji, u zamku Belgrad.²

Upravo se u ovom dvorcu, navedene godine i rodio njihov prvi sin Đorđe. Život u ovom dvorcu nije nalikovao na blagostanje koje je porodica uživala u Despotovini ali je bio ispunjen određenim pogodnostima koje su omogućile mладом Đordju, da za to vreme, stekne respektabilno obrazovanje. Plemičko poreklo ali i njegove lične osobine omogućile su porodici da stekne i carevu naklonost.³

Upravo im je car Fridrih posle Stefanove smrti, usled određenih problema koje je porodica imala sa svojim susedima, dodelio grad Vajtersfeld u Kranjskoj. Pored toga, on je ugovorio i čak prisustvovao 1485. godine u Inzbruку udaji Stefanove crke Mare za grofa Bonifacija Paleologa.⁴

Međutim, Brankovići nisu dugo uživali u blagodetima koje je nudila zaštita cara Fridriha. Naime, odmah posle navedenog venčanja, ugarski kralj Matija Korvin ponudio je sada već jedinim muškim naslednicima despota Đurđa, dostojanstvo srpskog despota.

Imajući u vidu da je ugarski kralj bio zakleti neprijatelj njihovog zaštitnika cara Fridriha i da je u velikoj meri kumovao propasti Despotovine, kao i da je navedena titula predstavljala tek mali bljesak nekadašnje slave i značaja, porodica se verovatno suočila sa ozbiljnom nedoumicom. Despotska titula, odnosno obaveze i prava koja je ona nosila nije se razlikovala od ostalih feudalnih titula srednjevekovne Ugarske. Despoti su prisustvovali državnim saborima, imali su određena sudska prava i naravno

² Vladimir Ćorović, Istorija Srba, Beograd, 1995, 376

³ Sima Ćirković, Pismenost i obrazovanje u srednjevakovnoj srpskoj državi, Beograd 1974, 21

⁴ Vladimir Đorović, navedeno delo, 377

vojne obaveze.⁵ I pored toga, možemo pretpostaviti da su Brankovići smatrali da su Vuk Grgurević i mađarski kralj usurpirali titulu Despota, jer je njihovo pravo bilo u svakom slučaju jače od onoga koje je imao Vuk Grgurević, koji je bio nezakoniti Grgurev sin. Takođe, i dalje je bilo živo sećanje na poraze Turaka i njihovo prihvatanje obnove Despotovine, što je, imajući u vidu da je na čelu mađarske države bio Matija Korvin, izuzetno sposoban vladar i vojskovođa, stvaralo nadu da se tako nešto može ponoviti. Inače braća Brankovići su i kasnije gajili ovakve nade i ozbiljno radili na njihovoj realizaciji.

Verovatno iz tih razloga su, pošto su otpratili sestru mužu u Pijemont, krenuli za Ugarsku krajem 1485. tako da su u Srem stigli u februaru 1486. godine. Zanimljivo je da su među svoje sunarodnike stigli sa moštimi svoga oca Stefana, koji je nedavno proglašen za sveca. Oni su na ovaj način pokazali, ne samo da u tuđini nisu zaboravili na tradiciju svojih predaka, već i da ponovo uspostavljaju kult vladara.⁶

Zapravo, mošti sina poslednjeg samostalnog srpskog vladara, osim religioznog imaju i vidan politički kontekst, jer jasno ispoljavaju načelo državnosti i predstavljaju direktnu vezu sremskih Brankovića sa nekadašnjom Despotinom. Ovo je bilo od naročitog značaja ne samo u smislu učvršćivanja njihovog položaja u Sremu, već i jasna namera povratka na teritorije nekadašnje Srbije.⁷

Đorđe Branković je pored titule despota dobio od kralja Matije i deo poseda koje je imao Vuk Grgurević. Kao što smo već rekli, glavna obaveza je bila da čuva granicu i sa svojim ljudima (oko 1000 ratnika) ratuje тамо где kralj smatra за shodno. Pošto je mir sa Turcima i dalje bio na snazi, novi despot sigurno

⁵ Dušanka Dinić-Knežević, Sremski Brankovići, Istraživanja, 4, Novi Sad, 1975, 29

⁶ Sima Đirković, Poslednji Brankovići, Istorija srpskog naroda III, Beograd, 1994, 446

⁷ Miroslav Timotijević, Sremski despoti Brankovići i osnivanje manastira Krušedola, Zbornik matice srpske za likovne umetnosti, 27-28, Novi Sad, 1991, 132, 133

nije imao onakvih okršaja kakvih je imao despot Vuk. Osim toga, za razliku od Vuka koji je bio grub ratnik kome dvorska etikecija bila strana ili nije puno značila, despot Đorđe je bio, kao što smo već naglasili obrazovana ličnost sa stečenim iskustvom u ophodenju sa italijanskim plemstvom i na dvoru cara Fridriha. Samim tim on verovatno i nije puno voleo ratnički poziv, te je moguće da je njegovu gospodstvenu crtu, izraženu inteligenciju i diplomatske sposobnosti brzo uočio i kralj Matija Korvin.

Poverenje koje je Đorđe Branković uživao kod mađarskog kralja bila je takva da je ovaj nastojao da oženi Đordja sa rođakom svoje žene, kraljice Beatriče. Upravo oko ovog braka postoje određene nedoumice u našoj istoriografiji. Postoji mišljenje da se radi o samo neuspešnom provodadžisanju i da do braka nikada nije ni došlo.⁸ Bilo kako bilo, svi se slažu da je brak bio neuspešan a da razlog, na osnovu raspoloživih istorijskih izvora, treba tražiti različitoj veri supružnika. U svakom slučaju, ova epizoda je za mладог despota morala biti prilično mučna, ali je s druge strane, sve dodatno uverila u njegov iskren odnos prema pravoslavljvu i u značajnoj meri odredila njegovu budućnost.

Novo iskušenje, ovoga puta političko, za Despota Đordja usledilo je veoma brzo. Naime 1490. godine umro je kralj Matija Korvin, vladar čija je energična i ofanzivna politika ulivala nadu Srbima u blisku obnovu Despotovine. Pošto nije imao zakonitog naslednika, njegova smrt je izazvala velike potrese i u velikoj meri oslabila ugarsku državu. U ovakvim situacijama pogrešne političke procene mogu napraviti nepopravljivu štetu. Despot Đorđe se morao truditi da iz nastalog haosa za sebe, srpski narod u Ugarskoj i pravoslavnu crkvu sačuva određene privilegije, tako što će osetiti ko će od pretendenata izaći kao pobednik. Međutim, to nimalo nije bilo lako, imajući u vidu broj i značaj pretendenata na ugarski presto.

⁸ Aleksa Ivić, Istorija Srba u Vojvodini. Od najstarijih vremena do osnivanja potiskopomoriške granice, Novi Sad 1929, 352

Prvi, sa možda najvećim šansama bio je Korvinov vanbračni sin Ivaniš, za koga se pokojni kralj itekako trudio da obezbedi i formalno ozakonjenje. Obasuo ga je titulama i posedima, što očigledno nije ništa značilo jer ni kraljica Beatriča nije poštovala kraljevu želju, te je, iako nije imala stvarnih izgleda za uspeh istakla sebe za naslednika. U pravnom smislu najbolje je stajao sin cara Fridriha Maksimilijan, kome je ugovor iz 1462. godine davao pravo na ugarsku krunu ukoliko kralj umre bez zakonitog naslednika. I na kraju, sin poljskog kralja Kazimira Vladislav, koji je već bio češki kralj i koji nije mogao istaknuti svoja nasledna prava ali je zbog vojne moći koju je posedovao uživao podršku krupnog plemstva.⁹

Tako je na saboru u Pešti, češki kralj imao absolutnu podršku najistaknutijih feudalaca, koji su lažnim obećanjem da će se kralj njome oženiti pridobili i kraljicu Beatriču. Stranka Ivaniša Korvina, koji istina za volju, nije imao kvalitete ne samo svoga oca, već i mnogo iskusnijeg kralja Vladislava, pretrpela je ubedljiv poraz kako na saboru tako i na bojnom polju. Despot Đorđe i njegov brat Jovan bili su u najužem krugu pristalica mладог Korvina i za razliku od njega znatno se upornije opirali novom kralju. Kada se u Ugarskoj sa vojskom pojavio treći pretendent Maksimilijan Habsburg, osporivši Vladislavu krunu braća Brankovići su odmah stali na njegovu stranu. Međutim, relativno malobrojna Maksimilijanova vojska nije mogla ostvariti odlučujuću pobedu, te je ubrzo sklopljen mir kojim je potvrđeno pravo Habsburzima da naslede ugarsku krunu ukoliko kralj Vladislav umre bez zakonitih naslednika.¹⁰

Na osnovu svega iznetog, mogli bi smo reći da se despot Đorđe, promenivši nekoliko strana nije najbolje snašao. S druge strane, ne može mu se osporiti ni politička sposobnost jer i pored svesnog rizika, kraj sukoba je dočekao bez ikakvih posledica, Stiče se utisak da se on u ovom sukobu nije rukovodio političkom

⁹ Sima Ćirković, Poslednji Brankovići, 447,448

¹⁰ Isto, 449,450

pragmatičnošću, jer kada su kralja Vladislava podržali najviši državni dostojanstvenici, bilo je jasno da mladi, kolebljivi i malodušni Korvin nema nikakve mogućnosti da ostvari očevu želju. I pored toga despot Đorđe je iskreno i nepokolebljivo stao na njegovu stranu. Očigledno se on, iz zahvalnosti prema pokojnom kralju Matiji, rukovodio drugačijim, rekli bi smo znatno moralnjim, viteškim motivima.

U svakom slučaju, ova epizoda oko izbora novog kralja pomogla je Đorđu da stekne neprocenjivo političko i vojno iskustvo, zahvaljujući kome se mogao znatno aktivnije uključiti u politički život Kraljevine. On od tada neuporedivo energičnije brani svoje interesne ne libeći se otvorenih oružanih sukoba sa svojim susedima u kojima je znao da koristi onu, za ovo vreme karakteristično ratničku crtlu rušio gradove, palio sela, ubijao i u roblje odvodio seosko stanovništvo.

Čak se sukobio i sa kaločkim nadbiskupom Petrom Varadijem oko plaćanja crkvene desetine, pri čemu je došlo i do oružanog sukoba. Naročito je zanimljiv nadbiskupov odgovor na Đorđeve protestno pismo povodom nemilosrdnog napada na despoteve posede, gde on zahteva isplaćivanje crkvene desetine jer je ugarsko kraljevstvo hrišćansko, „a ne šizmatičko, a u hrišćanskoj zemlji moraju se poštovati hrišćanski principi i zakoni”.¹¹

Ove reči na najbolji način oslikavaju ne samo teškoće sa kojima se susretalo srpsko pravoslavno stanovništvo u Ugarskoj, već i viđenje despota u očima katoličke crkve a verovatno i svekovne vlasti, kao predvodnika ali i zaštitnika pravoslavnog življa. Despot Đorđe se nikada nije trudio da sakrije ili izbegne ovu vrsnu odgovornost, naprotiv, insistiranje na negovanju tradicija nemanićke Srbije budilo je ne samo sećanja na bolja vremena, već i kod stanovništva na despotovim posedima stvaralo osećaj da je ponovo uspostavljena neka vrsta nezavisnosti.

¹¹ Dušanka Dinić-Knežević, navedeno delo, 34

Koliko su Brankovići vodili računa o negovanju i jačanju svoga autoriteta među Srbima, mnogi istoričari smatraju da je u velikoj meri uzrokovalo i monašenje despota Đorđa po ugledu na svetoga Savu. On se između 1497 i 1499. godine tajno zamonašio u manastiru Kupinik. Kasnije je u Srem sa turske teritorije došao sofijski mitropolit i rukopoložio ga za jeromonaha dobivši monaško ime Maksim.¹²

Činjenicu da ga je rukopoložio sofijski mitropolit a ne episkop iz njemu nadležne beogradske mitropolije, pojedini istoričari ističu kao argument da on, iako iskren pravoslavac, nije bio nikakav verski mistik, već se i u tom činu rukovodio izvesnim političkim razlozima.

Zapravo, on je nastojao da ojača srpsku crkvenu organizaciju u Ugarskoj, jer je autokefalna arhiepiskopija padom Despotovine formalno prestala da postoji, što je iskoristila Ohridska arhiepiskopija postepeno se širivši i potčinjavajući pod svoju jurisdikciju južne eparhije. Celukupna kasnija Maksimova aktivnost otkriva težnju da se suprotstavi ovom nadiranju Ohridske arhiepiskopije.¹³

Isticanje političke dimenzije čina zamonašenja argumentuje se i činjenicom da je Maksim brzo došao do visokog crkvenog položaja, što je navodno samo po sebi dovoljan argument da se govori o političkoj motivaciji njegovog odstupanja od despotske titule.¹⁴

Ovakvo objašnjenje ovog i za to vreme neobičnog poteza čini nam se previše uprošćenim. Time što je Maksim obezbedio značajan uticaj u crkvenim poslovima, sigurno je dodatno u srpskom narodu ojačalo položaj porodice Branković i samim tim, bilo od velikog političkog značaja. Takođe, njegovo monašenje sprovedeno u tajnosti neobično podseća na Rastka Nemanjića.

¹² Sima Ćirković, Poslednji Brankovići, 455

¹³ Miroslav Timotijević, navedeno delo, 134,135

¹⁴ Novak Kilibarda, Pravoslavlje u narodnim pjesmama o posljednjim Brankovićima, Zbornik radova, Beograd, 1989, 81

Poređenje sa svetim Savom u velikoj meri je doprinelo stvaranju kulta porodice Branković. Međutim, zanemaruje se činjenica da je Đorđe bio stariji brat, sa despotskom titulom i priličnim svetovnim ugledom. Da se porodica rukovodila navedenim izričito pragmatičnim motivima bilo bi logičnije da se crkvenog dostojanstva prihvatio mlađi brat Jovan. U svakom slučaju, ne možemo tako ogoljeno i grubo vrednovati i tumačiti lične i političke odluke, verska osećanja i psihički senzibilitet srednjevekovnog čoveka. Maksim je i kao srpski despot pokazao da mu je religija predstavljala važan deo u njegovom životu. Njegova crkvena aktivnost može se tumačiti, kao što smo već rekli, kao želja da se učvrsti i ojača crkvena organizacija u južnoj Ugarskoj i na taj način se srpska pravoslavna crkva lakše sačuva od mnogobrojnih pritisaka. Njegovo bogato diplomatsko i političko iskustvo kao i mnogobrojne veze sa predstavnicima svetovne vlasti bili su idealna preporuka za ovakvu vrstu posla.

Napustivši svetovni život Maksim se nije osamio u molitvi manastirskih zidova, već je pomagao svoga mlađeg brata Jovana savetima i aktivnim učešćem u političkom životu. Možda ga je ova živa delatnost preporučila kod mađarskog kralja koji mu je ponudio da ponovo preuzme despotsko dostojanstvo posle smrti despota Jovana 1502. godine. Ali Maksim se ponovo odriče svetovne titule želeći, kako kaže Vladimir Ćorović da ostane u svojoj svešteničkoj ulozi.¹⁵ Kralj je ubrzo despotsku titulu i posede dodelio hrvatskom velikašu Ivanišu Berislaviću. Tako se ova titula odvojila od srpske vladarske porodice i izgubila ona preimуществa koja je poslednjim Brankovićima davao njihov rodoslov i srpsko poreklo.¹⁶

Odbijanjem despotskog dostojanstva Maksim Branković se odrekao svoje stare ambicije-obnove Despotovine. Bez poseda, verovatno i u nemilosti novog despota, izgledalo je da se on i njegova majka Angelina sada nalaze u znatno težoj situaciji nego

¹⁵ Vladimir Ćorović, navedeno delo 380

¹⁶ Sima Ćirković, Poslednji Brankovići, 461

pre dolaska u Ugarsku. Iskustvo stečeno dok se bavio svetovnim poslovima a kasnije i diplomatskim za potrebe svoga brata, omogućilo mu je da realno sagleda tursku snagu i mnogobrojne slabosti ugarskog kraljevstva. Verovatno je shvatio da svom narodu najviše može pomoći ako ga duhovno osnaži i učvrsti u čistoti svoje pravoslavne vere. Slično kao i za vreme izbeglištva u Italiji poslednji Brankovići su morali tražiti pomoć sa strane. Imajući u vidu da je turskom najezdom ostalo malo nezavisnih pravoslavnih država izbor je bio ograničen na susedne rumunske kneževine. Budući da su godinama unazad postojale mnogostrukе kulturne veze između Srba i Rumuna i da je bilo izraženo srpsko prisustvo u literaturi, arhitekturi, crkvenom životu (Prve manastire u Vlaškoj podigao je srpski kaluđer Nikodim, uz pomoć kneza Lazara) i književnom jeziku, Maksim se obratio za pomoć vlaškom vojvodi Radulu.¹⁷ Osim toga, na ovoj strani mogao je očekivati više nego prijateljski doček jer je sa vojvodom, preko svoje majke Angeline bio i u rodbinskim odnosima. Tako da se odmah po smrti svoga brata Jovan, sa svojom majkom obreo u Vlaškoj.¹⁸ Tamo je dobio mitropolitsko dostojanstvo i ostvario krupne rezultate na planu crkvene organizacije. Međutim, pošto vojvoda Radul ubrzo 1508. godine umire, Maksim je zbog neprijateljskog držanja novog vojvode primoran da napusti Vlašku i da se uz sglasnost ugarskog kralja vrati u Srem.¹⁹

U sasvim drugaćijim okolnostima ali i planovima obeležen je drugi Maksimov dolazak u Srem. Ako se 1486. godine makar i potajno nadao potiskivanju Turaka, obnavljanju Despotovine i ponovnom uzdizanju svoje porodice, sada namerava da čvršće organizuje pravoslavnu crkvu tako što će osnažiti kult moštiju svetaca iz svoje porodice, tražiti materijalnu pomoć sa raznih strana za podizanje porodičnog mauzoleja ali i izgradnju novih i obnovu starih svetinja.

¹⁷ Svetlana Tomin, navedeno delo, 35,36,37

¹⁸ Dragutin Kostić, Tri sestre Arbanke, Srpski književni glasnik, Beograd 1939, 367

¹⁹ Miroslav Timotijević, navedeno delo, 136

Pojedini autori smatraju da je podizanje mauzoleja, osim širenja navedenog kulta, motivisano i dubokim religioznim razlozima, jer je upravo u to vreme oživela tradicija u hrišćanskom svetu o poslednjim eshatološkim vremenima. „Osećaj da će kraj sveta brzo doći počeo se brojati u danima. Ktitori su hteli da pravom ktitorstva definitivno osiguraju moštvi svojih prethodnika, koja više ne bi mogla biti osporena, i tako pouzdano obezbede da se njihovi prethodnici ili najbliži članovi porodice pominju u molitvama i time da im se obezbedi večno spasenje.”²⁰

Bili kako bilo, odlučeno je da novi manastir Krušedol podigne na obroncima Fruške gore. Aktivnost oko izgradnje manastira pokrenuta je već 1509. godine, što vidimo iz pisma koje je Maksimova majka Angelina uputila moskovskom knezu moleći ga da pomogne da se izgradi manastir u koji će se položiti moštvi svetih despota. Od presudnog značaja za graditeljsku delatnost Brankovića bili su događaji iz 1512. godine kada na presto Vlaške dolazi njihov rođak Jovan Nagoj Basaraba, i sledeće 1513 godine kada se Maksim prvi put spominje ka beogradski mitropolit.²¹

Navedeni događaji pomogli su Maksimu da izvrši izvrši preporod crkvenog ali i umetničkog života na Fruškoj Gori. Sada već mitropolit Maksim je, kako se sa sigurnošću tvrdi, podigao manastire Staro Hopovo i Krušedol. Tradicija i narodno verovanje pripisuju mu gradnju crkve svetog Luke u Kupinovu, Novog Hopova, Pribine Glave, Feneka, kao i manastira Arđeš u Rumuniji.²²

Ove velike poduhvate poslednjeg muškog potomka slavne porodice Branković prekinula je smrt 1516. godine.

Na osnovu svega iznetog, možemo konstatovati da je život svetog Maksima protekao u požrtvovanom trudu za uzdizanje svoje porodice, obnovu srpske države i zaštitu pravoslavlja na

²⁰ Mile Imerovski, Svetilišta i hramovi Svetе Fruške Gore, Vetrnik, 2012, 227

²¹ Miroslav Timotijević, navedeno delo, 138

²² Svetlana Tomin, navedeno delo, 79

prostoru južne Ugarske. Nemerljiv je njegov doprinos srpskoj kulturi i uspostavljanju kod srpskog naroda svesti o slavnoj prošlosti koja ih je vekovima nadahnjivala da istraju u svojoj veri i imenu. Ovakvo razmišljanje i nesebično delovanje nesumljivo su ga uvrstili u red velikana srpske istorije.

SAINT MAKSIM BRANKOVIĆ

Summary: This work shows a biography of Saint Maksim Branković, Serbian despot in Hungary, founder of the cult of Srem Branković's and a person who significantly restored and preserved the state-building idea among the Serbs. Author gives several interesting questions about life St. Maksim: question about taking the despot title, failed marriage, getting the monastic rank and church activities.

Key words: Despot, rebirth, Srem, Orthodox Christianity, feudalism, monasteries, culture

PETAR B. BOGUNOVIĆ*
Novi Sad

UDK 94(4)“0375/1492“

BITKA KOD ANGORE: LETA GOSPODNJEG 6910

Sažetak: Tema rada je jedna od najvećih bitaka srednjeg veka, koja će privremeno promeniti geopolitičku kartu evro-azijskog Sveta.

U pitanju je malo obrađivani sukob do tada nepobedivih supersila, koji će produžiti životni vek Kneževini Srbiji, odnosno Serbskoj despotovini, kao i Romanskom carstvu za više od pedeset godina.

Istovremeno to je prvi veliki poraza Osmansko-turskog sultanata, u kome je Evropa mogla videti mane i vrline istog.

Sudbine, naroda i pojedinaca, odnosno država i religija bile su tesno povezane sa ovim događajem, više nego za mnoge druge pre i posle njega, jer je on bukvalno jednima doneo predah, drugima nadu, a trećima razočarenje, a sve zavisno iz kog ugla se gleda ili bolje rečeno sa čije strane.

Klasično srednjovekovno viteštvvo, kao do tada neraskidivi deo ratnih dejstava, ovde je doživelo svoju kulminaciju, jer u svim kasnijim bitkama ono gubi na značaju i postepeno nestaje pod naletom sve popularnijeg i efikasnijeg vatrenog oružja, preseljavajući se na teren viteških turnira koji će ih održavati u životu još nekih sto pedeset godina.

Uspavana Evropa, sa početku 15. veka, neće iz ovog događaja izvući nikakve pouke, i ostaće kao i do tada rascepvana na slabe države, zaslepljena političko-nacionalnim i religijskim podelama kao rezultatom sitnosopstveničkih interesa pojedinih vladara, koji nisu uopšte bili svesni opasnosti koja će im uskoro ponovo zapretiti sa od oporavljenе Turske.

* bogns@eunet.rs

Oni koji su toga bili svesni, poput Romanskog carstva, Serbske despotovine ili Kraljevine Bosne, postale su i prve žrtve novog osman-sko-islamskog talasa koji je veoma brzo, i još jače zapljušnuo evropski kontinent.

Ključne reči: Angora, Timur, Bajazit I, Stefan Lazarević, Tatari, vitezovi

Osmansko-turski sultanat i Timur Lenk

Posle pobeđe nad hrišćanima u bici kod Nikopolja 1396. godine, Bajazit I - *Munja*¹ (1354-1402), sultan² Osmanske Turske (vladao: 1389-1402), odlučio je da sredi prilike u Anadoliji, gde su se protiv njega podigli lokalni emiri³, iz redova njegovih srodnika – *Turaka Seldžuka*.

Turski sultan je ovim pitanjem morao da se pozabavi, jer mu je pretila velika opasnost od agresivnog *Timura Lenke* (1336-1405), sultana tzv. Timuridskog carstva⁴ (vladao: 1370-1405)⁵,

¹ Bajazit je ovaj nadimak dobio zbog svoje odlučnosti i odvažnosti. O nadimku Bajazita I, ostavio nam je pomen španski plemić Gonzales Klaviho (13??-1412), koji je pošavši iz Kraljevine Kastilje (1037-1230) posetio od 1403. do 1406. godine Timurovo carstvo (1370-1507). Ovom prilikom, on je i lično upoznao Timura, kao ambasador Enrikea III (1379-1406), kralja Kastilje (vladao: 1390-1406). Svoju putovanje je opisao u svojim zabeleškama, ali su iste publikovane tek 1582. godine, pod nazivom „*Embajada a Tamorlán*“. Sultan Bajazit je oženio 1390. godine princezu Olivenu Lazarević Hrebeljanović (1372- posle 1444), koja je u turskoj poznatija kao – *Despina Hatun*. Olivera je bila mlađa sestra maloletnog serbskog kneza Stefana, kasnijeg despota Srbije (vladao: 1402-1427).

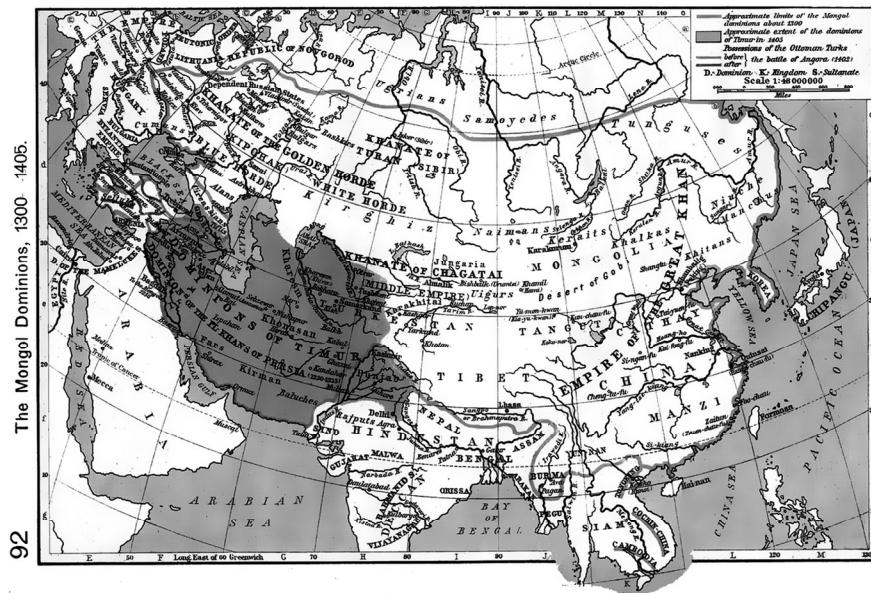
² Sultan je u početku bila islamska vojno-politička titula, a kasnije (*kod turskih naroda*) ona prerasta u tutulu vrhovnog vladara.

³ Emir je titula, koja je označavala komandanta ili generala, da bi kasnije dobila veće značenje, pa bi je mogli uporediti sa evropskom titulom kao što je – *princ*. Ista titula se ponekad javlja i u drugom obliku, kao što je recimo – *Amir*, ali i ona ima isto značenje.

⁴ Timurovo carstvo (*sa sedištem u Samarkandu*) prostirala se od Moskve do Delhija i od Damaska do Aksua, odnosno obuhvatala je južnu Rusiju, te današnju istočnu Tursku, Siriju, Irak, Kuvajt, Iran, Kazastan, Avganistan, Jermeniju, Azerbejdžan, Gruziju, Turkmenistan, Uzbekistan, Kirgiziju, Pakistan, severozapadnu Indiju i istočnu Kinu (*oblast grada Kašgara u pokrajini Sinkjang*). Uprkos velikoj moći koju je držao u svojim rukama, Timur se nije usuđivao da osporava ono što je nosila sa so-

odnosno moćnog tursko-mongolskog vladara, koga će zapadni svet upamtiti po imenu – *Tamerlan*.

Slika: 1.

Izvor (naziv dela/atlasa): „*Historical Atlas*“

Strana: 92

Autor: William Robert Shepherd (1871-1934),

Izdavač: Henry Holt and Company

Mesto štampe: New York (United States of America: 1776-)

Godina izdanja: 1923

Jezik: Engleski

Pismo: Latinica

bom titula *kana* iz dinastije Džingikanida, odnosno Džagatajida (*dinastija sina Džingis kana*), jer je ona obezbedivala nesporni pravni autoritet, čijim lišavanjem bi se suočio sa gubljenjem lojalnosti i poslušnosti turskog plemstva. Zato su se svi *fermani* (zvanični dokumenti) u Transoksijani, a koje je donosila Timurova uprava (*posle uklanjanja direktnе mongolske vlasti 1363. godine*) i na dalje pozivali na pripadnike dinastije Džingikanida, tj. ista se krila najpre iza imena Kabul-šaha (13??-1370), *kana* Transoksijane (vladao: 1364-1370), zatim Sojurgatmiša (13??-1384), *kana* Transoksijane (vladao: 1370-1384), te njegovog sina Sultan Mahmuda (13??-1402), *kana* Transoksijane (vladao: 1384-1402).

⁵ Timurove vladarske titule emir (1370-1380), kralj (1380-1388), sultan (1388-1405).

U Mletačkoj republici⁶ (697-1797) se već od 1394. godine pričalo o vojno-političkim aktivnostima Timura, koga tamo nazivaju „imperator Taratorum“⁷.

Upravo krajem 14. veka, Bajazit je mogao na miru da se posveti smirivanju lokalnih turskih emira na istoku svoje države, jer mu ni oslabljeno *Romansko carstvo* (476-1453), nije predstavljala više nikakvu pretnju, mada on nije uspevao (*uprkos više pokušaja i opsada*) da osvoji – *Konstantinopolis*, ali je ipak uspeo da ovu nekada moćnu silu svede na gore pomenuti prestoni grad i nešto evropskog kopna, uključujući tu i Moreju⁸.

Za iscrpljujuće ratove sa Turcima Seldžucima sultan nije tražio pomoć Stefana Lazarevića Hrebeljanovića (1374-1427), kneza Srbije⁹ (vladao: 1389-1402), već je ovu vazalnu obavezu (*od strane hrišćana*) morao da ispunjava Manuil II Paleologos¹⁰ (1350-1425), car Romanskog carstva¹¹ (vladao: 1391-1425).

⁶ Mletački dužd (it. *doge*, ili *duce*, potiče od lat. *dux*: *vladar*) je od četvrtog Krstaškog rata (1202-1204) bio nosilac titule „*Gospodar četvrtine i po celog Rimskog carstva*“ (lat. *Quartae partis et dimidie imperii Romaniae dominator*).

⁷ Jovan Radonić (1873-1956): „*Letopis Matice Srpske*“, knjiga 297 (Novi Sad: *Matica srpska*, 1914, str. 110).

⁸ Morejska despotovina.

⁹ U vezi termina Serbi i Srbija, vidi članak Petra B. Bogunovića (1967-): „*Societas Draconistrarum: Anno Domini 1408*“, Viteška kultura br. 2 (Beograd: *Veliki priorat vitezova templara Srbije*, 2013, str. 41).

¹⁰ Manuilo II je oženio 10. februara 1392. godine Jelenu Dejanović Dragaš (1372-1450), čerku serbskog plemića Konstantina Dejanovića Dragaša (pre 1355-1395), unuku (*po ocu*) Teodore Nemanjić (1330- posle 1381). Teodora je bila čerka Stefana IX Uroša Nemanjića - *Dečanskog* (1285-1331), kralja Srbije (vladao: 1322-1331), koji nam je poznat i pod imenom Stefan Uroš III Dečanski, a takođe je bila i rođena sestra Stefana X Uroša Dušana Nemanjića (1308-1355), kralj Srbije (1331-1345), a potom i car Srbije (1345-1355), koji nam je poznat i pod imenom Stefan Uroš IV Dušan Nemanjić.

¹¹ Nemački istoričar Hijeronimus Wolf (1516-1580), izmislio je izraze „*Vizantija*“ i „*Vizantinci*“. On to čini 1557. godine, u svom delu „*Corpus Historiæ Byzantinæ*“ (Basel, *Schweizerische Eidgenossenschaft*), mada je vrlo dobro znao, da nikada u svojoj istoriji, Romani nisu sebe nazivali Vizantincima, niti svoju državu – *Vizantijsko carstvo*. Istoričar Wolf odbacuje (*poput većine kasnijih nemačkih istoričara*) hiljadugodišnju upotrebu izraza naroda, koji je nosio tu državu, te nameće svoj naziv – *Vizantija*. Inspiraciju je dobio na osnovu jednog Tračkog mesta (*Janin, Raymond*):

Naime, on je morao u više navrata da šalje pomoćne romanske odrede, kao i svoju flotu radi prevoza sultanovih evropskih i azijskih trupa.

Odmah posle smirivanja situacije u Anadoliji, gde je ostavio svoje sinove da nadziru Seldžuke, sultan se okrenuo ponovo osvajaju Konstantinopolisa.

Ovaj poduhvat ipak nije ostvario, jer nije imao ozbiljnu mornricu za izvođenje blokade snabdevanja branilaca grada sa mora, a nije imao ni dovoljno opsadne opreme za kopneni napad na čvrste bedeme *romanske prestonice*, kojoj su pravovremeno stigli u pomoć i francuski vojni odredi.

Da bi razbili blokadu svog grada Romani kontaktiraju¹² Timura, nagovarajući ga da uđe u sukob sa Bajazitom.

Mada je mongolski vojskovođa prezirivo gledao na hrišćanski svet, jer je bio islamske vere, on se ipak sporazumeo sa emisarima koji su sa njim vodili pregovore, a od njih je tražio da mu obezbede brodove da preveze svoju vojsku u Evropu, radi gonjenja Turaka.

„Constantinople byzantine. Développement urbain et répertoire topographique“ – Paris: Institut Français d’Études Byzantines, 2nd ed. 1964, str. 10) – Vizantiona , koje je 667. godine pre nove ere, osnovao dorski kralj Vizas, kao koloniju grada države Megare. Ovo maleno mestašće, prekriće kasnije, nova romanska prestonica – *Konstantinopolis*. Inače, sami Romani su svoju državu nazivali (*na latinskom jeziku*): *Imperium Romanum*, *Imperium Romanorum*, *Res Publica Romana* ili *Romania*, odnosno (*na grčkom jeziku*): *Βασιλεία τῶν Ρωμαίων*, *Αρχη τῶν Ρωμαίων*, *Πολιτεία τῶν Ρωμαίων* ili *Ρωμανία*. Da bi što plastičnije pokazao kakav falsifikat je u pitanju, ilustrovaću to sledećim (*prostim*) primerom, to je kao „*kada bi neko Ruse za 104 godine počeo da naziva Kremljinci, a rusku državu Kremljinija, samo zato što je Kremlj najstariji deo njene prestonice – Moskve*“, ili „*kada bi neko Serbe za 104 godine počeo da naziva Dorćolci, a serbsku državu Dorćolija, samo zato što je Dorćol najstariji deo njene prestonice – Beograda*“. Upravo je tako nemački istoričar Wolf promenio (1557) ime naroda, koji je 104 godine ranije (1453) porobljen od strane Turaka.

¹² Istine radi, ovo nisu prvi kontakti hrišćanskih vladara sa Timrom, jer su uz Romane svoje emisare istom slali i vladari Francuske, Engleske, Španije i Italije (*Denova i Venecija*), pokušavajući da ovog (*hvalospevima i vrednim poklonima*) prevedu u hrišćanstvo i da ga po mogućству konfrontiraju sa sultanom Muratom I, odnosno od 1389. godine sa Bajazitom I.

Slika: 2.

Opis (skulpture): **Timür yazıldı** (1336-1405).

Nadgrobna ploča od zelenog žada iznad sarkofaga sultana Timura uklonjena je 22. juna 1941. godine, a potom su iz vekovima netaknute grobnice izvadeni njegovi posmrtni ostataci. Timur je 1405. godine sahranjen u gradu Samarkandu (*danas Republika Uzbekistan*), nekada prestonici njegovog velikog carstva.

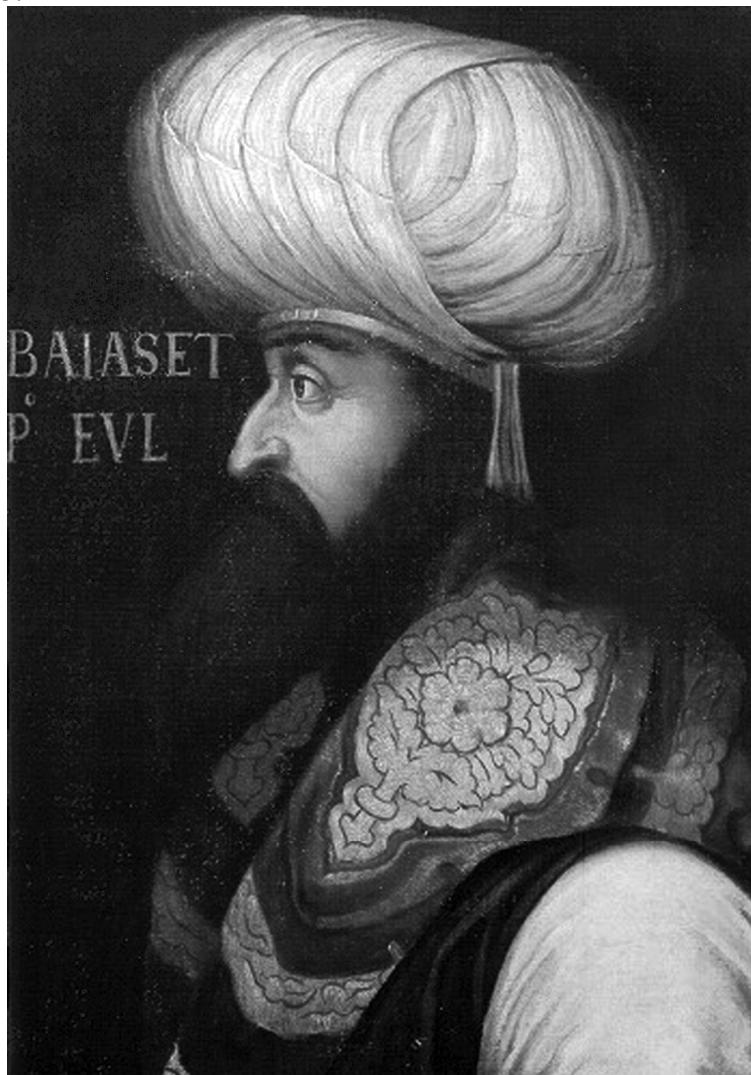
Posle antropološkog pregleda i stručne rekonstrukcije Timurovog lica, ostaci tursko-mongolskog osvajača su ponovo vraćeni (*u novembru 1942. godine*) u njegov sarkofag.

Autor: **Михаил Михайлович Герасимов** (1907-1970)

Lokacija (mesto čuvanja): **Темурийлар тарихи давлат музейи**

Grad: **Тошкент** (Ўзбекистон Республикаси: 1991-)

Slika: 3.

Opis slike: **Yıldırım Bayezid** (1354-1402).

Autor: **Cristofano di Papi dell'Altissimo** (1525-1605)

Tehnika: **Ulje na platnu**

Dimenzije slike: **57.4 x 45.2 cm**

Vreme nastanka: **1552-1562**

Inventarni broj: **acc. No. 1890, No. 3053**

Lokacija (mesto čuvanja): **Galleria degli Uffizi**

Grad: **Firenze (Repubblica italiana: 1946-)**

Ovakav zahtev je imao smisla, pošto se prestonica turskog sultanata nije nalazila u njegovom azijskom delu, već u onom evropskom, odnosno u do turske okupacije serbskom gradu, koji je tada nosio naziv – *Drinoplje*¹³.

Ovaj tursko-mongolski ratnik je sa svojim vojskom izbio na istočne granice osmansko-turske države, vršeći (*od 22. avgusta 1400. godine*) provokativne zalete u istu.

Formalni razlog za sukob bio je uzimanje u zaštitu Timurovog neprijatelja Kara-Jusufa (1357-1419), vođe (vladao: 1388-1419) turkmenskog plemena horde „*Crnog ovna*“ od strane osmansko-turskog sultana.

Prvi ozbiljni sukob Timura sa Turcima odigrao se u Anadoliji 1400. godine, kada su Mongoli potukli sultanove trupe, a ovi sukobi se sporadično nastavljaju i tokom naredne godine.

Početak neprijateljstava između dva moćna azijska vladara izazvala je oduševljenje u Evropi, jer je ona strahovala od mogućnosti njihovog vojnog savezništva (*s obzirom da su i jedan i drugi sledbenici islama*).

Interesantno je da su postojali kontakti između ovih vladara, uprkos vojnim sukobima, a do danas su čak ostala sačuvana i neka od njihovih pisama.

Iz sačuvanih pisama se može zaključiti da oni nisu planirali savezništvo, već su se ova odnosila samo na međusobne predmete sporova.

Posle osvajanja Damaska i Bagdada, Timur 1402. godine zaoštrava odnose sa Bajazitovom Turskom, pripremajući se za njeno osvajanje.

¹³ Kasnije mu Turci daju naziv – *Jedrene*.

Prvi sukobi turskih sultana

Kada je čuo da će Timur zaista napasti njegovu državu, Bajazit je ovome poslao pismo, priznavajući mu titulu gospodara Sveta, uz obećanje da ubuduće neće neće izazivati nesporazume sa njim.

Ovo, tursko-mongolskom vojskovodi nije bilo dovoljno da odustane od svog nauma, te već u proleće naredne godine nezadrživo prodire u Osmansko-tursku državu.

Tursko-mongolski sultan upada 1400. godine u Osmansku Tursku, zauzimajući posle tri nedelje opsade utvrđeni grad Sebastu (*moderni Sivas*), gde po osvajanju grada ubija sve zarobljenike¹⁴, a komadante turske vojske je čak i žive zakopao.

Ništa bolja sudbina nije zadesila ni 100.000 stanovnika grada, jer su svi pobijeni.

Ovakvo surovo ponašanje Timura je još od ranije postalo karakteristično za sva njegova osvajanja/pohode, tako da nikoga nije iznenadilo¹⁵.

Normalno, Bajazita je ovo jako pogodilo, kako pad grada Sivasa, tako i smrt najstarijeg sina, te je rešio da je obračuna sa svojim tursko-mongolskim rivalom, pošto je u to vreme imao na raspolaganju gotovo celokupni vojni potencijal svoje države.

Turskom sultanatu nije pretila nikakva opasnost sa zapada, jer su posle Nikoplja tamošnji vladari izvukli jasnu pouku „*da ne treba srljati u sukob sa Turcima bez preke potrebe*“, a Romani su bili nesposobni za bilo kakvu samostalnu vojnu akciju.

¹⁴ Spalio je 4.000 živih hrišćanskih vojnika (*Jermene*), jer su se usudili da mu pruže otpor.

¹⁵ Tursko-mongolski sultan (*od 1388. godine*) malo je koga ostavljao u životu, ako mu se bilo kada i bilo gde suprotstavio. U Isfahanu (1387) je od glava 70.000 ubijenih stanovnika (*čije glave je najpre nabacao ispred gradskih zidina*) pravio kule po svim delovima grada, u Tirkitu (1393) je obezglavio 70.000 stanovnika, a u Bagdadu (1401) je poubijao svih 90.000 njegovih stanovnika, praveći od njihovih glava kulu ispred gradskih zidina.

Ovakva geopolitička situacija davala je odrešene ruke Bajazitu da prebaci gotovo sve svoje vojne snage sa zapada¹⁶ na istok, što će on ubrzo i učiniti.

Tursku i hrišćansku „vazalnu“ vojsku su iz evropskog dela sultanata u njegov azijski deo prebacili (*uz novčanu naknadu*) svojim brodovima Mlečani¹⁷ i Đenovljani¹⁸.

Romansko carstvo je zbog ratnog sukoba sa Bajazitom bilo izuzeto iz vazalne obaveze (*koja bi im u miru neminovno sledila*), a zbog povlačenja opsade branioci su mogli na neko vreme i da se odmore i oporave od pritiska susedne Turske.

Timur je brzo saznao, da je dignuta opsada Konstantinopola, pa je krenuo sa ozbiljnim pripremama za konačni oružani sukob sa Bajazitom.

On je formirao vojsku od sopstvenog vojnog potencijala i raspoloživog vojnog potencijala svojih vazala, ali se nije oslonio samo na njih, podstičući¹⁹ emire Turaka Seldžuka, kojima je pružio utočište, da mu pomognu pridobijanjem za njegovu stranu ovih gospodara Anadolije, takođe na svoju stranu je gledao da privuče i Kara-Tatare, koji su se dvoumili da li da stanu uz njega ili da ostanu na Bajazitovoj strani.

Tursko-mongolski gospodar srednje Azije nije sa svojom vojskom mirno čekao svog protivnika, već je ovom ometao kre-

¹⁶ »Bajazit je mobilisao sve ono što mu je bilo na raspolaganju u Maloj Aziji i Evropi, čak je povukao i znatan deo snaga iz graničnih utvrđenja i osmatračkih kula prema Mađarskoj, naredivši knezu Stefanu da mu se po obavezi priključi u ovom pohodu sa svojim bratom Vukom i 5000 konjanika. On je takođe naredio sinovima Vuka Brankovića, Đurđu i Grguru da i oni s određenim brojem konjanika krenu u ovaj pohod.« – Miladin Stevanović: „Despot Stefan Lazarević“ (Beograd: Knjiga-komerc, 2003, str. 80)..

¹⁷ Mletačka republika (697-1797).

¹⁸ Đenovljanska republika (1005-1797).

¹⁹ Ovaj diplomatsko obaveštajni rad Timura, bio je dobro osmišljen, odnosno bio je brilljantni nastavak ranije mongolsko-turske špijunsko-diplomske aktivnosti, koju srećemo kod nomadsko-stepskih naroda u *Hazarском kaganatu* (650-969), a kasnije i kod mongolske najezde na Zapad, pod Džingis kanom (1162-1227).

tanje, šaljući u dubinu teritorije sultanata Đurđijance²⁰ i druge nomade, da napadaju i iznuruju Bajazitove snage, ali i da truju bunare i uništavaju usputne zalihe hrane²¹, znajući da će time znatno otežati položaj svog turskog rivala.

Uz znatne gubitke, osmansko-turski sultan je sa oko 85.000 vojnika, krajem juna stigao do Angore, gde je smatrao da će zateći Timura.

Ovde je saznao da se njegov protivnik prebacio 450 kilometara istočno od mesta gde ga je očekivao, tj. da se Timur pozicionirao na prostoru između Tokata i Sivasa.

Bajazit je bio ubeđen da njegov neprijatelj izbegava borbu, pa je naredio pokret celokupne vojske prema istoku po velikoj vrućini i sa malim zalihamama vode.

Uz sav trud, da sustigne tursko-mongolskog vojskovođu, to mu nije pošlo za rukom, jer kada se probio kroz negostoljubiv i bezvodni predeo do samog Tokata, tj. kada se sa svojom vojskom smestio na okolne brežuljke saznao je da mu se protivnik uputio prema ravnici reke Kizil-Irmak, odakle je skrenuo ka zapadu idući ka Angori.

Timur je ne očekujući skori dolazak Bajazita krenuo da osvoji i sam grad, ali uprkos tome što je uništio branu na reci Bend, iz koje se snabdevali vodom branioci Angore, posada je koristeći unapred pripremljene zalihe uspela da odoli jurišima njegove vojske na gradske bedeme, sve do dolaska njihovog sultana, zbog čega je opsada morala biti prekinuta.

Saznavši da se gradu približio sultan Bajazit, on je svoju vojsku odmah pomerio na uzvišenja jugostočno od grada, gde ih je pregruisao i organizovao za presudnu bitku, dajući im vremena da se odmore do dolaska protivnika.

²⁰ Stari naziv za današnje Gruzine.

²¹ Timur je izuzetno dobro organizovao snabdevanje svoje velike vojske, te je istoj (*pred samu bitku*) obezbedio i preko potrebnog odmora, dok je za razliku od njega, osmansko-turski sultan na ovom pohodu imao velikih problema sa snabdevanjem svojih odreda (*iscrpljenih višednevnim marševima*), a sve to je svakako uticalo (*pred odsudnu bitku*) na moral njegove (*u bojevima prekaljene*) vojske.

Turski hroničar Mehmed Nešri (14??-1520), navodi da su se vojske rasporedile jedna prema drugoj tako da je Timur bio na boljem mestu, jer ga je od ranije izabrao, a Bajazit na bezvodnom pustinjskom terenu.

Timur je (*po Nešriji*) iskopao rov ispred svoje vojske, a na najvažnije pozicije je postavio jake odrede da štite pristup pitkoj vodi.

Oba vladara su bili iskusne vojskovođe, i raspolagali su sa vojskom veoma iskusnom u borbama, mada je prednost i u iskuštvu i u broju vojnika bila na strani Timura.

Ova se prednost i povećavala sa saznanjem da je tursko-mongolski sultan pripremio izdaju²² dela snaga svog protivnika.

Kod Angore je po proceni većine savremenih istoričara učešće uzelo oko 230.000²³ ratnika, odnosno oko 145.000²⁴ na strani Timura i oko 85.000²⁵ na strani Bajazita.

Logori dve protivničke vojske bili su jedan od drugog odvojeni 12 kilometara.

Vojni sastav i opremljenost sukobljenih strana

Kao i uvek ranije, i u ovoj bici se striktno poštovalo pravilo oko rasporeda²⁶ vazalnih hrišćanskih trupa, odnosno serbski knez Ste-

²² Ova izdaja nije presudno uticala na krajnji ishod bitke, ali je svakako ubrzala raspad koncepta koga su se držali Bajazitovi komandanti.

²³ Erik Hildinger (1960-): „*Warriors of the steppe: A Military history of Central Asia 500 B.C. to 1700 A.D.*“ (Cambridge: Da Capo Press, 2001, str. 193).

²⁴ David C. Nicolle (1944-): „*Armies of the Ottoman Turks: 1300-1774*“ (London: Osprey Publishing, 1983, str. 29).

²⁵ Ruski istoričar Fjodor Uspenski (1845-1928), u svom delu „*Istorija Vizantijskog carstva od 11. do 15. veka*“ (Beograd: Zepter Book World, 2000, str. 706) navodi da je Bajazit imao 120.000 vojnika, a Timur nekoliko puta više.

²⁶ Kada bi se vazalne hrišćanske jedinice borile u sklopu osmansko-turske vojske na evropskom tlu, nalazile bi se na turskom levom krilu, dok bi na azijskom bile raspoređene na njenom desnom krilu.

fan Lazarević Hrebeljanović²⁷ nalazio na desnom krilu osmanske vojske, tj. neposredno uz *Anadolsku vojsku*, dok je na levom krilu bila *Rumelijska vojska*, kojom je komandovao osmanski princ Sulejman.

U centru osmansko-turskih trupa nalazila se Bajazitova elitna formacija

sastavljena od janičara²⁸, askera²⁹ i azapa³⁰, kojima je on lično komandovao, kao i elitna konjica (*spahije*³¹), kojima je komandovao Mehmed, dok je na krilima raspoređena laka konjica (*akindžije*³²).

Osmansko-turska vojska je imala dosta pešadije, čiju su okosnicu činili janičari, kao dobro uvežbani i opremljeni (*sabљe, koplja, lukovi i strele*) profesionalni vojnici, dok je njena laka ko-

²⁷ Gavro Škrivanić (1900-1984): „*Angordka bitka 1402*“, Vojno-istorijski glasnik, Broj 3, Godina XV (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1964, str. 66) i Norwich, John Julius: „*Byzantium: The Decline and Fall*“ (London: Viking, 1995 str. 367).

²⁸ Janjičari su bili turske profesionalne pešadijske trupe (*u svojstvu ličnih telohranitelja*) osmanskih sultana. Ove trupe vode poreklo iz 14. veka, kada ih je osnovao sultan Murat I (1326-1389), a ukinute su (*i masakrirane*) 1826. godine, po naređenju sultana Mahmuda II (1785-1839). Janjičari su bili organizovani po uzoru na Mame-luke, odnosno u početku su ove jedinice popunjavane iz redova samih Turaka, a kasnije od otete hrišćanske dece u porobljenim krajevima, Deca su oduzimana od roditelja, najčešće na području Kavkaza i Hemskog poluostrva (*Balkana*), da bi po prelasku na islam, ona sticala pravo na pripadnost janičarskim jedinicama.

²⁹ Askeri su bili ugledna vladajuća klasa u Osmansko-turskom sultanatu, koja se delila na nekoliko zasebnih formacija, od kojih su najvažniji bili one pri vojci (tur. *seyfiye*), dvorskoj administraciji (tur. *mülkiye*) i poreskoj službi (tur. *kalemiye*).

³⁰ Azapi su za vreme Osmansko-turkog sultanata predstavljali pešadijske vojne jedinice turske vojske, koje su uvek na svojim leđima nosile glavninu napada celokupnih turskih snaga.

³¹ Spahija je naziv za pripadnika elitnih konjaničkih jedinica Osmanskog sultanata. Položaj spahija je bio sličan položaju srednjovekovnog evropskog viteza, jer su oni imali imanja, koja su im davali osmanski sultani. Polagali su takođe i pravo na sve prihode sa tog imanja (tzv. *plodouživanje*) dok su zauzvrat, imali obavezu da služe kao konjica u osmanskoj vojsci.

³² Akindžije su bili pripadnici luke konjice u Osmansko-turskom sultanatu. Oni su bili jedinica koja je prva stupala u borbu u bitkama, a zadatak im je bio da demoralisu i pokolebaju protivnika, kao i da unesu konfuziju među njegove redove. Napadali su u grupama (*uz veliku buku*), koristeći luk i strelu kao glavno oružje, dok im je mač bio rezervno. U toku bitke nisu prestajali da odapinju strele čak ni prilikom povlačenja. Odrede akindžija su predvodile određene porodice, a među njima bile su najpoznatije: *Malkočoglu, Turhanli i Mihali*.

njica bila je naoružana sabljama, kopljima i palicama (*buzdovani-ma i topuzima*), a štilili su se lakim oklopima i malim štitovima.

Evropski vazali davali su osmansko-turskoj vojsci tešku konjicu (*klasičnog zapadnoevropskog tipa*), koja je za razliku od turske imala mnogo veću probojnu moć, ali je svakako bila manje pogodna za manevrisanje.

Pored sultana Bajazita u bici su se borili i njegovi sinovi: Sulejman Čelebi³³ (1377-1411), Isa Čelebi³⁴ (1380-1406), Mehmed Čelebi³⁵ (1382-1421), Musa Čelebi³⁶ (1388-1413) i Mustafa Čelebi³⁷ (1393-1422).

Iz Raške, od serbskog plemstva su u bici kao osmanski vazali učestvovali: Stefan Lazarević³⁸ i njegov brat Vuk, te Đurađ

³³ Sulejman je kasnije bio i sultan Turske (vladao: 1402-1410), ali on nije vladao celim Osmansko-turskim sultanatom (*koji je tada bio rasparčan*), već samo Rumelijom, dakle evropskim delom ranijeg sultanata. Njegov otac Bejazit I imao je čak 11-ro dece (*8 sinova i 3 čerke*) uz sedam žena. Upravo zbog toga, što je imao više sinova, izbio je krvavi gradanski rat u turskoj državi, odmah po njegovoј smrti.

³⁴ Isa je bio pretendent na sultanski presto Turske (vladao: 1402-1406), ali je gospodario samo azijskim delom ranijeg sultanata.

³⁵ Mehmed, sultan Turske (vladao: 1413-1421).

³⁶ Musa, sultan Turske (vladao: 1410-1413).

³⁷ Mustafa, pretendent na sultanski presto Turske.

³⁸ Mauro Orbini (1563-1614): „*Il Regno degli Slavi, hoggi corrottamente detti Schiavoni: Historia di don Mavro Orbini Ravseo abbate melitense. Nella quale si vede l'Origine quasi di tutti i Popoli che furono della Lingua Slava, con molte & varie guerre, che fecero in Europa, Asia & Africa; ...*“ (Pesaro: Girolamo Concordia, 1601, str. 320); Joseph von Hammer-Purgstall (1774-1856): „*Geschichte des Osmanischen Reiches: grosentheils aus bisher ubentüsten Handschriften und Archiven durch Joseph von Hammer.*“ Erster Band, Von der Gründung des osmanischen Reiches bis zum Tode Selim's I. 1300-1520. (Pest/Budapest: Konrad Adolf Hartleben, 1834, str. 248); René Grousset (1885-1952): „*L'empire des steppes: Attila, Gengis-Khan, Tamerlan*“ (Paris: Payot, 1952, str. 531); Božidar Ferjančić (1929-1998): „*Vizantija i južni Sloveni*“ (Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke Republike Srbije, 1966, str. 110); John Van Antwerp Fine Jr. (1939-): „*The Late Medieval Balkans*“ (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994, str. 499); Erik Hildinger: „*Warriors of the steppe: A Military history of Central Asia 500 B.C. to 1700 A.D.*“ (Cambridge: Da Capo Press, 2001, str. 189); Mihailo J. Dinić (1899-1970): „*Iz srpske istorije srednjeg veka*“ (Beograd: Equilibrium, 2003, str. 47); Miladin Stevanović: „*Despot Stefan Lazarević*“ (Beograd: Knjiga-komerc, 2003, str. 26

Branković³⁹ i njegov brat Grgur⁴⁰, a svakako je tu morao biti (*kao osmansko-turski vazal*) i gospodar Inogošta (*Surdulice*), Vranja i Preševa, kesar⁴¹ Uglješa Vlatković (oko 1359- posle 1427), dok je serbsko plemstvo iz Epira⁴², predvodio Jovan Kastriot⁴³ (13??-1437).

80); Vladimir Ćorović (1885-1941): „*Istorija Srba*“ (Zemun: *Publik-Praktikum*, 2004, str: 276); John Patrick Douglas Balfour, 3rd Baron Kinross (1904-1976): „*The Ottoman Centuries*“ (New York: *William Morrow and Company*, 1977, str: 75); Miodrag Al. Purković (1907-1976): „*Knez i despot Stefan Lazarević*“ (Beograd: *Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve*, 1978, str: 57); Ivan Đurić (1947-1997): „*Sumrak Vizantije (Vreme Jovana VIII Paleologa) 1392-1448*“ (Beograd: *Narodna knjiga*, 1984, str: 122); Konstantin Jozef Jireček (1854-1918) i Jovan Radonić (1873-1956): „*Istorija Srba*“, *Politička istorija do 1537. godine*, Knjiga I – fototipsko izdanie (Pirot: „*Pi-press*“, 2004, str: 336).

³⁹ Đurađ Branković Mladenović (1377-1456), postaće naslednik Stefana kao despot Srbije (vladao: 1427-1456).

⁴⁰ Grgur Branković Mladenović (13??-1408).

⁴¹ Titula „*kesara*“ je u srednjovekovnoj serbskoj državi preuzeta iz Romanske države. Ona se tu javlja tek pošto je Stefan X Uroša Dušan Nemanjić (1308-1355), kralj Srbije (vladao: 1331-1345) ovenčan carskom titulom, 16. aprila 1346. godine (*na Vaskrs*) u Skoplju. Kod Romana ova titula se ubrajala u carska dostojanstva a njeni nosioci su u dokumentima imali pravo da (*prilikom titulisanja*) upotrebljavaju izraz „*carstvo mi*“. Tokom romanskog uvođenja titula sebastokratora (1081) i despota (1163), titula kesara je potisnuta na leštveci plemićkog dostojanstva.

⁴² Istorija oblast koja je pokrivala veći deo današnje Albanije, kao i deo severne Grčke.

⁴³ Šćiptari su albanizovali njegovo ime u – *Gjon Kastrioti*. Po sopstvenoj želji, Jovan je sahranjen u serbskom pravoslavnom manastiru „*Hilandar*“ na Svetoj Gori. Prvi poznati Kastriot, bio je Branilo (*deda po ocu Jovana Kastriota*), upravnik Janjine (grč. *Iωάννινα*), grada u današnjoj severozapadnoj Grčkoj (*oblast u sklopu Epira*) i kapetan (1356) *serbskog* kneza Aleksandra Đorića iz Valone. Jasno je, da čak i sam naziv grada Janjine, nema nikakav albanski, a pogotovo ne grčki karakter. Branilo je bio Serbin, što navodi holandski istoričar Martin T. Hautsma (1851-1943), u svom delu: „*E.J. Brill's First Encyclopaedia of Islam, 1913-1936*“, Volume I (Leiden/New York: *E.J. Brill*, 1987, str: 456). Takođe, razni istoričari nas podsećaju na činjenicu da članovi porodica Kastriot, predstavljaju serbsko plemstvo, a među njima se ističu Hrvat Milan Šuflaj (1879-1931), kroz svoje delo: „*Acta et diplomata res Albaniæ mediae aetatis illustrantia*“ (Wien: Adolf Holzhausen, 1913), odnosno Nemac Oliver Šmit (1973-), u svom delu: „*Das venezianische Albanien (1392-1479)*“ (München: R. Oldenbourg Verlag GmbH, 2001, str: 185). Isto, možemo naći i u monumentalnoj enciklopediji: „*Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste, in alphabeticischer Folge von genannten Schriftstellern*“ Erste Section A-G, Sechsundachtzigster

Knez Stefan Lazarević je opremio⁴⁴ svoje vitezove tzv. „*crnim oklopima*“⁴⁵, koji su u to vreme bili veoma popularni (*naročito kod nemačkog plemstva*).

Upravo sa tim tipom oklopa pojavilo se na bojnom polju kod Angore 5.000 teško oklopljenih serbskih ratnika.

Njihov broj kod istoričara varira od 2.000⁴⁶ do 10.000^{47, 48}.

Theil (*Leipzig: Hrsg. Hermann Brockhaus, 1818, izdanje iz 1868, str. 122*), čiji su autori nemački Jevrej Johan Erš (1766-1828) i Nemac Johan Gruber (1774-1851). Inače, porodica Kastriot je dobila prezime po obližnjoj Kastoriji, ili da budem precizniji, ime Kastriot izvedeno od grčke reči – *κάστρο* (utvrđenje: vojni logor), odnosno od latinske reči – *castrum*, koja ima isto značenje, a o čemu piše Konstantinos Mihailidis (1930-), u svom delu: „*The Aegean crucible: tracing vernacular architecture in post-Byzantine centuries*“ (Saint Louis: Delos Press, 2003, str. 118). Ovo se navodi i u austrijskom delu: „*Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften Philosophisch-Historische Klasse*“, Band XVI (Wien: Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1869, str. 116). Nemački istoričar Karl Hopf (1832-1873), nas podseća (1873) u svom delu „*Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit, Band II*“ (reprint izdanje, Burt Franklin research & source works series, no. 17, New York: Burt Franklin, 1960, str. 94) da je naziv utvrđenog grada, koga danas znamo pod imenom – *Kroja* (alb. Çerija, kasnije Krujë), ranije bio drugaćiji (čitaj: slovenski) – *Serina*, kada navodi (pozivajući se na mletačke dokumente) da je Konstantin / Kostadin Kastriot (rođeni brat Jovana) bio „*gospodar Kroje*“ (lat. *dominus Serinæ*). kao i da je albanizovano ime utvrđenja „*Serina*“ u – *Seruja*, tj. Çerija (danasa: Krujë), a to nam navode i Nemci Johan Han (1811-1869) i Johan Kipert (1818-1899), u svom delu: „*Reise durch die Gebiete des Drin und Wardar: im Auftrage der Kaiserl. Akademie der Wissenschaften unternommen im Jahre 1863*“, Band I (Wien: Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1867, str. 23).

⁴⁴ »He called up auxiliaries too: Tatar horsemen from southern Russia and cavalry from Christian Serbia led by Prince Stefan Lazarevitch, whose sister was Bayazet's favorite wife. Stefan supplied knights in black armor – armor left rough from the forge.« – Erik Hildinger (1960-): „*Warriors of the steppe: A Military history of Central Asia 500 B.C. to 1700 A.D.*“ (Cambridge: Da Capo Press, 2001, str. 189).

⁴⁵ Crni oklop predstavlja u suštini grub oklop (nedovršen) posle kovanja, dok su se uz njega prateći šlemovi posebno ukrašavali različitim (prigodnim) motivima.

⁴⁶ Romanski istoričar Dukas (oko 1400- posle 1462).

⁴⁷ Romanski istoričar Laonikos Halkokondilis (oko 1420- oko 1490).

⁴⁸ John Bagnell Bury (1861-1927): „*The Cambridge Medieval History*“, Volume 4 (New York: The Macmillan Company, 1923, str. 562), Michael Prawdin & Challand Gérard: „*The Mongol Empire*“ (New Brunswick: Transaction Publishers, 2006, str. 495)

Pomenuti kontigent serbskih teško oklopljenih vitezova, izdvajao se i po tome što je u svojojim redovima imao i ratnike naoružane vatrenim oružjem, a na njihovom čelu bili su Vuk Lazarević, brat kneza Stefana, i braća Brankovići.⁴⁹

Od šćiptarskog (*albanskog*) plemstva u bici su na osmanjskoj strani učestvovali: Koja Zaharija⁵⁰ (13??- pre 1442), Dimiter Jonima (13??-1409) i verovatno Tanuš Dukadini (13??-14??).

Tursko-mongolsku vojsku sačinjavali su većinom konjanici, ali uglavnom slabo naoružani, dok je pešadije bilo veoma malo, a na bojište su dovedena i 32 borbena slona⁵¹.

Timurovi vojnici su bili podeljenji u jedinice od 100, 1.000 i 10.000 ljudi.

Uz sultana Timura bili su (*kao vojskovođe*): Šah Ruh Mirza⁵² (1377-1447), Halil Sultan⁵³ (1384-1411), Mirza Miran Šah⁵⁴

⁴⁹ »Cette aile était renforcée par un contingent de Serbes, revêtus d'armures d'acier noir; possesseurs s'armes à feu; à leur tête se trouvaient Vuk Lazarević, frère d'Étienne, ainsi que les princes Grégoire et Georges Branković.« – Marie-Mathilde Alexandrescu-Dersca-Bulgaru (18??-19??): „La Campagne de Timur en Anatolie (1402)“, Publicațiunile institului de turcologie (*Universitatea Mihăileană din Iași*), Volumul I (*București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională*, 1942, str. 73-74).

⁵⁰ Češki istoričar Konstantin Jireček (1854-1918), nemački Ludvig Stromer (1857-1916), kao i rumunski Nilolae Jorga (1871-1940), smatrali su (*kao najveći autoriteti za arhivsku građu*) posle proučavanja originalnih dokumenta dubrovačkog i mletačkog arhiva, da ovaj plemić uopšte nije bio Šćiptar (*Albanac*), već Serbin – Gojčin Crnojević (*kako je uvek i beležen u dubrovačkim dokumentima*), te ga tako i tretiraju u svojim delima.

⁵¹ Mada je serbski istoričar Gavro Škrivanić (1900-1984) možda i najbolje opisao bitku kod Angore, uočljivo je da je on isuviše zanemario opis nemačkog viteza Hansa Šiltbergera (1381- posle 1440), koji je i sam bio učesnik bitke, a posebno po pitanju učešća slonova u istoj. Šiltberger je naveo da je Timur doveo iz Indije 32 borbena slona, a Gonzales Klayhi (13??-1412), ambasador španskog kralja (*na Timurovom dvoru*) navodi, da je u jednoj korpi na slonu, bilo 5-6 ljudi.

⁵² Šah Ruh Mirza (*levo krilo*), sultan u Horasanu (vladao: 1405-1409), sultan u Transoksaniji/Fararudu, istočnom i zapadnom Iranu (vladao: 1409-1447).

⁵³ Halil Sultan (*levo krilo*), sultan u Samarkandu (vladao: 1405-1409), sin Miran Šaha i unuk Timura.

⁵⁴ Mirza Miran Šah (*desno krilo*), sin Timura. Zbog jednog nezgodnog pada sa konja, Miran je imao mentalnih problema, usled kojih je znao biti veoma nasilan, te je

(1366-1408), Mirza Abu Bekr⁵⁵, Mirza Sultan Husein⁵⁶, Pir Muhamed Sultan⁵⁷ (1374-1407) i Tadž al-Din⁵⁸ (1349-1403).

Tok bitke kod Angore

Čarke i odmeravanje snaga počele su već sa približavanjem snaga turskog sultana, a sama frontalna bitka počela je u šest sati ujutro 28. jula 1402. godine⁵⁹ u ravnici kojom je krvudalo presušeno korito reke Čibuk.

Timur je ujutro pred bitku obavio klanjanje i zatim je čelom protrljao po zemlji, da bi posle ovog rituala naredio napad.

Sukob vojski odvijao se po nesnosnoj vrućini.

Prvi su u napad krenuli Timurovi konjanici sa desnog krila (*princ Abu Bekr*), pokušavajući da obuhvati osmansko-tursko levo krilo.

U protivnapadu, koji je predvodio Sulejman Čelebi kan⁶⁰, Osmanlije jedva uspevaju da održi prednje linije, ali kada je usledio i drugi napad tursko-mongolskog vladara, osmanski borbeni redovi su popustili.

Jedinice desnog Timurovog krila neprekidno su pokušavale da obuhvate (*iz pozadine*) rumelijske trupe (*osmansko levo krilo*),

Timur ovog sina još za svog života stavio pod tutorstvo njegovih sinova (*pre svega Omara Mirze, a kasnije posle smrti Timura ovog nasledjuju Abu Bekr i Halil*), tj. Timurovih unuka.

⁵⁵ Mirza Abu Bekr (*izviđački odredi*), sin Miran Šaha i unuk Timura.

⁵⁶ Mirza Sultan Husein (*istureno odeljenje*) je nećak Halil Sultan (*sin njegove sestre*).

⁵⁷ Pir Muhamed Sultan (*glavnina snaga*), sultan u Kandaharu (vladao: 1405-1407), sin Džahangir Mirze (13??-1375) i unuk Timura.

⁵⁸ Tadž al-Din, mirabanid malik Sistana (vladao: 1383-1403), tj. današnjeg istočnog Irana i južnog Avganistana.

⁵⁹ U istoriografskoj gradi se takođe spominje i datum 20. jul 1402. godine („The New Encyclopaedia Britannica“, 15th edn., Volume 1 – Chichago: Encyclopaedia Britannica Inc., 1992, str. 423)

⁶⁰ Stara mongolsko-turska titula, koja je oznalavala vrhovnog gospodara.

koje su se hrabro borile, pokušavajući da onemoguće naum Mongola.

Negde u ovoj fazi bitke Timuru, prilaze Kara-Tatari iz sastava osmansko-turske vojske, koji su se nalazili u drugom borbenom redu.

Ovaj događaj izazvao je zabunu i rasulo u Bajazitovim trupama, a novonastalu kritičnu situaciju pokušao je da razreši drugi Bajazitov sin Mehmed, koji sa konjicom i janičarima ušao u borbu, ali je njegov kontranapad tek delimično urođio plodom.

Bajazitovo levo krilo je u startu bitke bilo odbačeno, a razarajući prođor timuridskih ratnika je bio toliki da je osmanska vojska jedva uspela da održi sопstvene bojne redove.

Drugi Timurov napad usledio sa njegovog levog krila, a predvodio ga je princ Sultan Husein, koga su uspešno zaustavili osmanski strelci, jer mu je zbog dobre odbrane Osmanlija napadni poredak bio poremećen.

Slika: 4.

Opis slike: **Janjičar pod oružjem.**

Dentile Belini, je mletački slikar, koji je kao ambasador Mletačke republike u dva navrata boravio na dvoru osmansko-turskog sultana u Konstantinopolisu.

On je prvi put boravio u osmanskoj prestonici od 1444. do 1446. godine, a drugi put od 1451. do 1481. godine.

Autor: **Gentile Bellini (1429-1507)**

Tehnika: Crna kreda na papiru

Vreme nastanka crteža: **1444-1481**

Dimenzije slike: **21.5 x 17.5 cm**

Inventarni broj: **Inv. 47033/3**

Lokacija (*mesto čuvanja*): **British Museum**

Grad: **London (United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland: 1922-)**

Ovde u bitku ulazi i knez Stefan Lazarević (*sa teško oklopljenom konjicom*), odbijajući napad Timurovog levog krila, da bi odmah potom njegovi ratnici prodrli duboko⁶¹ u tursko-mogolske bojne redove, opasno se udaljavajući od druge Bajazitove vojske (*koja nije bila u stanju da ih prati*).

Anadolski timari⁶² sa desnog osmanskog krila koriste ovu situaciju i kreću u napad, uspešno potiskujući neprijatelja.

Da bi preokrenuo ovu situaciju u svoju korist, Timur ubacuje rezervu da bi sprečio dalje potiskivanje svog levog krila, a i da bi slomio otpor osmanskog centra, ali je i ovaj napad suzbio je serbski knez Stefan Lazarević, sa svojim vitezovima.

Kako su se suviše odvojili od osmanske glavnice, sultan Bajazit je naredio da se serbski oklopnici vrate nazad na početne pozicije.

Paralelno sa napadom levog krila Timur je u borbu ubacio i svoj centar uz podršku 32 specijalno dresirana ratna slona, čije su posade od 5-6 ljudi (*iz kućica privezanih za leđa slonova*) zasipale strelama i zapaljivim smešama osmansko-turske strelce u prvim borbenim redovima sultanove vojske.

Ovaj napad na centar Osmanlija, zaustavljen je efikasnom odbranom janičarskih strelaca.

⁶¹ Američki istoričar Erik Hildinger (1960-) u svojoj knjizi „*Warriors of the steppe: A Military history of Central Asia 500 B.C. to 1700 A.D.*“ (Cambridge: Da Capo Press, 2001, str. 190) pogrešno smatra da je to „možda“ bio manevr Timura, tj. namerno odvajanje najborbenijeg i najagresivnijeg dela osmansko-turske vojske, jer da je tačna (*ova*) njegova pretpostavka, ta vojska bi bila uništena delom ili u potpunosti, što kao što znamo nije bio slučaj ...ni tada, a čak ni na kraju bitke, pre svega zbog superiornosti vojne veštine samog serbskog kneza, kao i uvežbanosti njegove vojske.

⁶² Timar je naziv za feudalni posed u Osmansko-turskom sultanatu, koji je donosio do 20.000 aspri (*aspra ili akča, tj. srebrni osmanski novac težine 1,07 grama*) priroda godišnje. Država (*odnosno sultan*) kao vrhovni vlasnik zemljišta davala je timare (*kao i druge veće feude*) istaknutom pojedincu uz obavezu da isti, kao timarski spahijsa vrši vojnu službu, odnosno da na svakih 3.000 aspri godišnjeg prihoda, daje za rat jednog konjanika i uz obavezu da i lično ide u rat. Spahijsa nije imao pravo vlasništva nad svojim timarom (*spahilukom*) i nije ga mogao otuđiti (*prodati*) već je od njega jedino mogao dobijati rentu.

Koristeći serbsko povlačenje čagatajsko-mongolska konjica popunjava prostor koji oni ostavljaju, a Timur ubacuje još rezervnih trupa radi konačnog slamanja otpora osmanskog centra (*koji je bio u teškom položaju usled konstantnog pritiska dosta brojnijeg neprijatelja*).

Posle više uzastopnih napada, tursko-mongolska konjica je uspela sa probojem u osmanski centar, kao i da odbije veći broj napada serbskog viteškog kontigenta, koje je predvodio lično knez Stefan.

Tada, nož u leđa Bajazitu zabijaju seldžučki begovi, jer u ovoj fazi bitke, Timur daje signal svojim saveznicima u osmanskoturskim redovima da pređu na njegovu stranu, što odmah čine Turci Seldžuci, ustreljujući se ka svojim dotadašnjim saveznicima i gospodarima.

Uz Timura su se nalazili od Osmanlija proterani i razvlašteni begovi Germijana, Sarihana, Ajdina i Menteše, koji su odmah po

Slika: 5.

Ličnost na fresci: **Stefan Lazarević Hrebeljanović** (1374-1427)

Titula: **Knez Srbije** (vladao: 1389-1402) i **despot Srbije** (vladao: 1402-1427)

Autor: slikar **Radoslav** (glavni majstor slikarske grupe koja je oslikala hram)

Tehnika: **Fresko slikarstvo**

Vreme nastanka freske: **1407-1413**

Lokacija freske: **Crkva „Vavedenja Presvete Bogorodice“ (Manastir „Kalinić“)**

Mesto: **Rekovac** (Republika Srbija: 2006-)

dolasku na poprište budućeg sukoba počeli poimenično pozivati timare i njihove starešine iz redova Bajazitove vojske da im se priključe, što su vojske ovih vilajeta⁶³ sada i učinile, prelazeći zajedno sa zastavama svojim gospodarima.⁶⁴

Izdaja vazalnih trupa demoralisala je osmansku vojsku, ogolivši bokove janičara, a pošto je od desnog krila dejstvom Mongola ostao odvojen (*i udaljen*) i knez Stefan, janičari su bili prinuđeni da forsirano odstupaju sa nezaštićenim bokovima, usled čega su imali velike gubitke u ljudstvu.

Sve ovo je dovelo do potpunog rasula u osmanskim vojnim redovima, jer je već oko četiri sata posle podne za njih bitka bila izgubljena.

Videvši ovo Ali Čandarli paša (13??-1406), veliki vezir (vladao: 1387-1406) i glavni komadant osmansko-turske vojske (*i savetnik sultana za vojna pitanja*) shvata da je bitka izgubljena, te započinje povlačenje jedinice kojom je neposredno komandovan, a takođe poziva Sulejmana da isto učini (*pošto je postalo jasno da je bitka već izgubljena*).

Knez Stefan je sa svojim vitezovima ostao na bojnom polju odbivši da se povuče, uprkos rasulu u osmansko-turskim redovima.

Serbska oklopljena konjica se „razjareno borila“⁶⁵, čak i kada je sve bilo očigledno izgubljeno.

Procenivši, da je došlo vreme za okončanje sukoba, Timur u bitku ubacuje svežu konjičku rezervu, koju je predvodio njegov sin Muhamed⁶⁶.

⁶³ Vilajet je osmansko-turska pokrajina ili oblast.

⁶⁴ Gavro Škrivanić (1900-1984): „Angordka bitka 1402“, Vojno-istorijski glasnik, Broj 3, Godina XV (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1964, str. 70).

⁶⁵ »The rest of the Ottoman army had melted away upon seeing the flight of its higher officers, although the Serbs under Stefan Lazarevitch remained to fight furiously, their leader imploring Bayazet to flee.« – Erik Hildinger: „Warriors of the steppe: A Military history of Central Asia 500 B.C. to 1700 A.D.“ (Cambridge: Da Capo Press, 2001, str. 192).

Ova tatarska laka konjica ušla je u direktan i žestok sukob sa teško oklopljenim serbskim vitezovima, kneza Stefana, koji su uspeli da uz dosta gubitaka odbiju ovaj napad, izazvavši povlaчење desetkovanih Tatara i ranjavanje njihovog komadanta Muhameda.

Po rečima Konstantina Filozofa⁶⁷, biografa kneza Stefana, ovaj sukob je iz daljine (*sa jednog uzvišenja*) posmatrao sam Timur, te je svom savetniku i vojnem strategu, koji se nalazio uz njega rekao: „*Gle kako su ljuti i pomamni oni derviši!*“, na šta mu je ovaj odgovorio (*znajući sastav osmansko-turske vojske*): „*Nisu ono derviši, već hrišćani.*“, na što je Timur kratko dodao „*Pa oni se uzalud bore.*“.

Čim je saznao za ranjavanje svog sina, iskusni Timur preuzima komandu nad konjicom u svoje ruke i naređuje koncentrisanje napada na samog Bajazita.

Osmansko-turski sultan je u tom trenutku bio okružen sa 10 hiljada odanih vojnika, koji su se hrabro odupirali višestruko brojnijem neprijatelju.

Konstantin Filozof u svom delu „*Žitija despota Stefana Lazarevića*“, o ovom događaju govori sledeće:

„...A videći gde su mnoge desetine hiljada opkolile cara, neiskazana množina i hoteći ga kao oslobođiti, tri puta ulaziše u borbu, sasecajući i pobedujući. A kada vide da se smanjuje broj njegove vojske, vрати se. Jer što je mogao i učiniti u tolikim hiljadama i desetinama hiljada bez božje volje! A (o) veličini njegove tadašnje pobjede svi su pričali i dosta je čuvena...“.

⁶⁶ Pir Muhamed Sultan.

⁶⁷ Konstantin Filozof (oko 1380- posle 1431) je bio bugarski srednjovekovni književnik i filozof, koji se posle propasti Bugarskog carstva (*Vidinsko carstvo: 1280-1365 i 1369-1396*) sklonio u Serbsku despotovinu (1402-1459), u kojoj je između ostalog obavljao i posao bibliotekara despota Stefana.

Sultan Timur, je u tim trenucima bitke konstatovao⁶⁸, da su se serbski vitezovi borili „*kao lavovi*“⁶⁹.

Osmansko-turski sultan Bajazit je pogrešno smatrao, da oko sebe ima dovoljno ljudstva (*10.000 vojnika*) za svoju odbranu, mada je bio opkoljen sa mnogo većim snagama tursko-mongolskog vladara.

Iz gore navedenog razloga se serbski knez Stefan Lazarević sa svojim vitezovima tri puta probijao do sultana, ubeđujući ga da treba odmah da se povuče.

Kada je uvideo⁷⁰ da ni posle trećeg proboga (*do sultana*) ovaj ne želi da promeni mišljenje o svom položaju, Stefan umesto

⁶⁸ »The decisive battle was joined at Angora in heart of Asia Minor on July 20. 1402. Bayezid is said to have had in line 120,000 men, including a strong Serbian contingent, but Timur had 200,000 to 300,000 with the added terrors of 32 Indian elephants, sure to demoralize his opponent's horses. The Ottoman regular corps and the Serbs fought well, and Timur, beholding how the latter strove, cried in admiration, „The wretches fight like lions!“ – William Stearns Davis (1877-1930): „A short history of the near East from the founding of Constantinople (330 A.D. to 1922)“ (New York: The Macmillan Co., 1931, str. 201).

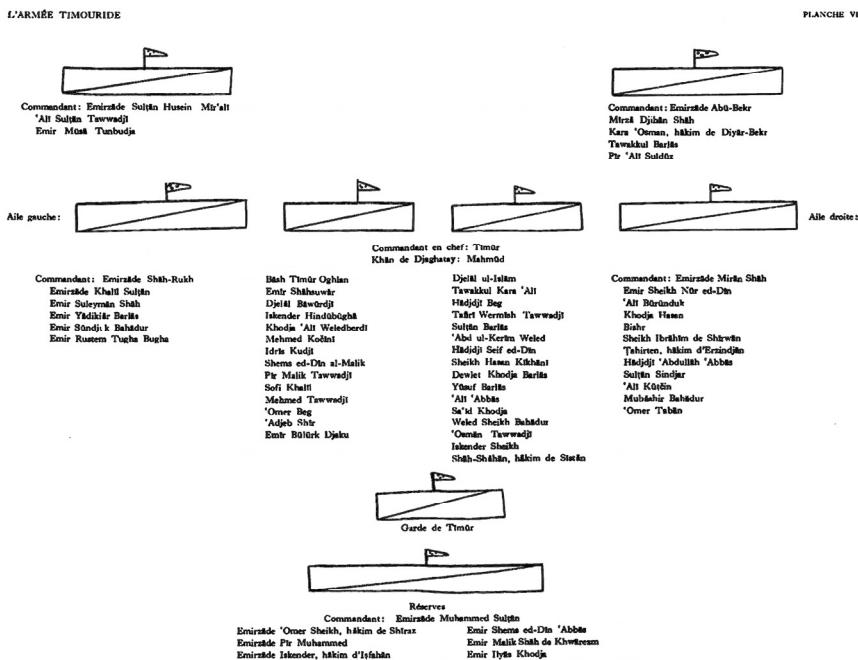
⁶⁹ »Stephen of Serbia was in command of his own subjects, who had been forced to accompany Bayazid, and formed the left wing of the army. The Serbians gazed in wonder and alarm upon a number of elephants opposite to them, which Timur had brought from India. At six o'clock in the morning of 28 July 1402, the two armies joined battle. The left wing of Bayazid's host was the first to be attacked, but the Serbians held their ground and even drove back the Tartars. The right wing fought with less vigour; and when the troops from Aidin saw their former prince among the enemy, they deserted Bayazid and went over to him. Their example was speedily followed by many others, and especially by the Tartars in the Ottoman army, who are asserted by the Turkish writers to have been tampered with by agents of Timur. The Serbians were soon detached from the centre of the army, but Stephen, their leader, at the head of his cavalry, cut his way through the enemy, though at great loss, winning the approval of Timur himself, who exclaimed: „These poor fellows are beaten, though they are fighting like lions.“ Stephen had advised Bayazid to endeavour like himself to break through, and awaited him for some time. But the Sultan expressed his scorn at the advice. – John Bagnell Bury (1861-1927): „The Cambridge Medieval History“, Volumes IV (New York: The Macmillan Company, 1923, str. 682).

⁷⁰ Gavro Škrivanić (1900-1984): „Angordka bitka 1402“, Vojno-istorijski glasnik, Broj 3, Godina XV (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1964, str. 70).

njega izvlači njegovog sina (*Sulejmana*⁷¹) i povlači se na zapad (*ka Brusi*), probijajući se pod borbom iz tursko-mongolskog okruženja.

Preostala osmansko-turska vojska kojom je komandovao sultan Bajazit, shvativši da ne može još dugo da izdrži pritisak nadmoćnijeg neprijatelja, kreće u proboj, ali već i isuviše kasno.

Slika: 6.

Opis: Deo Timurovog turskog-mongolskog komandnog kadra (učesnici bitke kod Angore 1402. godine).

Izvor (názov dela/knige): „*La Campagne de Timur en Anatolie (1402)*“, Publicațiunile institutului de turcologie (Universitatea Mihăileană din Iași), Volumul I

Autor: Marie-Mathilde Alexandrescu-Dersca-Bulgari (18??-19??), rumunski istoričar

Izdaăc: Monitorul Oficial și Imprimerile Statului. Imprimeria Națională

Mesto štampe: Bucuresti (*Regatul României*: 1881-1947)

Mesto stampa: Beograd
Godina izdania: 1942

Godina izdavanja: 1
Jezik: Francuski

JĘZIK: Francuski

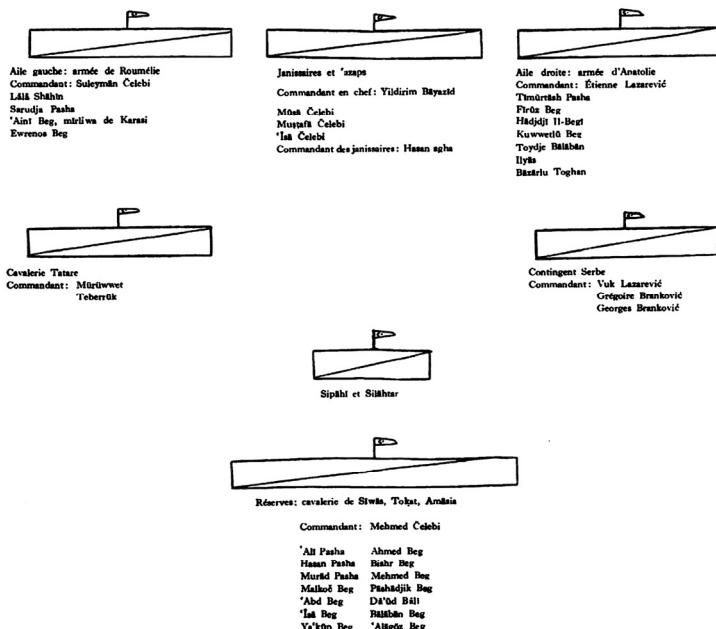
⁷¹ Fjodor Uspenski (1845-1928): „Istoriya Vizantijskog carstva od 11. do 15. veka“, Biblioteka Byzantium (Beograd: Zenter Book World, 2000, str. 707).

Petar B. Bogunović, Bitka kod Angore: Leta Gospodnjeg 6910

Slika: 7.

L'ARMÉE OTTOMANE

PLANCHE VII

Opis: Deo Bajazitovog osmansko-turskog komandnog kadra (učesnici bitke kod Angore 1402. godine).

Izvor (naziv dela/knjige): „*La Campagne de Timur en Anatolie (1402)*“, Publicațiunile institutului de turcologie (Universitatea Mihăileană din Iași), Volumul I

Autor: Marie-Mathilde Alexandrescu-Dersca-Bulgaru (18??-19??), rumunski istoričar

Izdavač: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională

Mesto štampe: București (Regatul României: 1881-1947)

Godina izdanja: 1942

Jezik: Francuski

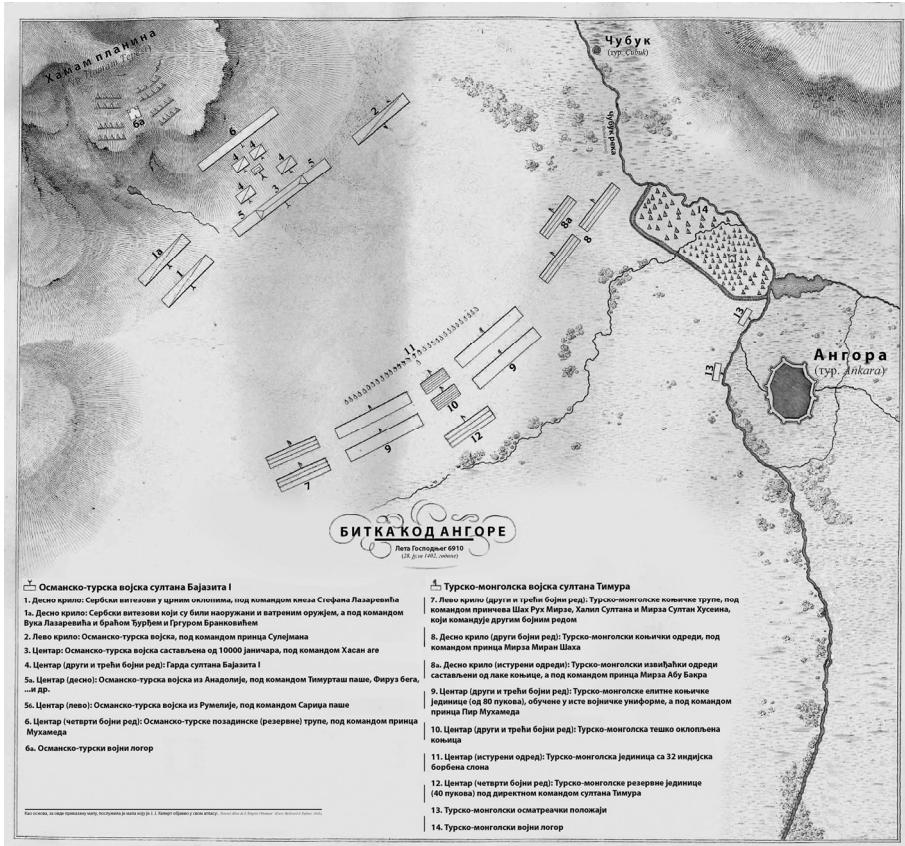
Pismo: Latinica

Sultan je uspeo da se na kratko sa oko hiljadu pratileaca izvuče iz obruča, i domogne brežuljka Čapal-tepe, i tom prilikom odbija savet da se povuče, koji mu je izneo Minet-beg⁷², tako da ga i ovde opkoljavaju Tatari⁷³.

⁷² Minet-beg je 1402. godine bio osmansko-turski guverner grada Iskilipa sa okolinom, kao vođa etničke mešavine Mongola i Turkmena.

⁷³ Konjica Čagatajskog kanata (1225-1687).

Slika: 8.

Kao osnova, za ovde prikazanu mapu, poslužila je mapa koju je J. J. Helert objavio u svom atlasu „Nouvel Atlas de L'Empire Ottoman“ (Paris: Bellizard & Dufour, 1843).

Sa zalaskom sunca, Bajazit još jednom uspeva da se izvuče (*sa malim brojem pratilaca*) i iz ovog obruča, ali pratnja mu je likvidirana od preciznih tatarskih strelaca, koji su ga u stopu pratili.

Timur je izdao naređenje da mu živog dovedu osmansko-turskog sultana, tako da su Tatari prilikom gonjenja Bajazita, gadjali samo njegove pratioce.

U toku potere po isušenom koritu reke Čibuka, sultanov konj se spotakao, te su ga Tatari samog i izolovanog opkolili, dok

je on u rukama još uvek držao bojnu sekiru, koju je lično najviše voleo da koristi u svojim ratnim pohodima.

Tatari su ga razoružali i potom predali svom vojskovodji i vladaru.

Uz Bajazita su zarobljeni Firuz-beg, beglerbeg Rumelije, Minet-beg, Mustafa-beg, Timurtaš-beg (*sa svojim sinovima*) i Jahši-beg.⁷⁴

Od Bajazitovih sinova, u bici je Timur zarobio sigurno Mustafu, dok je Sulejman (*uz pomoć kneza Stafana Lazarevića i Ali Čandarli paše*) umakao Timurovoj tatarskoj konjici, sklonivši se u Galipolje⁷⁵.

Nejasno je šta se dešavalo sa prinčevima Musom i Mehmedom, jer su izgleda i oni bili na kratko zarobljeni⁷⁶, mada se kasnije nisu nalazili među odvedenim Timurovim robljem.

Princ Isa, takođe je izbegao odvođenje u tursko-mongolsko zarobljeništvo.

Tu sudbinu doživeli su samo sultan Bajazit i princ Mustafa⁷⁷.

Timurovo dalje osvajanje zapadne Anadolije odvijalo se bez većih poteškoća.

Njegov unuk, Abu Bekr (*koji je predvodio potene jedinice*), naredio je svom bratu Muhamedu⁷⁸ da zauzme, opljačka i spali predivni grad Brusu, koji se predao zavojevačkim trupama, ali ga to nije spasilo od uništenja.

⁷⁴ Gavro Škrivanić (1900-1984): „*Angordka bitka 1402*“, Vojno-istorijski glasnik, Broj 3, Godina XV (*Beograd: Vojnoistorijski institut, 1964, str. 72-73*).

⁷⁵ Poluostrvo Galipolje se nalazi u turskom delu Trakije, tj. u evropskom delu Tur ske.

⁷⁶ Češki istoričar Jireček je u pravu kada kaže da je samo Sulejman izbegao zarobljavanje, pošto je očigledno da je lukavi Timur (*videvši da je prestolonaslednik umakao poteri*) kasnije pustio zarobljene prinčeve, da bi izazvao nestabilnost u osmanskoj državi.

⁷⁷ Mustafa se tek nakon smrti Timura (1405) vratio iz Samarkanda u istočni deo osmansko-turskog sultanata.

⁷⁸ Princ Muhamed Sultan (*unuk Timura*), ušao je 3. avgusta 1302. godine u Brusu sa 4.000-5.000 poternih vojnika.

Ovde je zarobljen Sulejmanov harem, a u šake Timurovih ljudi je palo i mnogo bogatstva iz ovog osmanskog prestonog grada.

U Brusi, ili verovatnije negde van nje (*prema Angori*)⁷⁹ je zarobljen i Bajazitov harem, a u njemu i sultanova žena, odnosno serbska princeza Olivera Lazarević Hrebeljanović (1372- posle 1444), sa dve Bajazitove čerke i verenicom princa Mustafe.

Ne postoje potvrde ni za, a ni protiv teza da je prilično hiroviti Timur loše postupao prema članovima Bajazitove porodice, odnosno da je zarobljenog i poniženog osmansko-turskog sultana, vudio u drvenom (*ili metalnom*) kavezu (*kao zver*) po svojoj carevini, a takođe, ni o tome da je (*ili nije*) pred Bajazita izvodio žene⁸⁰ iz zarobljenog harema „*da mu pevaju tužne pesme*“, ili da pred njegovim očima zabavljaju Timura (*i njegovo najbliže okruženje*) i da je na ovim zabavama pred njega izvođena polunaga Olivera⁸¹, sestra serbskog kneza Stefana.⁸²

⁷⁹ Malo je verovatno da je princeza Olivera zarobljena baš u Brusi, iz prostog razloga, jer je u ovaj grad najpre došao princ Sulejman (*odoseći, najveći deo tamo pohranjenog blaga*), a iza njega tu stiže (*pre mongolske potere*) i knez Stefan (*koji sestruru nikada ne bi ostavio neprijatelju*). Možemo samo prepostaviti, da su se Olivera i Stefan, mimošli (*negde na putu od Angore do Bruse*).

⁸⁰ Konstantin Mihailović Konstantinović (1435- posle 1501): „*Janičarove uspomene ili Turska hronika*“, Spomenik CVII, Odeljenje društvenih nauka, Nova serija 9 (*Beograd: Srpska akademija nauka, 1959, str. 108*).

⁸¹ Po serbsko-turskom dogovoru Oliveru su u proleće 1390. godine u Bajazitov harem, morala odvesti oba brata (*Stefan i Vuk*). Inače, harem se u to vreme nalazio u Drinopolju (*današnjem Jedrenu*), novoj evropskoj osmanskoj prestonici, gde se od tada pa sve do pada Konstantinopolsa (1453) nalazio i sultan, tj. osmansko-turski dvor.

⁸² Serbski istoričar Miodrag Purković (1907-1976) je odbacujući Timurovo ponižavanje sultana Bajazita i Olivere Lazarević, zanemario veoma ozbiljne izvore, koji su u odnosu na njega raspolagali sa mnogo više informacija o pomenutim dešavanjima (*živeli su u to vreme, ili malo posle*), a neki od njih su čak imali mogućnost i da lično razgovaraju sa učesnicima pomenutih dešavanja. Zanimljivo je da ove informacije dolaze i sa hrišćanske i sa muslimanske strane, a u njih spadaju arapski istoričar Ahmad Arabšah (1392-1450), Leonikos Halkokondilis (oko 1420- oko 1490), Konstantin Mihailović Konstantinović iz Ostrovice (1435- posle 1501) i Teodoros Spanduginos Kantakuzinos (*živeo je na prelazu iz 15. u 16. vek*).

Timur je Oliveru iz nekog razloga, posle zarobljavanja i odvođenja iz Bruse (*ili njene okoline*) vratio u istočnu prestonicu osmanske države.

Za razliku od nje, zarobljeni osmansko-turski sultan Bajazit I je nešto kasnije kao zarobljenik i umro (9. marta 1403. godine⁸³) u gradu Akšehiru u staroj Frigiji⁸⁴.

Tursko-mongolske trupe su produžile i dalje „ubijajući pljačkajući sve živo pred sobom“⁸⁵, stigavši i do Nikeje (danas: Iznik).

Dalje na zapadu, konstantno praćeni i napadani od Tatara nalazili su se serbski knez Stefan, sa svojim bratom Vukom, ali i njihov brat od tetke⁸⁶ Durađ Branković, dok je Grgur Branković⁸⁷ još ranije bio zarobljen od Timurove vojske.

Serbski vitezovi su se povlačili sa ostacima osmansko-turske vojske, koje je danonoćno gonila i napadala agresivna tatarska konjica, pokušavajući da ih opkoli, zarobi ili uništi.

Tako je osmanskom sultunu odanim Turcima (*koje je predvodio Ajnan beg*), u jednoj klisuri pripremljena zaseda od strane Timurovih Tatara.

Ova tatarska akcija urodila bi plodom, da Turcima nije u pomoć priskočio knez Stefan sa svojim vitezovima, koji su se tokom kretanja na zapad nalazili iza napadnutog turskog odreda.

Serbski knez ne samo da je spasao Turke, već je uspeo da potpuno uništi Tatare u njihovom okruženju, omogičivši svima da nastave put ka Bosforu.

⁸³ Erik Hildinger (1960-): „Warriors of the steppe: A Military history of Central Asia 500 B.C. to 1700 A.D.“ (Cambridge: Da Capo Press, 2001, str. 192).

⁸⁴ Konstantin Jozef Jireček (1854-1918) i Jovan Radonić (1873-1956): „Istorija Srba“, Politička istorija do 1537. godine, Knjiga I – fototipsko izdanje (Pirot: „Pi-press“, 2004, str. 336).

⁸⁵ René Grousset (1885-1952): „L'empire des steppes: Attila, Gengis-Khan, Tamerlan“ (Paris: Payot, 1952, str. 532).

⁸⁶ Mare Lazarević Hrebreljanović (13??-1426), udate za moćnog serbskog plemića Vuka Brankovića Mladenovića (1345- 1397).

⁸⁷ Grgur je kasnije (*iste godine*) uz plaćeni otkup oslobođen iz Timurovog ropstva.

Mesto, gde se odigrala ova bitka, nazvano je, a i danas se naziva – *Srp Gazi (Serbski junaci)*⁸⁸.

Na istom mestu su knez Stefan i Ajnan beg saznali, od pri-padnika turskih jedinica iz neposrednog sultanovog okruženja (*koje su ih tu sustigle*), da je sultan Bajazit zarobljen od strane Timura.

Ovo je za serbskog kneza bio prelomni trenutak, jer je uvi-deo da mu se otvorila prilika za oslobođanje od osmansko-turskog jarma ili bar dotadašnjeg vida vazalnog odnosa, koji je imao prema sultanu.

On je pravilno ocenio da će Timur ubiti Bajazita, tj. da će uslediti borba brojnih sinova i unuka za nasleđe⁸⁹ vladarskog tro-na u *Osmansko-turskom sultanatu*, te da je to šansa za mobiliza-ciju i ujedinjenje hrišćanskog sveta u borbi sa nevernicima.

Iz gore navedenog razloga, žureći ka Bosforu, da bi se domogao Konstantinopolsa, serbski knez se sa svojim odredima odvaja od Turaka sa kojima se do tada kretao.

Odmah po dolasku na obalu nadomak prestonice *Roman-skog carstva*, on unajmljuje „đenovljanske brodove“⁹⁰ da prevezu

⁸⁸ »Człon pierwszy (w wersji tureckiej *srp*) pochodzi od indoeuropejskiego rdzenia *sr̥b-* > *Srb(in)*, zaś człon drugi (*gazi*) jest turcyzem pochodzenia arabskiego (arab. *ğāzī* < tur. *gazi*) o znaczeniu *junak, bohater; zwycięzca*'. Nazwa ma uzasadnienie historyczne i wiąże się z bitwą pod Angorą w 1402 r. W bitwie tej mongolski chan Tamerlan pokonał tureckiego sultana Bajazita, u boku którego walczył (nieskutecznie, niestety) serbski książę Stefan Lazarević ze swymi żołnierzami — ich bohaterski udział w tej bitwie upamiętnia omawiany oronim.« – Polska Akademia Nauk / Komitet Językoznawstwa: „*Onomastica: pismo poświęcone nazewnictwu geograficznemu i osobowemu*“, Volumes 49-50 (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2004, str. 254-255).

⁸⁹ Borba za osmansko-turski presto trajaće narednih 11 godina, ali će evropski deo *Osmansko-turskog sultanata* ostati neokrnjen, jer je izostatala zajednička opšte-hrišćanska vojna akcija, pre svega zbog sukoba *Mletačke republike* (697-1797) i *Ugarske kraljevine* (1000-1526). Timur je učinio sve da zavadi i rasplamsa međuso-bne sukobe Bajazitovih naslednika, a takođe je ponovo obnovio turske (*seldžučke*) emirate u Maloj Aziji, koje je Bajazit deset godina ranije ukinuo u karamanskim pokrajinama (*istočnoj Frigiji i Likaoniji*).

⁹⁰ Đenova je imala pristaniše u Peri na severnoj obali Bosfora. Đenovljani su, odmah po saznanju da je Bajazit poražen, brodovima pošli na južnu obalu, da bi uz

njegovu vojsku na evropsko kopno, posle čega se (*odmah po iskrcavanju kod Galate*⁹¹) uputio u Konstantinopolis.

U romanskoj prestonici je Stefan svečano dočekan, ali ga nije primio tadašnji car Manuilo, koji je bio odsutan⁹² iz grada, već njegov namesnik Joanis VIII Paleologos⁹³ (1392-1448), sa suprugom Jevgenijom-Irenom Gatiluzi (13??-1440), čerkom Frančeska II Gatiluzija⁹⁴ (1355-1404) sa Lezbosa.

Stefan nije (*kako se pogrešno smatra*) prvi obavestio⁹⁵ romansku prestoniku o osmansko-turskom porazu kod Angore, ali je prvi koji je to potvrdio i preneo detalje o ovoj bici, a takođe i prvi koji je u Konstantinopolis, odnosno na Zapad doneo vest⁹⁶ o zarobljavanju sultana Bajazita.

veliku novčanu naknadu prevozili Turke iz Male Azije u evropski deo njihovog sultanata. Knez Stefan je iskoristio njihovo prisustvo i prebacio je svoju vojsku na evropsko tle.

⁹¹ Galata je srednjovekovni naziv za oblast (*četvrt*) Pera na evropskom delu Konstantinopolsa. Ona je najpre postala čuvena kao mletačka trgovačka kolonija, ali kada su oni proterani iz nje (1261), posle oslobođenja grada od krstaške okupacije (1204-1261), Galata je predata na upravu Đenovljana (1273) kao tadašnjim saveznicima Romanskog carstva. Pera, odnosno Galata je potom ostala denovljanska trgovačka kolonija sve do pada romanske prestonice pod Turke 1453. godine.

⁹² Car Manuilo se u vreme dolaska kneza Stefana Lazarevića u Konstantinopolis, nalazio na putovanju u Zapadnoj Evropi, gde je od tamošnjih hrišćanskih vladara tražio podršku za zajedničku akciju protiv Turaka.

⁹³ Joanis VIII je kasnije postao i car Romanskog carstva (vladao: 1425-1448).

⁹⁴ Denovljanski plemić Frančesko II., gospodar Mitilene (vladao: 1384-1404) na ostrvu Lezbosu.

⁹⁵ Prve informacije o Bajazitovom porazu dobili su Đenovljani, koji su upravo zbog toga i poslali svoje brodove (*radi prevoza ostataka osmansko-turskih trupa iz Male Azije u Evropu*), da bi zaradili što veći novac na turskoj nesreći. Da ovoga nije bilo, knez Stefan bi imao velikih problema da svoje ratnike preveze na evropsko tle. Denovljanska vlada je već iduće godine optužila vlast u Galati (*italijanska kolonija*) za ove nemoralne postupke.

⁹⁶ Građani Konstantinopolsa su odmah po potvrdi vesti o osmansko-turskom porazu i zarobljavanju sultana Bajazita izašli na ulice i bučno i veselo proslavljali ove informacije. Ne treba zaboraviti, da je neposredno pre upada Timura u *Osmansko-turski sultanat*, ovaj grad bio pod opsadom Osmanlija.

Namesnik Joanis i knez Stefan su se složili da je pravo vreme za širu hrišćansku akciju, te da o ovom događaju treba obavestiti sve vladare Evrope.

Sledeći ovaj dogovor, uputili su pisma na adresu evropskih dvorova, a o istom su obavestili i cara Manuila, koji je (*kako će se kasnije pokazati*) bezuspešno pokušavao da pridobije za akciju katoličko-hrišćanski svet.

Njih dvojica su se takođe složili oko stava da *Romansko carstvo* ne bi smelo da ispuni svoj deo dogovora sa Timurom, kada je u pitanju prevoz njegovih trupa na evropski deo *Osmansko-turskog sultanata*, jer bi on tom akcijom mogao ne samo da ugrozi ostatke osmansko-turskih trupa već i hrišćanski svet, odnosno čak i sam Konstantinopolis.

Radi pridobijanja za ovu opštehrišćansku stvar mladog serbskog kneza, romanski carski namesnik Joanis mu daje titulu *despota*⁹⁷, odnosno zvanje koje se u hijerarhiji *Romanskog cars-tva*, nalazilo odmah ispod carskog⁹⁸, a uz ovo prestižno zvanje ponudio mu je za ženu⁹⁹ svoju svastiku – *Jelenu*¹⁰⁰ (ćerku *Gatilu-zija sa Lezbosa*).

⁹⁷ Titula despota, priznata je (*odnosno data je*) ne samo njemu, već i njegovim naslednicima. U Mletačkoj republici (697-1797) i u Kraljevini Ugarskoj (1000-1526) ova titula je stavljana u rang titule (*germanskih*) hercega, te ga nazivaju – „*dux Rassie*“. Nosioci titule despota Srbije (1402-1537) bili su: Stefan Lazarević (vladao: 1402-1427), Đurađ Branković (vladao: 1427-1456), Lazar Branković (vladao: 1456-1458), Stefan Branković (vladao: 1458-1459), Stefan Tomašević (vladao: 1459), Vuk Branković (vladao: 1471-1485), Đorđe Branković (vladao: 1486-1496), Jovan Branković (vladao: 1496-1502), Ivaniš Berislavić (vladao: 1504-1514), Stevan Berislavić (vladao: 1520-1526), Radič Božić (vladao: 1527-1528) i Pavle Bakić (vladao: 1537).

⁹⁸ Titula despota bila je hijerarhijski za jednu stepenicu ispod kraljevske u *Serbskom carstvu* (1345-1371) uspostavljenom od strane Stefana X Uroša Dušana Nemanjića (1308-1355), kralja Srbije (vladao: 1331-1345), a potom i cara Srbije (vladao: 1345-1355).

⁹⁹ Vatroslav Jagić (1838-1923): „*Konstantin Filosof i njegov Život Stefana Lazarevića, despota srpskoga: po djjema srpsko-slovenskim rukopisima*“, Glasnik Srpskog učenog društva br. 42 (Beograd: Srpsko učeno društvo, 1875, str. 279).

¹⁰⁰ Kod Serba je ostala poznata kao – *Jelača*. Ne zna se kada je Jelena umrla.

U Serbskoj povelji koja je nastala 12. septembra 1405. godine u Rasini (*pored Kruševca*) spominje se podatak o ženidbi Stefana: „*къда се господинъ деснотъ женитије*“.¹⁰¹

Jedan od odreda svojih ratnika, Stefan Lazarević je uputio kopnenim putem u Srbiju, ali su oni upali u tursku zasedu kod Drinopolja, koju je postavio Saridža paša¹⁰² (13??-1436), a po nalogu Bajazitovog sina Sulejmana, do koga su doprle vesti o Stefanovoj „*издaji*“, kao i njegovom skretanju, tj. odlasku u prestoniku Romana (*са којом је нјегов отац безуспешно ратовао непосредно пре Ангорске битке*).

Iz ovog odreda, samo je mali broj serbskih vitezova uspeo da se spase i stigne ponovo do Romanske prestonice, gde su o ovome izvestili serbskog despota.

Despota je ovaj događaj još više učvrstio u uverenju da je potrebno da prekine saradnju sa prevrtljivim i nekorektnim Turcima, te da započne političko-vojnu saradnju sa Ugrima¹⁰³.

¹⁰¹ Stefan Lazarević Hrebeljanović se 10. decembra 1402. godine spominje kao „*gener domini Metelini*“

o čemu piše rumunski istoričar Nicolae Jorga (1871-1940), u svom delu: „*Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*“, Volume 1 (Paris: Louis-Ernest Leroux, 1899, str. 69).

¹⁰² Turski vojskovođa Saridža se noću približio serbskom vojnog logoru u Černomenskoj šumi, te ih je gotovo sve na prevaru zarobio, a potom i pogubio. Ovo je isti onaj turski vojskovođa, koji je zarobio velikog serbskog kneza Lazara Hrebeljanovića, neposredno posle Kosovske bitke (28. juna 1389. godine). Saridža je bio vezir još za vladavine Murata I (1326-1389), sultana Osmanske Turske (vladao: 1362-1389), a u istorije Turske ostaće sigurno upamćen kao prvi osnivač osmanskog brodograddilišta u Galipolu.

Uprkos ranijem verovanju, Saridža paša nije uhvaćen i ubijen kod Jambola u februaru 1410. godine (*od strane princa Muse, Bajazitovog sina*).

¹⁰³ Ugri ili Madari su konjički stepski narod, mongolskog rasnog tipa, turanskog roda, ugro-finske grane i uralsko-altajske jezičke grupe. U Evropi se prvi put pojavljuju 838. godine, u borbama protiv romanske vojske, kao saveznici velikog kagana Presijana I (vladao: 836-852), tj. kao pomoćni odredi njegovih Bugara. Narednih pedeset osam godina (838-896), Ugri će se pojavljivati s vremenom na vreme, kao plaćenici raznih evropskih vladara. Tokom 883. godine, započeće veliku migraciju ka zapadu (*uistočnu Evropu*). Kao značajni faktor susrećemo ih 892. godine, gde se pojavljuju kao ratni pomoćnici, ovaj put Fruga (*Franaka*), a potom i Romana. Kada

Inače, Turci Osmanlije su neposredno posle Angorske bitke, pored Turaka Seldžuka takođe i Serbe, odnosno hrišćane, smatrali odgovornim za izdajstvo Bajazita.

Posle savetovanja sa svojim vojskovodjama, kao i bratom Vukom i sestrićem Đurđem, despot je doneo definitivnu odluku da sa svojom vojskom nastavi put za Srbiju preko mora.

Videvši zabrinutost kod Stefana, njegov sestrić Đurđ Branković, pokušao je da iskoristi ovu priliku, zatraživši da mu se vrate sve zemlje, koje su bile u posedu njegovog oca, a koje je Bajazit predao Stefanu na upravu.

Posle ovog zahteva (*za ponovnom podelom Srbije*), izbila je među njima svađa, zbog koje je Stefan zatražio od namesnika Joanisa da do njegovog povratka u Srbiju drži mladog Đurđa u pritvoru u Konstantinopolisu, kako bi on mogao da dobije na vremenu, i konsoliduje sopstvenu vlast po povratku u zemlju.

su Hazari potisnuli Pečenjege, ovi su ispred sebe 895/96. godine proterali Ugre sa krajnjeg istoka Evrope i iz zapadne Azije ka centralnoj Evropi, tako da su isti bili prinuđeni da se mnogo bolje vojno organizuju. Do ovog događaja, Ugri su bili sastavni deo bugarske konfederacije poznate pod imenom On-Ogur (*Deset plemena*). Iz ovog će razloga *Sedam ugarskih plemena*: Jene, Ker, Kesi, Kirt-Đarmat, Meder, Njek i Tarjan formirati čvrstu *Ugarsku etničku plemensku konfederaciju*, uz osmo nemađarsko pleme Kabar, i *na maču* naseliti Panoniju, potčinjavajući tamošnja serbska i na severu već izdvojena (*i formirana*) moravska plemena (*etnogeneza Čeha, završena je tek u 10. veku*). Sa konjicom od oko 20.000 ratnika, njihov sposobni (*i veoma agresivni*) vođa Arpad (vladao: 895-907) bukvalno će opustošiti Evropu, ostavljajući za sobom veoma krvav trag. Današnji plavokosi Mađari, derivat su gena serbskog plemena Severa (*Severjana*) na prostoru Panonije, koje je većim delom živeo upravo na teritoriji njihove nove države. Pleme Severi je bilo deo nekadašnje serbske zemlje Bojke (*pojas od Bavarske na zapadu, pa preko Bohemije do na istoku zaleda Karpati u Ukrajini*), koja se nalazila južno od Bele Srbije (840-940), tj. šire oblasti oko Lužice u današnjoj Nemačkoj, a severno od serbskog plemena Timočana (*sa područja današnjeistočne Slavonije, Srema, severo-istočne Bosne, Bačke, Banata, uže Srbije južno od Save i Dunava, uključujući zapadne oblasti savremene Rumunije i Bugarske*). Ova istorijska činjenica, navela je mađarskog Jevreja Hermanna Bambergera (1832-1913), austrougarskog turkologa i istoričara, da izjavи, da u krvi današnjih Mađara nema ni jedne jedine kapi mađarske krvi, a po nekim njegovim kolegama – ima je možda samo 1%.

Pošto je još pre 15. marta 1402. godine, Brankovićima vraćena zemlja¹⁰⁴, očigledno je da tada nije vraćena sva zemlja, ili je mladi Đurad imao aspiracije na vladarski presto.

Na Stefanovu žalost, njegov sestrić se ubrzo po despotovom odlasku iz Konstantinopolsa uspeo oslobođiti iz zatvora (*između 31. avgusta i 3. septembra*), uz pomoć Rodopa¹⁰⁵ (13??-1436), sebi odanog čoveka, te je odmah uspostavio kontakt sa Sulejmanom, tražeći podršku Turaka Osmanlija za zbacivanje Lazarevića sa trona Srbije.

Stefan je boraveći u prestonici Roman-skog carstva saznao da mu je sestra Olivera zarobljena i predata kao

Slika: 9.

Opis slike: **Đurad Branković Mladenović** (1377-1456). Portret se nalazi na „*Esfigmenskoj povelji*“, koju je 11. septembra 1429. godine izdao serbski despot Đurad Branković, a na molbu monaha zilotskog pravoslavnog manastira „*Esfigmen*“, da postane novi ktitor ovog manastira. Povelja je kao izuzetan istorijsko-pravni dokument, izrađena u srpskom pravoslavnom manastiru „*Žiča*“.

Titula: **Despot Srbije** (vladao: 1427-1456)

Autor: Nepoznat autor ili autori iz serbskog pravoslavnog manastira „*Žiča*“

Tehnika: **Minijatura na pergamentu**

Vreme nastanka freske: **1429**

Mesto čuvanja: **Manastirska biblioteka**

Verski objekat: **Manastir „Esfigmen“**

Lokacija: **Sveta Gora** (Republika Grčka: 1947-)

¹⁰⁴ Gavro Škrivanić (1900-1984): „*Angordka bitka 1402*“, Vojno-istorijski glasnik, Broj 3, Godina XV (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1964, str. 74).

¹⁰⁵ Ljubomir Stojanović (1860-1930): „*Stari srpski rodoslovi i letopisi*“, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Prvo odeljenje (Spomenici na srpskom jeziku), Knjiga XVI (Sremski Karlovci: Srpska kraljevska akademija, 1927, str. 221).

robinja Timuru, ali i da postoji mogućnost da bude otkupljena za veći iznos dukata.

Shvatajući ozbiljnost ove situacije, on je odmah pozajmio novac od namesnika Joanisa i sultanu Timuru uputio svog izaslanika Turčina Ajdina, radi pregovora o otkupu, koje je on uspešno obavio (*sklapajući istom prilikom i nekakve ugovore*), jer je turško-mongolski vojskovođa (*ceneći Stefana, kao ratnika*), pristao da oslobodi Oliveru¹⁰⁶.

Despot Stefan i Sulejman (*gospodario je evropskim delom osmansko-turskog sultanata*) bili su u neprijateljskim odnosima, pa je serbski vladar odlučio da se morskim putem vrati u Srbiju, žećeći da za neko vreme izbegne nove sukobe sa Turcima, odnosno da izbegne sudbinu svog manjeg odreda, koji je upao u zasedu Seridže u Černomenskoj šumi (*kod Drinopolja*).

Zbog svega iznetog, na Hemsko poluostrvo¹⁰⁷, Stefan i Vuk kreću đenovljanskim galijom¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Sultanija Olivera će se po završetku gore pomenute misije vratiti u Srbiju preko Konstantinopolsa, stigavši u Bar, gde ju je dočekala sestra Jelena Lazarević Hrebejanović (1371-1443).

¹⁰⁷ Hem ili Helm je stari naziv za *Balkansko poluostrvo* (lat. *Haemonia classica* ili *Paeninsula Haemonia*). Dr Dušan-Vladislav Pažderski, slavista i lingvista sa Univerziteta u Gdanjsku (*Republika Polska*), smatra da izvorni naziv Hemskog poluostrva potiče od imena oblasti Hum. Kod starih Serba reč »hum« označavala je brdo (*planinu*), dok je »humka« predstavljala brežuljak. Naziv *Zahumlje* (lat. *Zachlumia*), za oblast u današnjoj zapadnoj Hercegovini i južnoj Dalmaciji, nastalo je od izvorne reči – *Hum*, ili na starom serbskom jeziku – *Хъмъ* (za + *Hum*: „iza *Huma*“), što je transkripcijom na latinski jezik dalo formu – *Zachlumia* (grč. Ζαχλούμια χώρα: *zemlja Zahumljana*), odnosno u latinizovanom obliku bazične reči – *Hum*: *Chelmania*, *Chelm*, *Chulmorum*, *Chulmia* i *terra de Chelmo* (*Humska zemlja*). Posredno nas na isto podsećaju i navodi, koje su u svojoj knjizi „Michael of Zahumlje“ (Norderstedt: Book on Demand GmbH, 2013), izneli njeni autori Džesi Rasel i Ronald Kon, kada su pisali o serbskom vladaru Mihajlu Viševiću (880/890-950), knezu Zahumlja (vladao: 910-950) i staroj serbskoj oblasti – *Zahumlje*. Grci nisu imali ni ranije, a nemaju ni danas objašnjenje za njihov deformisani negrčki termin – *Hem* (*u smislu brda/planine*), jer ga koriste za severne negrčke oblasti u Trakiji, a što nam tek šturo i maglovito beleže kroz svoje mitove o tračkom kralju Haemosu (grč. Αἴαντος), odnosno da bi potom (*kasnije*) pominjali i Hemsko poluostrvo (grč. Χερσόνησος τοῦ Αἴαντος). Izraz Balkan, prvi put pominje 1490. godine, italijanski pisac i diplomata Filip Kal-

Nešto ranije Milica Nemanjić Hrebeljanović¹⁰⁹ (oko 1335-1405), odnosno monahinja Evgenija (*zamonašila se ko 1393. godine*¹¹⁰) i njena čerka Marija-Mara Branković¹¹¹ (13??-1426), tražile su od Dubrovčana, da pošalju brod, kako bi tražio braću Lazareviće i Brankoviće.

Njihov zahtev je razmatran od strane *Velikog veća*¹¹² u Dubrovniku 31. avgusta i ponovo 1. septembra 1402. godine.

Knjeginja Milica je konkretno tražila brigantin¹¹³ Nikše Vlahotića.

mah (1437-1496), kada govori o podvizima Vladislava III od Varne (1424-1444), kralja Poljske (vladao: 1434-1444) i kralja Ugarske (vladao: 1440-1444) u jednom svom memorandu koji je adresirao na Vatikan. Tom prilikom Filip se obraća Đovaniju Batisti (1432-1492), odnosno tadašnjem rimskom papi Inoćentiju VIII., (vladao: 1484-1492) i u svom pismu piše da ljudi u tom kraju, »goru« nazivaju Balkanom (*quem incolae Bolchanum vocant*). Ova reč je tek početkom 15. veka stigla sa turškim okupatorom na Hemsko poluostrvo i označavala je »šumovitu planinu« ili »planinski lanac«, odnosno ista nema nikakve veze sa lokalnim (*autohtonim*) stanovništвom. Inače, današnji (*opšteprihvaćeni*) naziv „Balkan“ (za *Hemsko poluostrvo*), kreirao je 1808. godine nemački geograf Johan Cojne (1778-1853) u svom delu „*Gea. Versuch einer wissenschaftlichen Erdbeschreibung*“ (izdavač: Wittich; mesto štampanja: Berlin, Königreich Preußen: 1701-1918), upotrebovši naziv „*Balkanhalbinsel*“ (*inspirisan planinom Balkan, koja Bugarsku horizontalno deli na dva dela*). Nakon ovog događaja, reč „Balkan“ počinje da se koristi, kao ime regije, tj. za *Hemsko poluostrvo*. Ovim činom Cojne je odbacio hiljadugodišnju tradiciju starosedelaca, pošto je u naučnim krugovima propagirao svoj novokomponovani izraz, mada nikada (*do tada*) stanovnici ovog dela Evrope (*ili bilo kog dela Evrope*) nisu njime označavali ovu regiju.

¹⁰⁸ Ovo je isti brod koji je kod Galipolja odbio napad 16 turskih čamaca punih strelica.

¹⁰⁹ Milica se udala 1353. godine za Lazara Hrebeljanovića (1329-1389), velikog kneza Srbije (vladao: 1371-1389).

¹¹⁰ Elizabeth M. Jeffreys (1941-): „*Byzantine Style, Religion and Civilization: In Honour of Sir Steven Runciman*“ (Cambridge: Cambridge University Press, 2006, str. 76).

¹¹¹ Mara Lazarević Hrebeljanović (*sestra kneza Stefana*) se udala 1371. godine za Vuka Brankovića Mladenovića (oko 1345-1397).

¹¹² U *Veliko veće* je ulazilo celokupno punoletno (*muško*) plemstvo Dubrovačke republike. Takođe, postojalo je i *Malo veće* (*od 11 članova*), koje je zajedno sa najistaknutijim pripadnicima *Velikog veća* činilo *Veće umoljenih* (*od 45 članova*).

Dubrovčani su odlučili da daju naoružani brigantin, koji je trebao da u Dubrovnik dovede dva Lazarevića (*za koje su već imali informaciju da su živiizašli iz bitke kod Angore*), a komadantu broda je data velika posada i sredstva za boravak od tri meseca na putovanju po sredozemlju.

Shodno odluci grada, i knjeginja Milića je obaveštena da obe su njena obe sina dobili garanciju Republike (lat. *Salvum conductum*).

Takođe, Dubrovčani su razmatrali i opciju da serbske kneževe traži paralelno i galija¹¹⁴ Ladislava I (1376-1414), kralja Napulja (vladao: 1386-1389 i 1399-1414).

Slika: 10.

Ličnosti na fresci: **Vuk Lazarević** (posle 1380-1410)

Titula: **Knez Srbije**

Autor: slikar **Teodor**

Tehnika: **Fresko slikarstvo**

Vreme nastanka freske: **1402-1405**

Lokacija freske: **Crkva „Svetog Ilije“ (Manastir „Rudenica“)**

Mesto: **Rudenice (Republika Srbija: 2006-)**

¹¹³ Brigantin je jedrenjak koji ima dva jarbola, a ukršteno jedrilje ima samo na prednjem jarbolu.

¹¹⁴ Galija je ratni, ili trgovački brod, koji se pokretao na vesla. Srednjovekovne ratne galije su bile dugačke oko 40 metara, a imale su 108 vesala (*sa dva čoveka po klipi*), većinom dužine oko 7 metara, kao i dva kormila od 6 metara. Prednji jarbol bio je visok 16 metara, a srednji 11 metara.

Tih dana, u Dubrovnik stiže i serbski plemić Jovan, protovestijar (*ministar finansija*) despota Stefana, koji je po zanimanju bio i sveštenik (*pop*), a povodom predstojećeg dolaska Lazarevića.

Da bi izbegli lutanje uz obalu Bliskog istoka, Dubrovčani su tražili od knjeginje Milice što podrobnije informacije o mestu gde su kneževi viđeni (*ili gde su se zaputili*), a da su oni bili dobro obavešteni o dešavanjima u Konstantinopolisu, govori i podatak, da od sredine septembra 1402. godine oni pominju samo Lazareviće, a nigde Brankoviće (*očigledno znajući za sukob Stefana sa sestrićem*).

Iz izveštaja koji je 12. oktobra 1403. godine Mletačkoj republici uputio Đirardo Sagredo, vidimo da se Stefan i Vuk sa oko 260 ljudi nalazili na velikoj i dobro naoružanoj galiji „*Lomelino*“¹¹⁵.

Ova galija je kod Galipolja uvučena u kraću pomorsku bitku strelama i to sa 16 manjih galija (*osam sa svake strane*), što je dovelo do ranjavanja šestorice ljudi, od kojih je jedan podlegao povredama.¹¹⁶

Napadnuta galija je odgovorila takođe sa strelama¹¹⁷, nanevši veće gubitke napadačima, koji su se povukli.

Posle ovog događaja, brod će nastaviti svoj put ka ostrvu Lezbosu.

¹¹⁵ Vlasništvo florentinskog plemića Đovanija Lomelina, koji je tada bio član poslanstva romanskog cara kod sultana Timura.

¹¹⁶ »*Insper egli disse, che si partì da Costantinopoli colla grande cocca Lomellina bene armata, sopra la quale etiam erano due figluoli del Conte Lazzero con molta gente. E quand'egli fu avanti a Galipoli, sedici galere di Gallipoli armate e bene in ordine vennero contro quelli, cioè otto da un latto e otto dall'altro, traendo molte saette per tal modo, che percossero sei uomini della cocca, de' quali uno morì.*« – Marie-Mathilde Alexandrescu-Dersca-Bulgaru (18??-19??): „*La Campagne de Timur en Anatolie (1402)*“, Publicațiunile institului de turcologie (*Universitatea Mihăileană din Iași*), Volumul I (*București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională*, 1942, str. 132).

¹¹⁷ Kako u to vreme još nisu korišteni topovi u pomorskom bitkama, oružani okršaji su se odvijali sa upotrebotom strela.

Po dolasku u Mitilenu, gde ih je ugostio tamošnji vladar Gataluzi, budući despotov tast, Lazarevi sinovi su provodili vreme na zabavama i ugovaranju venčanja Stefana i Jelene Gataluzi (*venčanje će se odigrati tek 1405. godine*).

Timur nastavlja sa osvajanjima

Sultan Timur već krajem 1402. godine opseda¹¹⁸ Smirnu (danas: *Izmir*), koja je 58 godina (*od 1344. godine*) pripadala *Viteškom redu sa Rodosa*¹¹⁹, nudeći preobraćenje u islam njenom upravniku Flamancu¹²⁰ Giljermu od Munte, što je ovaj sa gnušanjem odbio.

Timurovi Tatari su bukvalno pregazili vitezove „*Jovanovce*“, koji su branili Smirnu, a kao odgovor na nepokoravanje i pružanje otpora tursko-mongolski vođa je svo stanovništvo koje je zatekao unutar gradskih zidina masakrirao, sem onih koji su imali sreću da se dokopaju brodova u luci.

Timur je posle ovog pokolja izgubio simpatije zapada (*što ga nije mnogo ni zanimalo*), koji je po svom već ustaljenom obi-

¹¹⁸ Timurova opsada Smirne je počela 2. decembra 1402. godine, a grad je osvojen 28. decembra 1402. godine.

¹¹⁹ Viteški Red „*Jovanovaca*“, ili Red „*Hospitalaca*“, odnosno Red „*Malteških vitezova*“, osnovao je 1117. godine benediktinski fratar Blagosloveni Žerar (1040-1120), zajedno sa nekolicinom Amalfitanaca (*Republika Amalfi: 958-1037 – pomorska republika u Južnoj Italiji*). Francuski istoričar Luj Rene Breje (1868-1951), u svom radu „*Latin Kingdom of Jerusalem (1099-1291)*“, The Catholic Encyclopedia, Volume VIII (New York: Robert Appleton Company, 1910) navodi da je viteški Red „*Svetog Jovana*“ osnovan čak četiri godine ranije, tj. 15. marta 1113. godine. Breje se ovde poziva na jedan zvaničan dokument, koji je pomenutog datuma Rainerio Raineri, tj. papa Paskal II (vladao: 1099-1118), adresirao lično na viteza Žerara (*Geraudo institutori ac praeposito Hirosolimitani Xenodochii*) priznajući ga za religijski Red. Opšte je mišljenje, da je Red tek 1117. godine dobio kasnije prepoznatljiv „*vojni karakter*“.

¹²⁰ Anne-Marie Legras: „*L'Enquête pontificale de 1373 sur l'Ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem*“, Volume 1 / *L'enquête dans le prieuré de France* (Paris: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1987, str. 437).

čaju krunisao podizanjem kule od glava ubijenih branitelja i stanovnika grada.

O nadmoći timuridske vojske, govori nam podatak da je osmansko-turski sultan 7 godina pokušavao da osvoji ovaj grad, a da ga je Timur osvojio za samo nešto više od tri nedelje.

Sličnu *krvavu sudbinu* izbegao je grad Fokeja (*današnja Foča*), kao mletački trgovački centar, a isto i đenovljansko trgovačko udruženje „*Maona*“ (1346-1566), koje se nalazilo na ostrvu Hios, naspram pomenutog grada, jer su Timuru blagovremeno ponudili otkup¹²¹.

Pošto se obračunao sa osmansko-turskim odredima u Maloj Aziji, sultan Timur je zatražio da Romansko carstvo ispuni obavezu (*iz njihovog ranijeg dogovora*) vezanu za prevoz njegove vojske u Evropu, a što su Romani izbegavali da učine.

Kada je saznao za odgovor Romana, on je pripretio Konstantinopolisu da će do njih doći severistočnim suvim putem da mu polože račune¹²².

Od ove zamisli Timur je odustao, jer je bio zaokupljen obnavljanjem seldžučkih emirata, koje je Bajazit uništio poslednjih godina svoje vladavine, a potom se uputio u središte svoje države, u prelepi grad Samarkand (*gde dolazi 1404. godine*), radeći na pripremama za pohod na Kinu.

U to vreme on prima i delegaciju koju je predvodio Klavijo, ambasador kralja Kastilje.

¹²¹ Posle masakra u Smirni, carski namesnik Joanis VIII Paleologos, poslao je svoje izaslanike Timuru, da sa njim pregovaraju o vazalnom statusu, s obzirom da je tursko-mongolski sultan zatražio da ga *Romansko carstvo* prizna za sizerena.

¹²² Romani su znali da je ovo malo verovatno, jer se Timuru nije išlo u rat na teritoriji pod kontrolom Džingiskanida, tj. u tzv. *Kipčački kanat* (*poznatog i kao „Zlatna horda“ – ova horda je nastala 1379. godine, spajanjem zapadne „Plave horde“ sa istočnom „Belom hordom“*), jer je takav poduhvat zahtevao mnogo ratovanja (*Timur je pobedio tamošnjeg kana 1391 i 1395. godine, ali ga nije i pokorio*), pa se može pretpostaviti da je ovo saznanje bilo poznato i vladarima *Romanskog carstva*, kada su doneli odluku da ne ispoštuju svoj deo dogovora oko prevoza mongolskih trupa romanskim brodovima.

Povratak Despota u Srbiju

Konačno u septembru 1402. godine braća Stefan i Vuk su se iskrcali u Baru, gde ih je svečano dočekao Đurađ II Stracimirović Balšić (13??-1403), gospodar Zete (vladao: 1385-1403), sa svojom ženom Jelenom Lazarević Hrebeljanović¹²³ (1371-1443).¹²⁴

Prvobitno je planirano da se braća vrate preko Dubrovnika u Srbiju, pa je shodno tome *Grad pod Srđem* započeo (19. septembra 1402. godine) sa pripremanjem dočeka uglednih zvanica.

Dubrovačko *Veće umoljenih, odmah* po dobijanju informacije da su Stefan i Vuk stigli u Zetu, odlučuje (22. oktobra 1402. godine), da jedna velika dubrovačka galija ode u Ulcinj i prihvati serbsku vlastelju.

Poslato je i poslanstvo u Bar, da pozdravi i obdari Stefana sa 600 dukata, ali pre nego što je ono stiglo i da krene (24. oktobra), saznali su Dubrovčani da već idućeg dana, tj. 25. oktobra 1402. godine Stefan kreće za Rašku.¹²⁵

Serbski ratnici, predvođeni despotom Stefanom odlučili su da skrate put i preduhitre Sulejmana, tj. da spreče pučističke ambicije Đurađ Brankovića.

Lazarevići su pod pratinjom Balšićevih vitezova, svratili u Skadar, gde je serbske plemiće pozdravio¹²⁶ mletački knez Donato de Porto¹²⁷.

¹²³ U pitanju je rođena sestra despota Stefana.

¹²⁴ Jovan-Ilarion Ruvarac (1832-1905): „*Prilošci k objašnjenju izvora srpske istorije*“, Glasnik Srpskog učenog društva, Knjiga XLVII (Beograd: Srpsko učeno društvo, 1879, str:184-194).

¹²⁵ Jorjo Tadić (1899-1969): „*Promet putnika u starom Dubrovniku*“ (Dubrovnik: Turistički savez u Dubrovniku, 1939, str. 56-57) i Ljubomir Stojanović (1860-1930): „*Stare srpske povelje i pisma*“, Knjiga I, Prvi deo, Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, Prvo odeljenje (*Spomenici na srpskom jeziku*), Knjiga XIX (Beograd - Sremski Karlovci: Srpska kraljevska akademija, 1929, str. 196-197).

¹²⁶ Konstantin Jozef Jireček (1854-1918) i Jovan Radonić (1873-1956): „*Istorija Srbija*“, *Politička istorija do 1537. godine*, Knjiga I – fototipsko izdanje (Pirot: „Pipress“, 2004, str. 337).

Drugi sukob Serba i Turaka na Kosovu

Oružani sukob između despota Stefana Lazarevića i njegovog brata Vuka, potpomognutih trupama Đurđa II Balšića¹²⁸ sa jedne strane, i turskih odreda sultana Sulejmana i Đurđa Brankovića sa druge strane odigrao se 21. novembra 1402. godine (*na Vavedenje*) na Kosovu.

Ovoj bici,¹²⁹ prethodilo je veoma teško prikupljanje vojske od strane serbskog despota, kome je pomoć pružila majka Milica, a u toku bitke i kesar Uglješa Vlatković¹³⁰, gospodar Vranja.

Sulejman je da bi ometao okupljanje Stefanove vojske, naredio Brankoviću da najpre zaposedne puteve, a u ovim aktivnostima oni su zadobili podršku i jednog dela nezadovoljnog plemljstva.

Stefanova vojska okupila se kod Gračanice, pred bitku sa Turcima.

Despot je tada uzeo uz sebe manji deo vojske, a drugi, veći dao stavio je pod komandu svog brata Vuka, što ga umalo nije koštalo poraza.

Naime, dok je Stefan sa svojim vitezovima uspeo da razbijе Turke (*koji su činili većinu Đurđeve vojske*), Branković je naneo teške gubitke neiskusnom Vuku, tako da je tek intervencija Stefana spasila njegove trupe od teškog poraza.

Serbski despot je pobedio u ovom sukobu, čime je za neko vreme otklonjena opasnost za despotvinu.

¹²⁷ Guverner Skadra, ili orig. „comes et capitaneus noster Scutari“.

¹²⁸ Negde se spominje i kao – *Đurđ II Baošić*.

¹²⁹ U istoriografskoj građi je poznata kao *Gračanička bitka* ili *Tripoljska bitka* (*po mestu Tripolje, gde se bitka odigrala*).

¹³⁰ U tom presudnom trenutku, Uglješa je prešao sa turske, na despotovu stranu (*otkrivši ovom ratne planove Turaka*). On je možda i omogućio pobedu Lazarevićima. Kao nagradu za njegovo patriotsko držanje, Stefan mu je potvrđio vlast nad oblastima koje je držao njegov otac Vlatko, a iste su od tada bile u sastavu despotove države.

Posle ovog sukoba sa Brankovićima, braća Lazarevići dolaze u utvrđeni grad Novo Brdo, gde je Stefan veoma oštro kritkovao Vuka,¹³¹ zbog lošeg komandovanja i potiskivanja koji je doživeo u toku bitke (*od strane jedinica Brankovića*).

Ovu kritiku Vuk Lazarević je teško primio te se odlučuje za približavanje Turcima, upravo u najtežim trenucima za raškog vladara.

Već 12. decembra 1402. godine Dubrovčani pišu pismo despotovoj sestri Mari Branković u kome je (*kao zainteresovana strana*) prijateljski savetuju i neskriveno kritikuju zbog postupaka njenog sina Đurđa.¹³²

Da je Raška bila još dugo u haosu, posle druge bitke na Kosovu, govori nam i podatak da su se Mlečani 16. marta 1403. godine obratili molbom despotu Stefanu (*oslovjavajući ga kneževskom titulom*), tražeći dozvolu slobodne trgovine za njihove trgovce.

Zaista, deluje zbumjuće podatak, da je njihov Senat tek 7. juna 1403. godine poslao Antonija Sklava da formalno despotu prenese pozdrave i čestitke što se zdrav vratio iz neverničkih ruku, a prava misija se svodila na molbu za novim povlasticama za mletačke trgovce.

Inače, vojno-politički sukob samih Lazarevića (1403-1410), a pogotovo Lazarevića i Brankovića (1402-1412) iznurivaće Serbsku despotovinu narednih deset godina, sve do izmirenja Stefana i Đurđa.

¹³¹ Zbog ovog događaja je Vuk Lazarević uvreden i ponižen otisao (čitaj: *prebegao*) u tabor Sulejmana. U kasnijem narodnom predanju, ovaj događaj je izmešao uloge Vuka Lazarevića i Đurđa Brankovića, te je iz istog proistekla „*priča o izdaji Vuka na Kosovu*“, koja svakako nema veze sa držanjem Vuka Brankovića Mladenovića u boju na Kosovu 1389. godine, gde on nije počinio nikakvu „*izdaju*“, već se hrabro borio i nikada se (*do kraja života*) nije pokorio Turcima.

¹³² Vladimir Čorović (1885-1941): „*Istorija Srba*“ (Zemun: Publik-Praktikum, 2004, str. 277).

Od ovih sukoba profitirali su samo Turci, jer su znali da će je oni onemogućavati da se dalje razvija i jača.

Uprkos svemu, despot je uspeo da reorganizuje, kako srbsku državu, pod svojom kontrolom, tako i vojsku (*stvorio je profesionalnu vojsku*), što je izazivalo otpor plemstva kojem nije odgovaralo da gube privilegije (*na račun jačanja države*), pa je ono zato često tražilo podršku kod Turaka, za svoje kratkoročne i istorijski gledano duboko retrogradne ciljeve.

Haos u Osmansko - turskom sultanatu (1402-1413)

Prilike u nekadašnjem osmanskom sultanatu tri godine pre, a pogotovo posle Timurove smrti (1405) bile su više nego haotične.

Pretenzije na osmansko turski presto istakli su svi Bajazitovi sinovi, a najpre princ Sulejman, koji je još 1402. godine preuzeo glavnu osmansko-tursku prestonicu Drinopolje.

Iste godine, svoje pretenzije na tron, istakao je i princ Muhamed, samostalni oblasni gospodar u Amasji, a isto čini i princ Isa u Balikesiru, dok će princ Musa svoje aspiracije istaći u nekadašnjoj azijskoj prestonici Brusi.

Odmah posle izlaska (1405) iz Timurovog zarobljeništva (*u Samarkandu*,) u ovaj konfuzni konflikt će se umešati i princ Mustafa, pokušavajući da se pošto-poto dokopa vlasti.

U početku je Sulejman zagospodario evropskim delom nekadašnjeg sultanata, a Muhamed će uspostaviti kontrolu nad najvećim delom sultanata u Aziji.

Hiroviti Musa će bezuspešno pokušati da se dokopa evropskog dela nekadašnje očeve države, sukobljavajući se sa Sulejmanom (*koji se opet spremao na pohod u azijski deo sultanata*).

Naime, Musa je 1409. godine iz Vlaške krenuo sa Serbima (*sa njim su bila oba Lazarevića*) da se obračuna sa Sulejmanom.

Vuk Lazarević je tom prilikom tajno sklopio savez sa Muslimnim bratom sultanom Sulejmanom.

Ovo je otkriveno, od strane Muse, zbog čega je odlučio da pogubi Vuka, mada mu je Stefan nudio garanciju za brata.

Za to vreme, iskoristivši Musino oklevanje, Vuk je sa Brankovićima (*Durđem i Lazarom*) prebegao Sulejmanu.

Pod Konstantinopolisom je ova izdaja dovela 15. juna 1410. godine do propasti Musinog pohoda u bici kod Kosmidiona¹³³ (*na obali Zlatnog roga*), pa se osmanski princ jedva izvukao bekstvom (*nazad*) u Vlašku, gde mu je tada bila baza za vojne operacije.

Posle bekstva Muse, iz bitke izvukao i despot Stefan sa svojim snagama i vlastelom, među kojom se nalazio i kesar Ugљeša Vlatković, kao i serbski plemić Jovan Mirča I Basarab - *Veliki* (1355-1418), vojvoda Vlaške (vladao: 1386-1395 i 1397-1418) muž Mare Branković¹³⁴ (1365-14??).

Stefan je posle toga nastavio povlačenje duž Zlatnog roga, ali ga je je pozvao romanski car Manuil II, da se ukrca u njihove brodove i poseti Konstantinopolis.

Zanimljivo je da je car Manuil u ovom tursko-turskom sukobu podržavao Sulejmana (*prevezao mu je vojsku iz Azije u Ev-*

¹³³ Kosmidion je bilo jedno od predgrađa romanskog Konstantinopola, koje se nalazilo na obali Zlatnog roga (*izvan gradskih bedema*).

¹³⁴ Constantin C. Giurescu (1901-1977): „Istoria Românilor, volumul I, Din cele mai vechi timpuri pînă la moartea lui Alexandru cel Bun (1432), Cu 151 de figuri în text și 7 hărți afară din text.”, Ediția a cincea, revăzută și adăugită (București: Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1946, str. 496). Jovanu Mirči I su Germani (čitaj: Nemci) posle uspostavljanja potpune kontrole na Vlaškom (18.-19. vek), promenili ime, pa ga sada u istoriografskoj gradi nalazimo pod latinitovanim i rumunizovanim imenom, koje ovaj vladar nikada za svog života nije koristio – *Mircea cel Bătrân*. Ako izuzmemos poneki spoljno-politički dokument, koji je pisan na (*mrtvom*) latinском jeziku, odnosno na latiničnom pismu, svaki dokument, koji je Mirča za svog života napisao i potpisao, bio je isključivo na serbskom jeziku (*dakle, ne na bugarskom, ruskom, poljskom ili rusinskom jeziku*), odnosno na serbskom ciriličnom pismu, a ovo isto je karakteristika i dokumenta njegovih predaka, rođaka i potomaka.

ropu), ali je ipak despotu Stefanu priredio svečani doček, koristeći priliku da mu ovaj put lično potvrди despotsku titulu.

Serbski despot se posle kraćeg boravka u Romanskoj prestonici, uputio brodovima, preko Crnog mora i Dunava, ka Srbiji.

Kako je i bilo za očekivati u tim trenucima, Serbi nisu želeli da „*do kraja*“ podrže bilo koju stranu (*među pretendentima na presto*), gledajući u svakoj pojedinačnoj situaciji svoj sopstveni interes.

Iz Kosmidionske bitke sultan Sulejman izlazi kao pobednik, a Vuk i njegov sestrić Lazar Branković (13??-1410) su bili na pobedničkoj strani.

Sulejman je u želji, da stavi pod sopstvenu kontrolu Serbsku despotovinu, poslao Vuka i Lazara u Srbiju, da preuzmu u njoj vlast (*u odsustvu Stefana*), a Đurđa je preventivno zadržao kao taoca.

Ujak i sestrić su na putu za despotovinu upali u zasedu Musinih ljudi.

Posle predomišljanja, oko eventualnog otkupa, Turci 4. jula 1410. godine ubijaju Vuka, jer je bio organizator izdaje osmanskog princa, a Lazara ostavljaju u životu, uz uslov da Đurađ na početku naredne bitke (*kod Drinopolja*) pređe sa Sulejmanove na Musinu stranu.

Uprkos dobijenoj poruci, Đurađ je ostao uz sultana, što je razbesnelo Musu, te je još u toku bitke 11. jula 1410. godine ubio Lazara.

Princ Musa je i ovde doživeo težak poraz, a Đurađ je besan zbog smrti brata posle nove pobeđe Sulejmanove vojske kod Plovdiva, iz osvete palio i uništavao ovaj grad.

Ipak, bez obzira na izostanak veće serbske podrške Musa je uspeo da zauzme Drinopolje i da potom 17. februara 1411. godine (*tokom bekstva*) ubije brata Sulejmana, što je nateralo sultana Mehmeda da iz Azije krene ka Hemskom poluostrvu, radi konačnog ujedinjenja sultanata.

Sultan Mehmed je preduzeo dva (*bezuuspešna*) pohoda na Musu, ali je u oba pokušaja poražen i spas je nalazio kod romanskog cara Manuila.

Uspeće u svom naumu tek pošto je poslušao savet starog Evronos-bega¹³⁵ (13??-1417), da pre nego se sukobi sa Musom, krene preko Makedonije da se udruži na Kosovu sa Serbima, despota Stefana Lazarevića.

Kao despotov komadant, Đurađ Branković je, u odlučnoj bici, rešio borbu između princa Muse i njegovog brata sultana Mehmeda I, pobedivši 5. jula 1413. godine ovog prvog.

Pomenuta bitka se odvijala u blizini sela Čamorlu¹³⁶ (*ispod planine Vitoše*) u današnjoj Bugarskoj.

Tom prilikom je ubijen princ Musa, i to od sopstvenih janičara, te je time došlo do ponovnog ujedinjenja (1413) nekadašnjeg osmansko-turskog sultanata.

Mada je ovo značilo relativan mir za Serbsku despotovinu, na kraju je jačanje Osmanske države dovelo 1459. godine do sloma despotovine, jer je od tada, pa do 1537. godine ova postojala samo kroz titule despota, koje su Serbima dodeljivali, ili potvrđivali kraljevi Ugarske (*od 1459. do 1526. godine*) i nadvojvode Austrije (*od 1526. do 1537. godine*).

¹³⁵ U pitanju je sin bivšeg romanskog zvaničnika u Brusi, odnosno etnički Grk, kome je otac prešao na islam.

¹³⁶ Selo pored grada Samokova, koji se nalazi blizu Serdike (*danas Sofija*).

INDEKS STRANIH REČI

- **Ahmad Arabšah** (arap. ااشبرع نب دمحم نب دمح) (arap. ااشبرع نب دمحم نب دمح)
- **Ajdin** (tur. *Aydın*) – lično ime
- **Ajdin** (tur. *Aydın*) – oblast
- **Ajnan beg** (tur. *Aynan Bey*)
- **Akča** (tur. *ak*)
- **Akindžije** (osman. tur. اىجنقىچى, ili tur. *akinci*)
- **Akşehir** (tur. *Akşehir*)
- **Aksu** (kin. 阿克蘇)
- **Ali Čandarli paša** (tur. *Çandarlı Ali Paşa*)
- **Anadolija** (tur. *Anadolu*)
- **Angora** (grč. Ἀγκυρα, lat. *Ancyra*, ili tur. *Ankara*)
- **Antonijo Sklavo** (it. *Antonio Sclavo*)
- **Arpad** (mađ. *Árpád*)
- **Askeri** (osman. tur. اسکری, ili tur. *Askeri*)
- **Aspra** (grč. ἄσπρος)
- **Austrougarska** (nem. *Österreichisch-Ungarische Monarchie*)
- **Avganistan** (pašt. افغانستان – (تىروهمج يمالسنا ناتسناغفا د republika
- **Avganistan** (pers. افغانستان)
- **Azerbejdžan** (azer. *Azərbaycan*)
- **Bagdad** (arap. بغداد)
- **Bajazit I** (osman. tur. لوا دیزی اب, ili tur. *I. Bayezid*)
- **Bavarska** (nem. *Bayern*)
- **Bela Serbija** (lat. *Alba Serbia*, ili nem. *Weiß Serbien*)
- **Blagosloveni Žerar** (fr. *Frère Gérard*, ili *Gérard Tenc*)
- **Bohemija** (lat. *Bohemia*)
- **Bosfor** (tur. *Bogaziçi*)
- **Brigantin** (it. *brigantino*)
- **Brusa** (tur. *Bursa*)
- **Bugarska** (bug. *Република България*)
- **Čagatajski kanat** (tur. *Çağatay Hanlığı*)
- **Čamorlu** (tur. *Çamurlu*)
- **Čapal-tepe** (tur. *Çataltepe*)
- **Čelebi** (serb. велики принц, угледни, ili господин)

- **Čelebi** (tur. *Celebi*)
- **Česi** (češ. *Čechové*, ili *Češi*)
- **Damask** (arap. دماس)
- **Delhi** (hin. नई दिल्ली)
- **Despot** (grč. δεσπότης)
- **Dimiter Jonima** (alb. *Dhimitër Jonima*)
- **Donato de Porto** (it. *Donato de Porto*)
- **Drinoplje** (tur. *Edirne*)
- **Dukas** (grč. Δούκας)
- **Dušan-Vladislav Pažderski** (polj. *Duszan-Władysław Paździerski*)
- **Dužd** (lat. *dux*, ili it. *doge/duce*)
- **Đenova** (lig. *Zena*, ili it. *Genova*)
- **Đenovljanska republika** (lig. *Repúbrica de Zêna*, ili it. *Repubblica di Genova*)
- **Đenovljansko trgovačko udruženje „Maona“** (it. *Maona di Chio e di Focea*)
- **Đentile Belini** (it. *Gentile Bellini*)
- **Đirardo Sagredo** (it. *Gerardo Sagredo*)
- **Đovani Batista** (it. *Giovanni Battista Cybo*)
- **Đovani Lomelio** (it. *Giovanni Lamellino*)
- **Džahangir Mirza** (tur. *Jahangir Mirza*)
- **Džesi Rasel** (eng. *Jesse Russell*)
- **Džingis kan** (mong. Чингис хаан)
- **Emir** (arap. امير)
- **Enrike III** (šp. *Enrique III de Castilla*)
- **Epir** (grč. Ἐπειρος)
- **Erik Hildinger** (eng. *Erik Hildinger*)
- **Evrenos** (grč. Εβρέως, ili tur. *Evrenos*)
- **Evrenos-beg** (tur. *Gazi Evrenos Bey*)
- **Fararud** (pers. دورارف)
- **Filip Kalimah** (lat. *Philippus Chalimachus*)
- **Firuz-beg** (tur. *Firuz Bey*)
- **Fjodor Uspenski** (rus. Фёдор Иванович Успенский)
- **Flamanci** (hol. *Vlamingen*)
- **Foča** (tur. *Foça*)
- **Fokeja** (grč. Φόκαια)
- **Frančesko II Gataluzi** (it. *Jacobo Francesco II Gattilusio*)
- **Frigija** (grč. Φρυγία)

- **Fruzi/Franci** (lat. *Franci*, ili *gens Francorum*)
- **Galata** (grč. *Γαλατά*, ili it. *Galata*)
- **Galija** (grč. *γαλέα*)
- **Germijan** (tur. *Germiyan*)
- **Giljermo od Munte** (fr. *Guillaume de Munte*)
- **Gonzales Klaviho** (šp. *Ruy González de Clavijo*)
- **Gruzija** (gruz. საქართველო)
- **Gruzini** (gruz. ქართველები)
- **Haemos** (grč. *Αἴμος*)
- **Halil Sultan** (tur. *Sultan Halil*, ili pers. ناطلس لیلخ)
- **Hans Šiltberger** (nem. *Johannes Schiltberger*)
- **Hasan aga** (tur. *Hasan Ağa*)
- **Hazarski kaganat** (hebr. סירזוכת הכלממ, tur. *Hazar Kağanlığı'nın*, ili mad. *Kazár Birodalom*)
- **Hemsko poluostrvo** (grč. *Χερσόνησος τοῦ Αἴμου*, ili lat. *Haemonia classica/Paeninsula Haemonia*)
- **Herman Bamberger** (nem. *Hermann Bamberger*, ili mad. *Vámbéry Ármin*)
- **Hijeronimus Wolf** (lat. *Hieronymus Wolffius*, ili nem. *Hieronymus Wolf*)
- **Hios** (it. *Chio*, ili grč. *Xίος*)
- **Horasan** (pers. هرآسن)
- **Horda „Crnog ovna“** (turk. *Garagoýunly*, ili tur. *Karakoyunlu*)
- **Hum** (star. serb. Хлъмъ, odnosno lat. *Chelmania, Chelm, Chulmorum* ili *Chulmia*)
- **Humska zemlja** (lat. *terra de Chelmo*)
- **Indija** (hin. भारत गणराज्य)
- **Inoćentije VIII** (lat. *Innocentius VIII*)
- **Irak** (arap. العراق)
- **Iran** (pers. ایران)
- **Iran** (pers. ایران – (ناریا یم‌السایر و مچ‌republika
- **Isa Čelebi** (tur. *İsa Çelebi*)
- **Isfahan** (pers. اصفهان)
- **Iskilip** (tur. *İskilip*)
- **Izmir** (tur. *İzmir*)
- **J. J. Helert** (nem. *J. J. Hellert*)
- **Jahši-beg** (tur. *Yahşı Bey*)
- **Jambol** (bug. Ямбол)

- **Janjičari** (osman. tur. يرجيڭىلىقى ili tur. *Yeniçeri*)
- **Janjina** (grč. *Iωάννινα*)
- **Jene** (mad. *Jenő*)
- **Jermenij** (jer. *հայերներ*)
- **Jermenija** (jer. Հայաստան)
- **Jevgenija-Irena Gataluzi** (it. *Eugenia-Irene Gattilusio*)
- **Jevreji** (heb. יְהֻדִים, ili jid. יהודִים)
- **Johan Cojne** (nem. *Johann August Zeune*)
- **Johan Erš** (nem. *Johann Samuel Ersch*)
- **Johan Gruber** (nem. *Johann Gottfried Gruber*)
- **Johan Han** (nem. *Johann Georg von Hahn*)
- **Johan Kipert** (nem. *Johann Samuel Heinrich Kiepert*)
- **Jovan Mirča I Basarab - Veliki** (rum. *Mircea cel Bătrân*)
- **Joanis VIII Paleologos** (grč. *Ιωάννης Η' Παλαιολόγος*)
- **Kabar** (mad. *Khabar*)
- **Kabul-šah** (kin. 合不勒沙, ili eng. *Kabul-Shah*)
- **Kan** (mong. *xaan*, tur. *kağan*, ili kin. 可汗, tj. pin. *kèhán*)
- **Kandahar** (pers. راهدنق)
- **Kara Timurtaš paša/Timurtaš-beg** (tur. *Kara Timurtaş Paşa/Timurtaş Bey*)
- **Kara-Jusuf** (tur. *Ebu Nasr Kara Yusuf Nuyan bin Muhammed*)
- **Karl Hopf** (nem. *Carl Hermann Friedrich Johann Hopf*)
- **Karpati** (polj. *Karpaty*, ukr. *Kapnámu*, ili rum. *Carpații*)
- **Kašgar** (kin. 喀什)
- **Kastilja** (šp. *Castilla*)
- **Kazahstan** (kaz. *Қазақстан*)
- **Ker** (mad. *Kér*)
- **Kesar** (grč. *καλσαρ*)
- **Kesi** (mad. *Keszí*)
- **Kirt-Đarmat** (mad. *Kürt-Gyarmat*)
- **Kina** (kin. 中華人民共和國)
- **Kirgizija** (kirg. *Кыргыз Республикасы*)
- **Koja Zaharija** (alb. *Kojë Zaharia*)
- **Konstantin Filosof** (bug. *Константин Костенечки*)
- **Konstantin Jireček** (češ. *Konstantin Josef Jireček*)
- **Konstantinopolis** (lat. *Constantinopolis*, grč. *Κωνσταντινούπολις*, tur. *İstanbul*, ili serb. *Carigrad*)

- **Konstantinos Mihailidis** (grč. Κωνσταντίνος Μιχαηλίδης, ili eng. Constantine E. Michaelides)
- **Kraljevina Kastilja** (lat. *Regnum Castellæ*, ili šp. *Reino de Castilla*)
- **Kraljevina Madarska** (lat. *Regnum Hungariae*, ili mađ. *Magyar Királyság*)
- **Kroja** (alb. *Krujë*)
- **Kuvajt** (arap. *القُوَّاتُ الْمُعَاهِدَةُ*)
- **Ladislav I** (it. *Ladislao d'Angiò-Durazzo*, fr. *Ladislas d'Anjou-Durazzo*, ili mađ. *László*)
- **Laonikos Halkokondilis** (grč. *Λαονίκος ὁ Χαλκοκονδύλης*, odnosno lat. *Laonici Chalcocondylæ*, ili *Laonicus Chalcondyles*)
- **Lezbos** (grč. *Λέσβος*)
- **Lomelino** (it. *Lomellino*)
- **Ludvig Stromer** (nem. *Ludwig Strommer von Thallóczy*, ili mađ. *Thallóczy Lajos*)
- **Luj Rene Breje** (fr. *Louis René Bréhier*)
- **Lužica** (lat. *Lusatia*, nem. *Lausitz*)
- **Mađarska** (mađ. *Magyarország*)
- **Malkočoglu** (tur. *Malkoçoğlu*)
- **Manastir „Esfīgmen“** (grč. *Μονὴ Εσφιγμενοῦ*)
- **Manuil II Paleologos** (grč. *Μανουήλ Β' Παλαιολόγος*)
- **Martin T. Hautsma** (hol. *Martijn Theodoor Houtsma*)
- **Međer** (mađ. *Megyer*)
- **Megara** (grč. *Μέγαρα*)
- **Mehmed I Čelebi** (osman. tur. *محمود یلبج*, ili tur. *Mehmed I Çelebi*)
- **Mehmed Nešri** (osman. tur. *میرشن دمحم*, ili tur. *Mehmed Neşri*)
- **Menteše** (tur. *Menteşe*)
- **Mihali** (tur. *Mihalli*)
- **Milan Šuflaj** (hr. *Milan Šufflay*)
- **Minet-beg** (tur. *Minnet Bey*)
- **Mirza Abu Bekr** (tur. *Mirza Ebu Bekir*)
- **Mirza Miran Şah** (tur. *Mirza Miran Şah*, ili pers. *میرزا میران شاه*)
- **Mirza Sultan Husein** (tur. *Mirza Sultân Huseyn*)
- **Mitilena** (grč. *Μυτιλήνη*)
- **Mletačka republika** (mlet. *Serenissima Repùblica Vèneta*, ili it. *Serenissima Repubblica di Venezia*)
- **Morejska despotovina** (grč. *Δεσποτᾶτον τοῦ Μορέως*)
- **Moskva** (ru. *Москва́*)

- **Munja** (osm.-tur. مُرِيَّدْلِيَّى ili tur. *Yıldırım*)
- **Murat I** (osman. tur. لَوْ دَارِم ili tur. *I. Murad Hüdavendigâr*)
- **Musa Čelebi** (tur. *Musa Çelebi*)
- **Mustafa Čelebi** (tur. *Mustafa Çelebi*, ili *Düzmece Mustafa*)
- **Mustafa-beg** (tur. *Mustafa Bey*)
- **Nikeja** (grč. *Nikaiā*, ili tur. *İznik*)
- **Nikolae Jorga** (rum. *Nicu N. Iorga*, ili *Nicolae N. Iorga*)
- **Nikopolj** (grč. *Nikópoliς*, lat. *Nicopolis*, ili bug. *Hukopol*)
- **Njek** (mađ. *Nyék*)
- **Oliver Šmit** (nem. *Oliver Jens Schmitt*)
- **Osmansko-turski princ** (tur. *şehzade*)
- **Osmansko-tursko carstvo/sultanat** (osman. tur. دَوْلَتِ عَلَيْهِ عُثْمَانِيَّة, ili tur. *Osmanlı İmparatorluğu*)
- **Pakistan** (urd. جمُوریٰ پاکستان)
- **Paskal II** (lat. *Paschalis II*, ili it. *Pasquale II*)
- **Pera** (grč. *Πέρα*)
- **Pir Muhamed Sultan** (tur. *Pir Muhammed Sultan*, ili pers. دم حم ری پ (از ریم ری گن ایج نب)
- **Plovdiv** (bug. *Пловдив*)
- **Poluostrvo Galipolje** (tur. *Gelibolu Yarımadası*)
- **Presijan I** (bug. *Пресиян I*)
- **Protovestijar** (grč. *πρωτοβεστιάριος*)
- **Rainerio Raineri** (lat. *Rainerus Ranierius*, ili it. *Rainerio Raineri*)
- **Red „Jovanovaca“** (lat. *Ordo Fratrum Hospitalis Sancti Ioannis Hierosolymitani*)
- **Red „Hospitalaca“** (lat. *Fratres Hospitalari*, ili *Fraternitas Hospitalaria*)
- **Red „Malteških vitezova“** (lat. *Ordo Melitensis*)
- **Reka Bend** (tur. *Bend deresi*)
- **Reka Čibuk** (tur. *Çubuk*)
- **Reka Kizil-Irmak** (tur. *Kızılırmak Nehri*)
- **Republika Amalfi** (it. *Repubblica di Amalfi*)
- **Republika Grčka** (grč. *Ελληνική Δημοκρατία*)
- **Republika Poljska** (polj. *Rzeczpospolita Polska*)
- **Romansko carstvo** (lat. *Imperium Romanum*, ili gr. *Βασιλεία τῶν Ρωμαίων*)
- **Ronald Kon** (eng. *Ronald H. Cohn*)
- **Rumunija** (rum. *România*)

- **Rusija** (rus. *Российская Федерация*)
- **Samarkand** (uzb. *Самарқанд*, ili pers. دنقرم) (دنقرم)
- **Samokov** (bug. *Самоков*)
- **Saridža paša** (osman. tur. اش اپ مچی را ص, ili tur. *Sarica Paşa*)
- **Sarihan** (tur. *Sarihan*)
- **Sebasta** (lat. *Sebastia*, *Sebastæ*, *Sebasteia*, ili tur. *Sivas*)
- **Sedam ugarskih plemena** (mađ. *Hét-Magyar*)
- **Seldžuci** (tur. *Selçuklular*)
- **Serdika** (grč. *Σερδάων πόλις*, lat. *civitas Serdensium*, ili bug. *Сердика*)
- **Sevastokrator** (grč. *σεβαστοκράτωρ*)
- **Sinkjang** (kin. 新疆)
- **Sirija** (arap. ئىرىسىلى ئىبرۇل ئىرۇمچىلا) (ئىرىسىلى ئىرۇمچىلا)
- **Sistan** (pers. سیستان)
- **Skadar** (alb. *Shkodra*)
- **Smirna** (grč. *Σμύρνη*)
- **Sofija** (bug. *София*)
- **Sojurgatmiš** (kin. 昔兀儿海迷失, ili eng. *Soyurghatmish/Suurgatmish*)
- **Spahija** (osman. tur. ایاپس, ili tur. *Sipahi*)
- **Sulejman Čelebi** (tur. *Süleyman Çelebi*)
- **Sultan** (arap. سلطان)
- **Sultan Mahmud** (kin. 麻哈没的算端, ili eng. *Sultan Mahmud*)
- **Sveta Gora** (grč. *Ορος Αθως*)
- **Šah Ruh Mirza** (tur. *Şahruh Mirza*, ili pers. ازرم خرهاش)
- **Šćiptari** (alb. *Shqiptarët*)
- **Tadž al-Din** (eng. *Taj al-Din Shah-i Shahan Abu'l Fath*)
- **Tanuš Dukađini** (alb. *Tanush Dukagjini*)
- **Tarjan** (mađ. *Tarján*)
- **Teodoros Spanduginos Kantakuzinos** (grč. *Θεόδωρος Σπανδογίνος Καντακουζηνός*, ili it. *Theodoro Spandugino Cantacuscino*)
- **Timar** (tur. *Timar*)
- **Timur** (osman. tur. رومىت, ili tur. *Timür yazıldı*)
- **Timur** (serb. *Гвоздени*)
- **Timur Lenk** (pers. گنل رومیت)
- **Timur Lenk** (serb. *Тимур Хроми*)
- **Timuridsko carstvo** (tur. *Timur İmparatorluğu*)
- **Tirkit** (arap. تيركت)

- **Tokat** (tur. *Tokat*)
- **Trakija** (grč. Θράκη, lat. *Thracia/Threcia*, bug. *Тракия*, ili tur. *Trakya*)
- **Transoksanija** (lat. *Transoxiana*)
- **Turhanli** (tur. *Turhanlı*)
- **Turkmenistan** (turk. *Türkmenistan*)
- **Turska** (tur. *Türkiye Cumhuriyeti*)
- **Ugarska etnička plemenska konfederacija** (mađ. *Magyar törzsek*)
- **Ugarska kraljevina/Kraljevina Mađarska** (lat. *Regnum Hungariæ*, ili mađ. *Magyar Királyság*)
- **Ugri/Mađari** (mađ. *Magyarok*)
- **Ukrajina** (ukr. *Україна*)
- **Univerzitet u Gdansku** (polj. *Uniwersytet Gdańskiego*)
- **Uzbekistan** (uzb. *Ўзбекистон Республикаси*)
- **Vatikan** (lat. *Status Civitatis Vaticanae*)
- **Venecija** (mlet. *Venexia*, ili it. *Venezia*)
- **Vidinsko carstvo** (bug. *Видинско царство*)
- **Vilajet** (tur. *vilayet*)
- **Vitoša** (bug. *Bumouua*)
- **Vizantion** (grč. *Βυζάντιον*)
- **Vizas** (grč. *Βύζας*)
- **Vladislav III od Varne** (polj. *Władysław III Warneńczyk*)
- **Zahumlje** (lat. *Zachlumia*)
- **Zemlja Zahumljana** (grč. *Ζαχλούμων χώρα*)
- **Ziloti** (grč. *Ζηλωτής*, ili heb. זְנוּיָה)

Литература:

1. Schiltberger, Johannes: „*Reisebuch*“ (Augsburg: 1477), Bayerische Staatsbibliothek – Cod. L1603 (München, Bundesrepublik Deutschland)
2. Orbini, Mauro: „*Il Regno degli Slavi, hoggi corrottamente detti Schiavoni: Historia di don Mavro Orbini Ravseo abate melitense. Nella quale si vede l'Origine quasi di tutti i Popoli che furono della Lingua Slava, con molte & varie guerre, che fecero in Europa, Asia & Africa; ...*“ (Pesaro: Girolamo Concordia, 1601)
3. Arabshah, Ahmed Ibn & Vattier, Pierre: „*L'Histoire Dv Grand Tamerlan: divisée en sept livres, contenant l'origine, la vie, & la mort de ce fameux conquerant*“ (Paris: Rémy Soubret, 1658)
4. Sharaf al-Dīn 'Alī Yazdī (перс. شرف الدین یازدی): „*The History of Timur-bec, known by the Name of Tamerlain the Great, Emperor of the Moguls and Tartars*“. Volume 1 (London: John Darby, 1723)
5. Hammer-Purgstall, Joseph von: „*Geschichte des Osmanischen Reiches: grosentheils aus bisher ubenüsten Handschriften und Archiven durch Joseph von Hammer.*“, Erster Band, Von der Gründung des osmanischen Reiches bis zum Tode Selim's I. 1300-1520. (Pest/Budapest: Konrad Adolf Hartleben, 1834)
6. Clavijo, Ruy González de: „*Narrative of the Embassy of Ruy González de Clavijo to the Court of Timour, at Samarcand, A.D. 1403-6*“ (London: Hakluyt Society, 1859)
7. Jagić, Vatroslav: „*Константин Философ и његов Живот Стефана Лазаревића, деспота српскога: по девјема српско-словенским рукописима*“, Гласник Српског ученог друштва бр. 42 (Београд: Српско учено друштво, 1875)
8. Руварац, Јован-Иларион: „*Прилоци к објашњењу извора српске историје*“, Гласник Српског ученог друштва, Књига XLVII (Београд: Српско учено друштво, 1879)
9. Iorga, Nicolae N.: „*Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*“, Volume 1 (Paris: Louis-Ernest Leroux, 1899).

10. Bréhier, Louis René: „*Latin Kingdom of Jerusalem (1099-1291)*“, The Catholic Encyclopedia, Volume VIII (*New York: Robert Appleton Company, 1910*)
11. Радонић, Јован: „*Летопис Матице Српске*“, књига 297 (*Нови Сад: Матица српска, 1914*)
12. Bury, John Bagnell: „*The Cambridge Medieval History*“, Volumes IV (*New York: The Macmillan Company, 1923*)
13. Стојановић, Љубомир: „*Стари српски родослови и летописи*“, *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење (Споменици на српском језику)*, Књига XVI (*Сремски Карловци: Српска краљевска академија, 1927*)
14. Стојановић, Љубомир: „*Старе српске повеље и писма*“, Књига I, Први део, *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, Прво одељење (Споменици на српском језику)*, Књига XIX (*Београд - Сремски Карловци: Српска краљевска академија, 1929*)
15. William Stearns Davis: „*A short history of the near East from the founding of Constantinopole (330 A.D. to 1922)*“ (*New York : The Macmillan Co., 1931*)
16. Тадић, Јорђо: „*Promet putnika u starom Dubrovniku*“ (*Дубровник: Туристички савез у Дубровнику, 1939*)
17. Alexandrescu-Dersca, Marie-Mathilde: „*La Campagne de Timur en Anatolie (1402)*“, Publicațiunile institutului de turcologie (*Universitatea Mihăileană din Iași*), Volumul I (*București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, 1942*)
18. Giurescu, Constantin C.: „*Istoria Românilor, volumul I, Din cele mai vechi timpuri pînă la moartea lui Alexandru cel Bun (1432), Cu 151 de figuri în text și 7 hărți afară din text.*”, Ediția a cincea, revăzută și adăugită (*București: Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1946*)
19. Zeissig, Hans: „*Neuer Geschichts- und Kulturatlas von der Urzeit zur Gegenwart*“ (*Frankfurt – Berlin – München - Hamburg: Atlantik-Verlag Paul List, 1950*)
20. Grousset, René: „*L'empire des steppes: Attila, Gengis-Khan, Tamerlan*“ (*Paris: Payot, 1952*)
21. Shepherd, William Robert: „*Historical Atlas*“ (*New York: Barnes and Noble, Inc., 1956*)

22. Михаиловић, Константин: „*Јаничарове успомене или Турска хроника*“, Споменик CVII, Одељење друштвених наука, Нова серија 9 (Београд: Српска академија наука, 1959)
23. Шкриванић, Гавро: „*Ангордка битка 1402*“, Војно-историјски гласник, Број 3, Година XV (Београд: Војноисторијски институт, 1964)
24. Zeissig, Hans: „*Historischer Bildatlas: Karten-Bilder-Texte zur Weltgeschichte*“ (München - Wien – Basel: Verlag Kurt Desch, 1964)
25. Ферјанчић, Божидар: „*Византија и јужни Словени*“ (Београд: Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, 1966)
26. Balfour, John Patrick Douglas: „*The Ottoman Centuries*“ (New York: William Morrow and Company, 1977)
27. Пурковић, Миодраг Ал.: „*Кнез и деспот Стефан Лазаревић*“ (Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1978)
28. Nicolle, David C.: „*Armies of the Ottoman Turks: 1300-1774*“ (London: Osprey Publishing, 1983)
29. Ђурић, Иван: „*Сумрак Византије (Време Јована VIII Палеолога) 1392-1448*“ (Београд: Народна књига, 1984)
30. Jackson, Peter & Lockhart, Lawrence: „*The Cambridge History of Iran*“, Volume 6: *The Timurid and Safavid Periods* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986)
31. Legras, Anne-Marie: „*L'Enquête pontificale de 1373 sur l'Ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem*“, Volume 1 / L'enquête dans le prieuré de France (Paris: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1987)
32. Fine, John Van Antwerp: „*The Late Medieval Balkans*“ (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994)
33. Bosworth, C.E.: „*The History of the Saffarids of Sistan and the Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-3)*“ (Costa Mesa: Mazda Publishers, 1994)
34. Norwich, John Julius: „*Byzantium: The Decline and Fall*“ (London: Viking, 1995)

35. Успенски, Фјодор (рус. Успе́нский, Фёдор Ива́нович): „Историја Византијског царства од 11. до 15. века“ (Библиотека Byzantion (Београд: Zepter Book World, 2000))
36. Hildinger, Erik: „Warriors of the steppe: A Military history of Central Asia 500 B.C. to 1700 A.D.“ (Cambridge: Da Capo Press, 2001)
37. Динић, Михаило Ј.: „Из српске историје средњег века“ (Београд: Equilibrium, 2003)
38. Стевановић, Миладин: „Деспот Стефан Лазаревић“ (Београд: Књига-комерц, 2003)
39. Јиречек, Константин Јозеф (чеш. Jireček, Konstantin Jozef) & Радонић, Јован: „Историја Срба“, Политичка историја до 1537. године, Књига I – фототипско издање (Пирот: „Pippa press“, 2004)
40. Ђоровић, Владимира: „Историја Срба“ (Земун: Публик-Практикум, 2004)
41. Polska Akademia Nauk / Komitet Językoznawstwa: „Onomastica: pismo poświęcone nazewnictwu geograficznemu i osobowemu“, Volumes 49-50 (Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2004)
42. Драган Брујић: „Vodič kroz Svet Vizantije: Od Konstantina do pada Carigrada“ (Београд: Дина, 2004)
43. Jeffreys, Elizabeth M.: „Byzantine Style, Religion and Civilization: In Honour of Sir Steven Runciman“ (Cambridge: Cambridge University Press, 2006)
44. Prawdin, Michael & Gérard, Challand: „The Mongol Empire“ (New Brunswick: Transaction Publishers, 2006)
45. Фајфрић, Жељко: „Кнез Лазар и деспот Стефан“ (Сремска Митровица: Табернакл, 2006)
46. Bogunović, Petar B.: „Societas Draconistrarum: Anno Domini 1408“, Viteška kultura br. 2 (Beograd: Veliki priorat vitezova templara Srbije, 2013)
47. Russell, Jesse & Cohn, Ronald H.: „Michael of Zahumlje“ (Norsterstedt: Book on Demand GmbH, 2013)

BATTLE OF ANGORA: ANNO DOMINI 1402

Summary: This paper deals with one of the major battles of the Middle Ages that temporarily changed geopolitical map of the Euro-Asian World.

It was a little processed conflict of hitherto invincible superpowers that would prolong the life of Principality of Serbia and Serbian Despotate, as well as the Roman Empire, for more than fifty years.

At the same time it was the first major defeat of the Ottoman-Turkish Sultanate, in which Europe could see its strengths and weaknesses.

The fate of nations and individuals on the one hand, and state and religion on the other, were closely associated with this event, much more than with many other events that happened before and after it. For one, it literally brought respite, for others hope, and for third it brought disappointment - all depending on the point of view.

Classic medieval chivalry, as hitherto inseparable part of the war activities, reached its culmination in this battle. In all subsequent battles it loses its importance and gradually disappears under the increasingly onslaught of much more popular and effective firearms. From that point of time medieval chivalry have moved into the field of chivalric tournaments that would keep it alive for the next hundred and fifty years.

Sleeping Europe, at the beginning of the 15th century, would not draw any lessons from this event. The same as before, it would remain fragmented into a weak states, blinded by political, national and religious divisions as a result of selfish personal interests of its certain rulers who were not aware of the danger that would soon come again from the recovered Turkey.

Those who were aware of this, such as Roman Empire, Serbian Despotate, or The kingdom of Bosnia, have become the first victims of the new Ottoman-Islamic wave which rapidly and even more strongly swept the European continent.

Key words: Angora, Timur, Bayezid I, Stefan Lazarević, Tatars, knights

ARANĐEL SMILJANIĆ*
Filozofski fakultet
Banja Luka

UDK 94(497.6)“0375/1492“
POHVALIĆ

POČTENI VITEZ PRIBISLAV POHVALIĆ

Sažetak: U radu se saopštavaju svi podaci vezani za aktivnost Pribislava Pohvalića s posebnim akcentom na dobijanje zvanja *viteza*, odnosno *počtenog viteza* kako je obično bio označen u onovremenim istorijskim izvorima. Iako skromnog porijekla, zahvaljujući svojim sposobnostima, uspjesima i *vjernoj službi* prema porodici Kosača, uspio je ući u plemićki sloj koji je prenio na svoje nasljednike. Prvi put se javlja u maju 1406., da bi u narednih nekoliko godina bio angažovan u poslovima vezanim za poklad svojih gospodara vojvode Sandalja i njegovih supruga Katarine i Jelene. Godine 1413. dobio je titulu kneza, ali se njegov značajniji angažman bilježi tek od 1419. kada je učestvovao u pregovorima oko ustupanja Kosačinog dijela Konavala Dubrovčanima. Zbog uspješno obavljenog posla, vlasti Republike su ga nagrađile sa 500 dukata koje je mogao uložiti u njihovu komunu. U trećoj deceniji XV vijeka Pribislav je često odlazio u Veneciju gdje je sa predstavnicima Sinjorije vodio pregovore kao opunomoćenik vojvode Sandalja. Tamo je u proljeće 1429. nagrađen zvanjem *viteza* koje se od tada redovno navodi uz njegovo ime. Bio je aktivan za vrijeme Konavoskog rata pomožući Dubrovčane u njihovoј diplomatskoj borbi protiv vojvode Radoslava. Nakon toga, Pribislav je uglavnom dolazio u Dubrovnik kako bi podizao novac koji su oni plaćali Sandalju za zakup drijevske carine. Nakon Sandaljeve smrti služio je njegovom nasljedniku vojvodi Stjepanu Vukčiću Kosači. Zbog nekog ubistva u koje su

* arandjelsmiljanic@yahoo.com

bili umiješani Pribislavljevi srodnici pao je u nemilost, ali se iz nje vrlo brzo izvukao, između ostalog i zahvaljujući dubrovačkom posredovanju. Čak je povratio ranije pozicije na dvoru Kosača, te su Dubrovčani smatrali da je upravo on osoba koja ima najveći uticaj na mладог vojvodu. Umro je između jula 1436. i februara 1438. Za sobom je ostavio četiri sina od kojih su Vlatko i Radoje bili uključeni u diplomatsku službu Kosača. Od oca su naslijedili titulu kneza, ali ne i zvanje *počtenog viteza* koje očito nije bilo nasljedno.

Ključne riječi: Pribislav Pohvalić, Kosače, Sandalj Hranić, diplomata, poslanik i savjetnik, poklad, misije, Dubrovnik, knez, Konavli, Venecija, vitez, *počteni vitez*, Konavoski rat, carina, Stjepan Vukčić, nemilost, povratak, uticaj, testament, nasljednici.

Prošlo je već gotovo pola vijeka od kako je Sima Ćirković objavio rad pod naslovom *Počteni vitez Pribislav Vukotić*¹. Međutim, nije on prvi diplomata oblasnih gospodara u Bosni kome je pripala čast da ponese zvanje viteza. Tri decenije prije njega diplomata Sandalja Hranića Kosače, Pribislav Pohvalić vjerovatno u Veneciji stekao je zvanje viteza. Iako o njemu postoji relativno obilje izvornih podataka, ne postoji rad kojim bi se obradila aktivnost ovog diplomata. Jedini izuzetak predstavlja prije deceniju objavljeni rad Esada Kurtovića, ali je u njemu pokriven samo posljednji period njegove djelatnosti kako bi se utvrdilo vrijeme Pribislavljeve smrti². S toga se nameće potreba pisanja i objavljanja ovog rada kako bi se ispravila nepravda koju je dosadašnja istoriografija neopravdano nanijela ovom vrsnom diplomati u službi Kosača.

¹ Pisana na neobičan način, jer se u njoj događaji prikazuju redoslijedom, ne kako je uobičajeno u drugim radovima od ranijih prema kasnijim, već obrnuto, tj. od testamanta Pribislava Vukotića pa prema ranijim, zaključno sa njegovim prvim pomenima. S. Ćirković, *Počteni vitez Pribislav Vukotić*, Zbornik FF u Beogradu 10-1 (1968) 259-276.

² E. Kurtović, *O vremenu smrti Pribislava Pohvalića i njegovim nasljednicima*, Radovi FF u Sarajevu 13 (2004) 301-310.

Prvi i ujedno najvažniji predstavnik porodice Pohvalića bio je Pribislav koji je pune tri decenije služio vojvodu Sandalja, a zatim i nekoliko godina njegovog sinovca Stjepana. Njegovi sinovi, Vlatko i Radoje, takođe su bili angažovani u diplomatskoj službi Kosača, ali po značaju daleko zaostaju za svojim čuvenim ocem. Nećemo biti daleko od istine ako kažemo da je Pribislav bio najvažniji diplomata srednjovjekovne Bosne. Ovakav, poma-lo slobodan sud, može se potkrijepiti činjenicom da se su druge diplome tog vremena bavili i drugim poslovima (trgovinom, upravom, pisanjem, ratovanjem) dok je Pribislav prije svega bio diplomata, a onda sve ostalo. I dok su oni povremeno bili uključivani u diplomatske akcije svojih gospodara, Pohvalić je diplomatsku službu obavljao na način da je riječ odmor za njega bila praktično nepoznata. U pravu je Esad Kurtović kada prilično duhovito, ali i istinito, kaže da je on bio jedan od najpokretljivijih likova srednjovjekovne Bosne³.

Pribislav se nije ograničavao samo na puko obavljanje diplomatskih zadataka. Bio je i glavni zastupnik i savjetnik vojvode Sandalja te je i na taj način mogao uticati na neka dešavanja u to vrijeme⁴. U Sandaljevoj diplomatskoj službi, Pohvalić je bio sve, i kurir, i pisar, i poslanik i ambasador, u punom smislu te riječi zastupnik svog gospodara. Misije koje su ispunile njegov život i koje je obavljao bile su raznovrsne, od prenošenja informacija, preko posredovanja i pregovora, različitih nabavki, konačno i

³ E. Kurtović ističe da je aktivnost Pribislava ostavila priličnog traga u izvorima, ali i u literaturi. Bez obzira na to pokazalo se da sva objavljena, ali i neobjavljena građa o njemu nije u potpunosti iskorišćena. Kada se sve sagleda vidi se širina njegovih misija koja prosto zaprepašćuje svojim obimom. Odlašci u Veneciju, u Dubrovnik, praćenje gospodara po unutrašnjosti sve su to elementi koji ukazuju na njegovu pokretljivost. E. Kurtović, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Sarajevo 2009, 381.

⁴ Tim više kada se zna dužina njegovog boravka u pojedinim misijama, kao i stalna uključenost u onovremenu diplomatiju. Iako je ranija istoriografija osporavala njegov uticaj na Sandalja, to se u velikoj mjeri može dovesti u pitanje. Na to ukazuju dimenzije Pribislavljeve aktivnosti koje nisu vezane za zemljšni posjed poput drugih Sandaljevih vazala. Njegovi uspjesi u diplomatski bili su glavna preporuka za moćnog Kosaču. E. Kurtović, *Sandalj*, 381-382.

finansijskih poslova⁵. S toga ne iznenađuje da je svoju diplomatiku karijeru okrunio sticanjem zvanja *viteza*, odnosno *počtenog viteza*, vjerovatno na nekom od italijanskih dvorova koje je u svojim misijama pohodio.

Ime Pribislava Pohvalića prvi put se javlja 4. maja 1406. kada je donio u Dubrovnik poklad svojih gospodara⁶. U sličnoj misiji bilježi se početkom 1407. godine⁷, kao i marta i aprila 1407. u dvostrukoj zadaći, uzimanju stvari za gospodare iz poklada, ali i novom pohranjivanju u njega⁸. Početkom 1408. Pribislav je donio u Dubrovnik 1650 dukata i 4050 perpera koje je takođe postavio u komunu⁹. Godinu dana kasnije Pribislav je učestvovao u uništenju prvih pet listova ostave i prepisivanju u šesti list¹⁰.

⁵ Vremenski njegove su misije trajale pune tri decenije, od maja 1406. do juna 1436. Kao poslanik Kosača išao je u Veneciju, često i u Dubrovnik. Pored navedenih zadataka, javljaju se i nabavke soli, oružja i brodova, angažovanje majstora, djelatnosti oko Sandaljeve kuće i zemljišta u Konavlima i Primorju, regulisanje imovine u Veneciji, ulaganje novca na dobit, podizanje tributa, zakup drijevske carine i drugi poslovi. E. Kurtović, *Sandalj*, 382.

⁶ Dubrovčani u tom dokumentu navode kako su novac i dragocjenosti primili po Pribislavu Pohvaliću *slugi* banice Anke, vojvode Sandalja i njegove žene Katarine. Poklad je bio prilično obiman o čemu svjedoči duga potvrda o prijemu i ostavljanju stvari na čuvanje u dubrovačkoj komuni. Radilo se o tzv. prvom listu u poslu njihove ostave. M. Pucić, *Spomenici srpski* II, Beograd 1862, 48-54; Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma* I-1, Beograd 1929, 333-336; A. Babić, *Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 1995, 83.

⁷ Već 9. januara 1407. izdao je potvrdu o uništavanju drugog lista ostave i prepisivanju u treći, što je sam zapisao. Lj. Stojanović, *Povelje i pisma* I-1, 337-340; A. Babić, *Diplomatska služba*, 83.

⁸ Tako je 15. marta 1407. donio u Dubrovnik u poklad 8564 turske aspre. M. Pucić, *Spomenici srpski* II, 84-85; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma* I-1, 341-342; Već 24. aprila iste godine Pribislav je opet bio u Dubrovniku prilikom prepisivanja ostave u četvrti list i sačinjavanja potvrde o tome. Lj. Stojanović, *Povelje i pisma* I-1, 341, 342-343.

⁹ Ili kako to u potvrdi stoji *postavi u poklad da stoji u našu opkinu u komun dokole je njemu drago*. Lj. Stojanović, *Povelje i pisma* I-1, 344-345.

¹⁰ On je 10. januara 1409. pisao potvrdu o tome. K. Jireček, *Spomenici srpski*, Beograd 2007², 53; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma* I-1, 344, 345-346.

Početkom 1410. Pribislav se pominje u tzv. sedmom listu ostave. Tom prilikom on je donio 740 dukata i 2941 perper dubrovačkih dinara i 971 perper kotorskih dinara¹¹. Iste godine, početkom marta dolazio je u Dubrovnik donijevši povelje o prijateljstvu vojvode Sandalja i banice Anke¹². Tačno godinu dana kasnije Pribislav je pisao potvrdu o uništavanju ranijih listova i njihovom prepisivanju u osmi list ostave¹³.

Nakon što se Pribislav ne pominje u 1412, već sljedeća godina obiluje zabilježenom njegovom aktivnošću. Tako je 23. januara Pribislav učetvovao u izuzimanju kompletne ostave o čemu svjedoči potvrda napisana tog dana¹⁴. Već sutradan Pribislav je postavio u komunu novac i dragocjenosti vojvode Sandalja i njegove nove žene Jelene¹⁵.

Početkom maja 1413. Dubrovčani su pisali drugi list njihove ostave pri čemu se pominje Pribislav prvi put sa titulom kneza¹⁶, što znači da je ovu titulu dobio između 23. januara i 3. maja 1413. Njegovo ime opet se bilježi 19. oktobra 1413. kada je na Ljubomiru pisano vjerovno pismo za Pribislava *slugu našega* koji je trebao ići u Dubrovnik¹⁷. Desetak dana kasnije opet je dolazio u grad sa Sandaljevim dragocjenostima da ih ostavi u njihovu komu-

¹¹ Sav taj novac stavljen je u poklad. Lj. Stojanović, *Povelje i pisma* I-1, 347.

¹² Pribislav je tom prilikom imao i neke usmene poruke za Dubrovčane o čemu svjedoči sačuvano vjerovno pismo za njega. M. Pucić, *Spomenici srpski* II, 55-58; K. Jireček, *Spomenici srpski*, 53; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma* I-1, 277-278.

¹³ M. Pucić, *Spomenici srpski* II, 58-60; K. Jireček, *Spomenici srpski*, 53; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma* I-1, 346-347, 348, 349-351.

¹⁴ K. Jireček, *Spomenici srpski*, 62-63; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma* I-1, 354.

¹⁵ Uglavnom se radilo o raznim dragocjenim i veoma skupocjenim predmetima. Lj. Stojanović, *Povelje i pisma* I-1, 357.

¹⁶ Dokaz za to je dio teksta: *dajemo uznat jer pride u Dubrovnik k nam knez Pribac Mrđenović i knez Pribisav Pohvalić poslanjem gospodina vojevode Sandalja*. Oni su sa sobom donijeli još dragocjenosti o čemu su Dubrovčani sastavili potvrdu, tzv. drugi list u ovom poslu. M. Pucić, *Spomenici srpski*, I, Beograd 1858, 64; K. Jireček, *Spomenici srpski*, 62-63; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma* I-1, 358-359; A. Babić, *Diplomatska služba*, 83.

¹⁷ Zanimljivo da se u tom uputstvu uz njegovo ime ne navodi titula kneza. M. Pucić, *Spomenici srpski* I, 64; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma* I-1, 288.

nu¹⁸. Po izvršenom poslu pisao je potvrdu o uništenju prva tri i upisu novca i stvari u novi list¹⁹.

U dvije burne godine bosanske istorije, 1414. i 1415. u izvorima nije zabilježeno ime Pribislava Pohvalića. Teško je vjerovati da kao diplomatski predstavnik vojvode Sandalja nije učestvovao u događajima koji su nastali kao posljedica ubistva kneza Pavla Radenovića. Tim više kada se zna da je njegov gospodar u to vrijeme zapao u tešku krizu iz koje se izvukao zahvaljujući diplomatičkoj. Moguće da je Pribislav bio jedan od Kosačinih diplomatskih kojih su išli Turcima zbog dobijanja vojne pomoći. U svakom slučaju Pohvalić se u izvorima pominje tek krajem januara 1419. kada je zajedno sa Dmitrom krstjaninom učestvovao u prebacivanju vojvodinskih stvari u Dubrovnik i njihovom smještanju u poklad²⁰. Mnogo važnije od toga bilo je njegovo angažovanje u pregovorima o ustupanju dijela Konavala vojvode Sandalja²¹.

¹⁸ Tada je izuzeo nešto novca i dragocjenosti iz vojvodinog poklada. K. Jireček, *Spomenici srpski*, 65-66; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-1*, 360-362.

¹⁹ Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-1*, 362.

²⁰ O tome su Dubrovčani sastavili tzv. četvrti list ostave 29. januara. I ovom prilikom označen je samo kao Pribislav Pohvalić, dakle bez titule kneza. Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-1*, 363-364; On i Dmitar, kao Sandaljevi poslanici tada su nešto tražili, ali su ih Dubrovčani odbili *de faciendo excusationem ad petitionem factam per ambaxatorem Sandalie*. To je bilo vezano za depozit, jer su mu sutradan uz izvinjenje odobrili novo ulaganje imovine *faciendi responionem ambaxiatoribus Sandalie et faciendi excusationem petitioni eorum super literis obligatoris et acceptandi depositum*. DAD, Cons. Rog. I, 11' (23. i 24. I 1419).

²¹ Sa njim je dolazio i knez Brailo Tezalović kao poslanik vojvode Petra Pavlovića. Znajući koliki uticaj ima na svog gospodara, Dubrovčani su mu obećali 500 dukata kao nagradu ako dođe do zaključenja posla *de dando libertatem domino rectori et Paruo consilio conferendi cum Pribislauo Poqualich super facto Canalis; de specificando quantitatem; de offerendo et promittendo sibi ducatos quingentos si operatus fuit taliter quod illa pars contrate Canalis qui est in manibus voiude Sandal peruenit ad manus dominationis Ragusi*. R. Grujić, *Konavli pod raznim gospodarima od XII do XV veka*, Spomenik SKA 66 (Zemun 1926) 23; A. Babić, *Diplomatska služba*, 83; P. Živković, *Diplomatska aktivnost Braila Tezalovića*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu 10-2 (1974) 36; E. Kurtović, *Pavlovići u ulagnju novca na dobit u Dubrovniku*, Zbornik radova sa Naučnog skupa Zemlja Pavlovića – srednji vijek i period turske vladavine, Banja Luka–Srpsko Sarajevo 2003, 225; E. Kurtović, *Sandalj*, 222.

Za razliku od pregovora koje je Republika vodila sa Pavlovićima, pregovori sa Pribislavom kao predstavnikom Kosača bili su mnogo uspješniji te su bez većih teškoća rezultirali ustupanjem dijela Konavala o čemu je upravo Pohvalić pisao povelju 24. juna 1419. godine²². Nakon toga, on je imao zadatak da Dubrovčane uvede u njihov novi posjed što je uz Sandaljevu pomoć uspješno obavio²³. Aktivnost Pohvalića Dubrovčani su cijenili tako što su ispoštivali svoje ranije obećanje nagradivši ga sa 500 dukata²⁴. Iste godine Sandalj je preko njega uložio u Dubrovniku novac na dobit²⁵.

Krajem jula 1419. pominje se kao poslanik vojvode Sandalja koji dolazi u Dubrovnik zbog novog postavljanja novca i stvari u poklad²⁶. Ponovo se javlja 4. avgusta 1419. kada je pisao pot-

²² F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, Viennae 1858, 291; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-1*, 297; Pribislav je bio Sandaljev diplomat, ali je pisao i neka vjerovna pisma poput onog iz 1410, kao i ove povelje o ustupanju Konavala. G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka*, GZM VII (1952) 276-277; A. Babić, *Diplomatska služba*, 83

²³ O njegovom angažovanju svjedoči tekst *de mutando Pribissauo Poqualiza ituru cum hoc exercitu duos ex equis nostris ... aptandi cum Poqualiza et factum possesiones*. Dubrovčani su na tome insistirali, budući da su pomalo strahovali od toga da li će se dogovorenog u povelji do kraja ispoštovati. I dok ih je Pribislav uvodio u posjed, Sandalj je morao izvršiti pacifikaciju nemirne vlastele u Konavlima. Pri tom je važno angažovanje pripadalo i Pribislavu što se vidi po odluci Vijeća umoljenih od 29. jula *de dando libertatem domino rectori et minori consilio confirmandi Pribissauo Poqualize oblationem quingentorum ducatorum et factam pro facto Canalis de mense januarii proxime preteriti ut patet in presenti libro*. E. Kurtović, *Sandalj*, 226-227.

²⁴ U aktu kupoprodaje njegova nagrada se ne pominje, ali je zato ona zapisana u odlukama Vijeća umoljenih. Čak mu je dozvoljeno da sredstva može uložiti u komunu na 5 % godišnju dobit, što je on i učinio. Pribislav je na kraju na dobit uložio 400 dukata 8. avgusta. M. Pucić, *Spomenici srpski II*, 71; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-1*, 552-553; Njegovi nasljednici bili su u pasivnom statustu, odnosno mogli su da ostvaruju dobit i da izvrše likavidaciju glavnice, ali ne i da ulažu nova sredstva. E. Kurtović, *Pavlovići u ulaganju novca na dobit*, 225; E. Kurtović, *Sandalj*, 229; Godine 1424. podigao je 200 dukata na ime dobiti. D. Kovačević, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 1961, 188.

²⁵ Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-1*, 301.

²⁶ Između ostalog 2000 dukata i jednu zlatnu ikonu. Radilo se o tzv. petom i šestom listu ostave koji su pisani 28. i 29. jula. Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-1*, 365-366, 366-368; Tada je on zajedno sa Teodorom Prodanelićem novac za kupovinu posjeda

vrdu da je ostava izuzeta i prenešena u drugi list²⁷. Već 8. avgusta Pribislav je uložio svojih 400 dukata na dobit²⁸. Narednih mjeseci Pribislav je bio zaokupljen regulisanjem finansijskih poslova svog gospodara Sandalja, proisteklih iz kupoprodaje njegovog dijela Konavala²⁹. Pored tih poslova, obavio je još neke misije koje su njegovom gospodaru donosile znatan profit³⁰.

Poslije kraće pauze na ime Pribislava Pohvalića opet nailazimo početkom jula 1420. kada su Dubrovčani odobrili galiju za njegov prevoz do Venecije³¹. Ponovo se javlja 22. jula 1420. kada je Sandaljeva ostava prepisana u drugi list³². Početkom decembra iste godine dolazio je u Dubrovnik sa Radonjom Pripčićem izražavajući Sandaljev protest zbog nekih dubrovačkih poteza koji nisu odgovarali Kosači. Na kraju su mu morali vratiti njegov dio

preuzeo od dubrovačke vlade pod specifičnim uslovima. DAD, Deb. Not. XIII, 101 (29. VII 1419).

²⁷ Zanimljivo da se tom prilikom u oba dokumenta potpisao samo kao Pribislav Pohvalić, dakle bez titule kneza. Tada nije ništa donio novo u poklad, već je uzeo dio stvari iz njega. Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-1*, 357-358, 359, 362, 364-365.

²⁸ Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-1*, 552-553.

²⁹ Tako je donio 6000 dukata (18000 perpera) u Dubrovnik da ih uloži na godišnju dobit od 5 %. Napravljena je matica uloga, ali to nije značilo da su ti dokumenti bili operativni, odnosno da su kamatni ciklusi započeli. M. Pucić, *Spomenici srpski II*, 69-70; D. Kovačević, *Trgovina*, 188; B. Hrabak, *Jadran u političkim i ekonomskim nastojanjima Sandalja Hranića i Stepana Vukčića Kosače*, Zbornik rada: Srpska proza danas. Kosače – osnivači Hercegovine, Bileća, Gacko, Beograd 2002, 405; E. Kurtović, *Sandalj*, 227-228; Početkom avgusta Pribislav je kao Sandaljev opunomoćenik izdao potvrdu da je ostava izuzeta i prenešena u druga dva lista. K. Jireček, *Spomenici srpski*, 64; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-1*, 357-359, 362, 364-365.

³⁰ Tako je za Sandalja prvo uložio 2000, a zatim i 3000 dukata. Pored toga, u njegovo ime kupio je posjed u Župi dubrovačkoj za 3000 perpera. Novac je izuzet iz Sandaljeve ostave u komuni, a u tom poslu pominje se još ime Teodora Prodanelića, jednog od najbližih Sandaljevih saradnika među Dubrovčanima. M. Pucić, *Spomenici srpski II*, 66-67; 71-73; 81-82; 88-89; E. Kurtović, *Sandalj*, 229.

³¹ Vijeće umoljenih je 7. jula 1420. odlučilo da obezbijedi galiju *pro factis voiude Sandagl*. Drugi izvori ne potvrđuju njegov put u Veneciju te se vjerovatno tada nije ni koristio dubrovačkim prevozom. E. Kurtović, *Sandalj*, 247, nap. 875.

³² Tada je Pribislav u poklad stavio još 2840 Sandaljevih dukata. M. Pucić, *Spomenici srpski II*, 75; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-1*, 366, 369-370.

Sokola pri čemu se pominje i Pribislav³³. Bilo je to vrijeme kada Pohvalić prestaje da bude samo Sandaljev agent za finansijske poslove. Od tada on ga angažuje i za krupnije diplomatske akcije kakva je bez sumnje bila ona u januaru 1421. kada je prvi put išao u Veneciju³⁴.

Godinu dana kasnije Pribislav je predvodeći Sandaljevo poslanstvo ponovo bio upućen u Mletke. Oni su u gradu na lagunama boravili duže vrijeme pregovarajući sa Sinjorijom o statusu grada Kotora. Njihove žalbe i protesti zbog mletačke okupacije tog grada ostali su bez rezultata³⁵. U maju 1422. Pribislav je izuzeo stotinu dukata ostavljenih u komuni na godišnju zaradu³⁶. Vrativši se iz ove misije, Pribislav se 9. maja pominje u poslu

³³ U odluci Vijeća umoljenih od 6. decembra na jednom mjestu piše *de induciando super petitionibus factis per Pribislau Pochualiça et socium ambasiatores voiude Sandali pro restitutione castri Sochol*. Njih dvojica nisu ni sačkeli dubrovački odgovor već su se vratili gospodaru. Dubrovčani su odlagali odgovor čekajući izvještaj svojih poslanika iz Bosne. I po tome se može vidjeti Sandaljeva ljutnja na Dubrovčane. E. Kurtović, *Sandalj*, 238.

³⁴ Zna se da je Pribislav tada u Dubrovniku tražio preporuku za kapetana broda kojim je trebalo da putuje u Mletke. A. Babić, *Diplomatska služba*, 84.

³⁵ Izaslanstvo je najprije svratilo u Dubrovnik gdje su zatražili i dobili preporuku vlasti za njihove građane koji su živjeli u Veneciji, te su za vrijeme boravka bili smješteni u njihovim kućama. U poslanstvu se pominje još Toma Kopić što se vidi po instrukciji poslanicima od 30. januara *Pribissauo Poqualiza et Thommas Copigh ambasiadori de voyuoda Sandaglia et Hostoya loro compagno i qualli a Venesia per fazende del dicto loro signor*. E. Kurtović, *Sandalj*, 446; Poslanstvo je odgovor na žalbe dobilo tek 22. aprila 1422. Pored odbijanja da vrate Kotor, Sinjorija je prilično oštro odbila i njihov zahtjev za novcem koji je Sandalj od njih tražio. Jedino što je Pohvalić dobio bio je novac *koji je preostajao od četvrtinge*, i to ne osnovu savjeta Frančeska Foskarija. Takođe, Sinjorija je izjavila da se godišnja provizija od 600 dukata iz Kotora odnosi samo na Sandalja, a ne i na ostale pripadnike kuće Kosača. S tim da se kuće u Zadru i Kotoru mogu raspodijeliti na rođake s pravom korišćenja, ali ne i nasljedivanja. A. Dabinović, *Kotor po Mletačkom republikom (1420-1797)*, Zagreb 1934, 25-26; A. Babić, *Diplomatska služba*, 84; B. Hrabak, *Venetija i Sandalj Hranic u njegovom širenju po Primorju počev od Herceg-Novog*, Boka 11 (Herceg-Novi 1979) 220.

³⁶ Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-1*, 553.

podizanja srebrenih sudova za svog gospodara³⁷. Početkom avgusta iste godine zabilježen je u Dubrovniku u poslovima ulaganja, odnosno podizanja Sandaljevog novca³⁸. Iako nema potvrde u izvorima, vjerovatno je Pribislav kao savjetnik i diplomata Sandaljev učestvovao u pregovorima sa mletačkim poslanikom Đanom Đordijem koji su obilježili 1422. i 1423. u odnosima Mletačke Republike i velikog vojvode bosanskog³⁹.

Poslije gotovo dvogodišnje pauze, ime Pribislava Pohvalića bilježi su 22. avgusta 1424. kada je u Dubrovniku podigao 100 svojih dukata, ali u komunu uložio još 200 na godišnju oplodnju⁴⁰. Krajem aprila 1425. bio je angažovan u pregovorima o proširivanju i uljepšavanju Sandaljeve kuće u Dubrovniku⁴¹. Vlasti Republike početkom 1426. odgovarale su na neke zahtjeve Pribislava, koji su vjerovatno bili u vezi sa Sandaljevim dolaskom u njihov grad koji se očekivao krajem januara ili početkom februara⁴². Tokom februara 1426. Pohvalić je u dva navrata dolazio u Dubrovnik zbog izuzimanja dijela ostave i njenog prepisivanja u

³⁷ Tri dana ranije Pribislav je u komunu kao Sandaljev poklad postavio 2840 dukata. Tom prilikom on je označen sa titulom kneza. Oni su Sandalju odgovorili da su mu dali sve što je tražio od svoje ostave. Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-1*, 326, 371-372, 372-373.

³⁸ Preciznije 8. avgusta. Prvo je podigao 100 dukata na ime godišnje dobiti, da bi početkom avgusta ulagao novac na dobit. M. Pucić, *Spomenici srpski I*, 168-169; A. Solovjev, *Odarbani spomenici srpskog prava (od XII do kraja XV veka)*, Beograd 1926; 199; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma*, I-1, 553

³⁹ Čak tri puta je Đordji dolazio na Kosačin dvor tokom 1422. i 1423. da bi se postigao konačni dogovor oko Kotora. Uz to, Mlečani su preko njega pokušavali nametnuti svoju dominaciju u trgovini sa Bosnom, ali je Sandalj ostajao uz Dubrovčane štiteći njihove interese. A. Babić, *Diplomatska služba*, 84.

⁴⁰ Tada je podigao i dobit od vsih dukatov do današni dan. Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-1*, 553-554.

⁴¹ O tome svjedoči odluka Vijeća *de dando libertatem domino rectori et minori consilio respondendi nuncio voiude Sandalii videlicet, Pribissauo Pochualiça super petitione et ambasiata per eum exposita domino rectori et minori consilio pro ampliatione domus sue et perfectione eiusdem DAD*, Cons. Rog. III, 246 (30. IV 1425).

⁴² Moguće da je posjeta dogovorena još krajem prethodne godine. Sandalj je, naime, početkom 1426. tražio od Dubrovčana galiju. Moguće da je Pribislavljeva misija bila u vezi sa detaljima predstojeće gospodareve posjete. E. Kurtović, *Sandalj*, 268.

drugi list. U prvom pomenu 4. februara naveden je sa titulom kneza, kao i u drugom od 24. februara⁴³.

U ljeto 1428. Pribislav je bio prilično aktivan. Prvo mu je vojvoda Sandalj povjerio da vodi pregovore sa vlastima Republike o zakupu drijevske carine⁴⁴, da bi početkom avgusta u nepoznatom poslu putovao u Veneciju⁴⁵. Postoji mogućnost da je Pribislav bio član poslanstva vojvode Sandalja koje je boravilo u Veneciji u proljeće 1429. godine⁴⁶. Vrativši se iz Mletaka, Pohvalić je početkom juna obavio veoma povjerljivu, bolje reći tajnu misiju oko isplate Sandalja i njegove žene Jelene kao svojevrsni vid podmićivanja vojvode koji je bio nezadovoljan jer je vojvoda Radoslav Pavlović pod povoljnijim uslovima prodao svoj dio Konavala⁴⁷.

Mjesec dana kasnije, Pribislav je došao u Dubrovnik sa čak četiri Sandaljeva zahtjeva upućena vlastima Republike, od kojih

⁴³ Kako sam u potvrđi ističe *ja knez Pribisav Pohvalić poslanjem gospodina mi vojevode Sandalja*. Pisao je potvrdu o prepisu ostave u drugi list. Prvi put 4. febraura, a drugi put tačno 20 dana kasnije. Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-1*, 303, 374; Svjedočio je i registrovao da otpisuje maticu u zapisniku i maticu kod Sandalja kao nevažeće. Sandalj ju je vraćao Dubrovčanima u ograničenom obliku čime je takvo poslovanje u mnogome slično onome pri otpisivanju *listova* o depozitu kod dubrovačke vlade. E. Kurtović, *Pavlovići u ulaganju novca na dobit*, 227.

⁴⁴ Pregovaralo se krajem jula. Pribislav je Dubrovčanima tvrdio da vojvoda od tadašnjih zakupaca Hrankovića za svoj dio dobija 1420 dukata godišnje. Dubrovčani su pristajali i na 1500, u krajnjem slučaju i na 1600 dukata, te je u oktobru 1428. i postignut dogovor za godišnji zakup od 1600 dukata. Đ. Tošić, *Trg Drijeva u srednjem vijeku*, Sarajevo 1987, 128.

⁴⁵ Dubrovčani su 11. avgusta odobrili prevoz Pribislava kao Sandaljevog poslanika u Veneciju, i to državnim brodom. A. Babić, *Diplomatska služba*, 85.

⁴⁶ Iako nije imenom zabilježen, vijesti iz ljeta i jeseni iste godine upućuju na takav zaključak. Poslanstvo je imalo nalog da vodi pregovore sa Sinjorijom oko zakašnjelih isplate kotorskog dohotka, kao i o dodijeli kuće u Veneciji za njihovog gospodara što je prihvaćeno u junu iste godine. U ovoj misiji ne pominju se imena poslanika, te je to još jedan argument više da je u njemu bilo mjesta i za Pribislava Pohvalića. E. Kurtović, *Sandalj*, 293-294.

⁴⁷ Posebno je Dubrovčanima bilo važno da za tu isplatu nikad ne sazna Pavlović, što se naravno nije desilo. Jelena je darovana sa 1000, a Sandalj sa 2000 dukata. E. Kurtović, *Sandalj*, 290.

je nakon vijećanja samo jedan prihvaćen dok su ostali bili odbijeni⁴⁸. Sandaljevi zahtjevi, njihovo prezentovanje u Dubrovniku i odlučivanje ispunili su čitavu prvu polovinu jula 1429, koju Pribislav vjerovatno nije sve vrijeme proveo u Dubrovniku već je išao natrag Sandalju zbog konsultacija, a onda se vraćao u grad podno Srđa⁴⁹. Tamo je bio 14. i 15. jula kada je novac svojih gospodara (darovane 3000 dukata) ostavio u komunu, ali ne na oplođnu, već samo u depozit. Za ovu misiju bio je bogato nagrađen od Dubrovčana sa tkaninama u vrijednosti od 150 perpera⁵⁰. Još značajnije od toga bilo je to što su Dubrovčani Pribislava označili kao *počtenog viteza*, uz navođenje epiteta *dominus*. Oni su tada pisali: *jer pride k nam u Dubrovnik plemenit človek vitez Pribisav*

⁴⁸ Prihvaćeno je da mu se isplati konavoski dohodak, kao i kamate na uloženi novac iako za to još nije bilo vrijeme. DAD, Div. Not. XVI, 95' (9. VII 1429); Odbijen je prvi zahtjev da se darovanih 3000 dukata ulože na dobit *de induciando super petitio-nibus quator factis pro domino Pribissauum Poqualizam parte voioude Sandagl.* DAD, Cons. Rog. IV, 110' (4. VII 1429); Slično je prošlo Sandaljevo traženje da se vrate njegovi ljudi koji su bježali u Konavle, a nisu bili obuhvaćeni, kako je to u povelji navedeno, užim graničnim pojasom, koji su činili Vrsinje i Dračevica. Konačno, posljednji Sandaljev zahtjev za još jednom kućom u Dubrovniku takođe je odbijen *pro petitione quam facit pro domo dominus Pribissauus Poqualiza ambaxiator Sandagl.* DAD, Cons. Rog. IV, 112 (9. VII 1429); Nisu ga odbili odmah, već početkom novembra iste godine kada je odlučeno *de dando libertatem domino rectori et minori consilio suo faciendi excusationem domino Pribissauo Poqualize ambaxiator Sandagl super petitione quam facit per domo qua est apud domum suam prout melius videbitur*: DAD, Cons. Rog. IV, 124' (8. XI 1429); E. Kurtović, *Sandalj*, 290-291, 294, 362.

⁴⁹ Pohvalić je u grad došao 4. jula, zahtjeve je iznio dva dana docnije. Dubrovčani su prve odluke donijeli 8. i 9. jula, a druge pet dana kasnije. Pomeni Pribislava ukazuju da se Sandalj nalazio u blizini, možda u Bišću ili Blagaju ili u svojim primorskim oblastima. Teško je vjerovati da je Pribislav sam mogao da donosi odluke nakon odgovora vlasti Republike. E. Kurtović, *Sandalj*, 292.

⁵⁰ O njegovom darivanju svjedoči odluka Vijeća umoljenih od 15. jula *de donando domino Pribissauo Poqualize ambaxiator voioude Sandagl ... in panno yperperos centum viginti*. Veliko vijeće je tada odlučilo da *ne smije biti nikakve pisane prizna-nice o njihovom prijemu*, iako je nekoliko dana ranije donijeta drugačija odluka. Sandaljevih 2000 dukata bilo je među ostalom imovinom koju je tada Pribislav uložio, dok se Jeleninih 1000 jasno uočava. Još je odlučivano i o soli za potrebe Kosača. P. Karanotvrtković, *Srbski spomenici*, Beograd 1840, 174-176; F. Miklosich, *Monu-menta Serbica*, 356-359; E. Kurtović, *Sandalj*, 292-294.

*Pohvalić sluga gospodina vojevode Sandalja*⁵¹. U prvoj polovini maja 1429. Pribislavljev sin Vlatko oca naziva knezom. Zvanje *počtenog viteza* mogao je dobiti upravo u vrijeme kada je njegov gospodar Sandalj stekao kuću u Veneciji, a to je bilo u junu te godine. Zvanje *počtenog viteza* sticalo se na stranim dvorovima, a budući da se za Pribislava zna da je boravio samo u Mlecima, to bi onda upućivalo na sigurnu destinaciju sticanja zvučnog zvanja. Vjerovatno se radilo o prijemu u neki od viteških redova koji su se u to vrijeme raširili u evropskim zemljama. Ponovo se javlja 10. novembra 1429. pri postavljanju 3000 dukata u depozit⁵².

Za vrijeme Konavoskog rata (1430-1432), Pribislav se pomije u nekoliko važnih misija. Prva od njih bila je krajem jula 1430. kada ga je Sandalj uputio despotu Đurđu Brankoviću da dobije njegovu podršku. U povratku je trebao svratiti kod kralja Tvrtka II na bi li ga nagovorio na savez sa Dubrovčanima protiv Radoslava⁵³. Krajem jula Pohvalić je boravio na kraljevom dvoru, gdje je uz pomoć dubrovačkih poklisara pokušavao ubijediti kralja da uđe u planiranu ligu protiv Radoslava, ali uzalud jer je kralj imao drugačije planove⁵⁴.

⁵¹ U pitanju je bio deseti list Sandaljeve ostave. On je tada postvaio 1000 dukata u komunu. U drugom dokumentu od istog dana označen je kao *vlastelin plemeniti vitez Pribisav Pohvalić*. Pored toga za gospodu Jelu donio je 1000 dukata, a označen je isto kao i pri postavljanju novca u Sandaljevu ostavu. F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 356-358, 358-359; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-1*, 375-377, 389-390; M. Pucić, *Spomenici srpski II*, 85-88; S. Ćirković, *Pribislav Vukotić*, 271; *Leksikon srpskog srednjeg veka*, priredili S. Ćirković i R. Mihaljić, Beograd 1999, 83 (S. Ćirković); E. Kurtović, *Sandalj*, 293-294, 386.

⁵² Dubrovčani ga označavaju slično prethodnom slučaju *jer pride k nam knez Pribisav Pohvalić vitez počteni ... postavi u naš komun u poklad tri tisuće dukata zlatnih*. U pitanju je bio jedanaesti list u poslu njegove ostave. F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 360-362; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-1*, 377-379.

⁵³ Sandalj se na ovaj potez odlučio nakon što je saznao da je poslanik Pavlovića loše prošao na Porti. Akciju Kosače ubrzala je i lična uvreda koju mu je vojvoda Radoslav nudio tako što je otjerao svoju ženu Teodoru, Sandaljevu sinovicu. V. Čorović, *Historija Bosne*, Banja Luka – Beograd 1999, 439.

⁵⁴ Tvrko se plašio komplikacija sa Turcima, a strahovao je i od eventualnog gubitka Trebinja s Lugom što su planirali Dubrovčani. Pregovori sa kraljem trajali su i 1431.

Početkom februara 1431. Pribislav je dolazio u Dubrovnik obavlјajući poslove finansijske prirode za gospodara⁵⁵. Mnogo važnija misija bila je ona iz druge polovine istog mjeseca kada je Pohvalić u Dubrovniku predstavljao vojvodu Sandalja prilikom dolaska turskog poslanika Ali bega, ugarskog Stefana *Bizchelija*, te Radoslavljevih poslanika Ostoje Paštrovića i Budislava Bogavčića. Izaslanici Pavlovića doživjeli su težak diplomatski poraz, a za korektno držanje Pribislava su vlasti Republike nagradile sa 150 perpera⁵⁶. Boravio je u Dubrovniku i krajem februara kada mu je isplaćeno 1100 dukata na ime zakupa za drijevsku carinu⁵⁷. Istu sumu od Dubrovčana Pohvalić je dobio početkom maja 1432. godine⁵⁸. Sljedeći put zabilježen je krajem septembra

godine, ali takođe bezuspješno. Nisu pomogli ni savjeti Nikole Restića, poklisara na kraljevom dvoru, upućeni Pohvaliću da kralja podsjeti na potvrđivanje njegovih posjedovnih prava u Konavlima za što se on lično založio. Već početkom avgusta izvještavao je Republiku Benko Gundulić iz Cernice (Gacko) da se Pribislav vratio sa kraljeva dvora i da ih po pitanju lige Bosna napušta. Ć. Truhelka, *Konavoski rat (1430-1433)*, GZM 29 (1917) 177-178; V. Čorović, *Historija Bosne*, 439; A. Babić, *Diplomatska služba*, 85.

⁵⁵ Dubrovčani u potvrdi saopštavaju *jer pride k nam u Dubrovnik knez Pribisav Pohvalić vitez počteni ... postavi u naš komun u poklad šest tisuća i sedam sat i pedeset i osam dukata zlatnih*. Uz to postavio je 4266 perpera i 131 litru plikovanog srebra. Radilo se o tzv. dvanaestom listu u poslu Sandaljeve ostave. P. Karanotrvrtković, *Srbski spomenici*, 182-185; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 364-366; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-1*, 380-382.

⁵⁶ U Dubrovniku su čitane povelje o ustupanju vojvodinog dijela Konavala, nakon čega je svima bilo jasno da su one povelje koje su posjedovali poslanici Pavlovića bile obični falsifikat. Tada su Dubrovčani tražili od Pribislava da utiče na Sandalja da pomogne vraćanje osvojene opreme nakon dubrovačkog poraza kod Trebinja prethodne godine. Ć. Truhelka, *Konavoski rat*, 189; D. Maliković, *Pavlovići i Turci*, Zbornik radova sa Nučnog skupa Zemlja Pavlovića – srednji vijek i period turske vladavine, Banja Luka – Srpsko Sarajevo 2003, 187; E. Kurtović, *Sandalj*, 129; Đ. Tošić, *Bosanski „lutajući vitezovi“ Paštrovići*, Istoriski časopis 58 (2009) 165;

⁵⁷ U pitanju je bila treća rata za drugu i prvu rata za treću i ujedno posljednju godinu zakupa tog trga *et avemo pagato adesso a misser Pribissav ducatos 500 per la ultima paga del secundo anno de presenti tre anni et anchor li avemo pagato ducatos 600 per la prima paga del ultimo anno de questi tre anni*. Đ. Tošić, *Drijeva*, 129.

⁵⁸ Bilo je to odmah po stupanju na snagu novog ugovora o zakupu sklopljenog 3. maja. Opet je dobio posljednju ratu za prethodnu godinu zakupa, i prvu ratu za tu godinu *pro faciendo solucionem domino Pribisavo Poqualice nomine viovode San-*

iste godine kada su Dubrovčani odbili Sandaljevu intervenciju za Radića Dobrovojevića, zvanog Vrag⁵⁹.

Kao poslanik vojvode Sandalja Pribislav se ponovo javlja 21. februara 1433. kada je u Dubrovniku postavio 8731 dukat⁶⁰. U to vrijeme kao zastupnik (*agente*) Kosače vodio je pregovore sa Dubrovčanima oko Sandaljeve baštine na njihovoj teritoriji⁶¹. U proljeće 1434. Pribislavu je bilo isplaćeno 1100 dukata za zakup drijevske carine⁶². Iste godine u novembru Pohvalić je dolazio u Dubrovnik da saopšti Sandaljevu želju za gradnjom crkve i bolnice za siromašne što je naišlo na podršku vlasti Republike⁶³.

Pohvalić se opet pominje u martu 1435. kada je u Dubrovniku trebao obaviti više poslova za vojvodu Sandalja⁶⁴. Bila je to

dagl, de eo quid restat habere ex duabus pagis gabelle Narenti videlicet ultima et prima. Đ. Tošić, *Drijeva*, 131.

⁵⁹ Vijeće je odlučilo *de excusando nos dominio Pribissauo Poqualice ambaxiatori Sandagl pulchro modo de non relaxando Radiç Vragh detentum*. DAD, Cons. Rog. V, 106' (30. IX 1432).

⁶⁰ Ponovo je označen kao knez i *počteni vitez*. U pitanju je bio tzv. trinaesti list u poslu Sandaljeve ostave P. Karanotvrković, *Srbski spomenici*, 193-196; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 372-374; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-1*, 382-384.

⁶¹ Dubrovčani su odredili da ona bude na Šipanu, samo pod uslovom ako Sandalj uloženu dobit drži u njihovom gradu, te da je ne podiže do kraja života. Sandalu je to bilo prihvatljivo te je odredio Pohvalića da vodi pregovore o tome. E. Kurtović, *Sandalj*, 367-368.

⁶² Vijeće umoljenih odlučilo je 12. aprila da *domino Pribissavo ambaxiatori voivode Sandagl de dando sibi ducatos mille centum auri pro solucione ultime page gabelle Narenti ... et pro solucione prime page ipsius gabele*, što je zabilježeno sutradan u ispravama notarijata *ducatos auri quingentos pro solucione prime page ipsius gabele ... et ducatos auri sexcentos pro solucione prime page ipsius gabelle*. Đ. Tošić, *Drijeva*, 131.

⁶³ Jedino je još trebala dozvola crkvenih vlasti. Vijeće umoljenih je 10. novembra naložilo knezu i Malom vijeću da se o tome sporazumiju sa Pribislavom, da bi nakon toga o tome ponovo bilo raspravljano u Vijeću umoljenih. Ć. Truhelka, *Konavoski rat*, 210; J. Tadić, *Promet putnika kroz Dubrovnik u srednjem veku*, Turistički savez 1939, 118.

⁶⁴ Zadivljuje broj i širina poslova koje je Pribislav trebao obaviti. Prije svega on se morao pobrinuti za Sandaljevu imovinu u depozitu koja se akumulirala u četiri različita depozita sa drugačijim nijansama oporuke. Sve je to trebalo urediti sa novim ulaganjem novca. Drugi zadatak bio je podizanje novca za zakup drijevske carine. Uz to, Pohvalić je trebao dobiti 300 dukata na ime novca uloženog u komunu. DAD,

njegova posljednja misija za ostarjelog Kosaču. Dok je boravio u Dubrovniku stigla je vijest o Sandaljevoj smrti. Već 19. odnosno 20. marta Pribislav se bilježi kao poslanik vojvode Stjepana Vukčića za koga je odmah obavio neke novčane poslove u Dubrovniku⁶⁵. Kao iskusan diplomata, Pribislav je tada pokrenuo pitanje novih međusobnih ugovora između Kosača i Dubrovnika, ali se njima nije žurilo da mu odgovore⁶⁶.

Čini se da je u to vrijeme Pribislav bio prvi savjetnik Stjepana Vukčića i da je svojim iskustvom i znanjem pozitivno uticao na mladog vojvodu. U njegovoј službi pominje se 28. marta 1435. u dokumentu kojim Dubrovčani potvrđuju šta su primili na ostavu⁶⁷. I dalje je nastavio da obavlja razne misije za svoje gos-

Cons. Rog. V, 246' (15. III 1435); Dalje je trebalo pokrenuti pitanje podjele zemlje u njegovoj deceni u Konavlima. Pribislav je imao obavezu i da reguliše dugovanja oko zakupa olovske carine sa njihovim građaninom Bojkom Nenkovićem. Odbijen je Pohvalićev zahtjev za ulaganje Jeleninog novca na dobit. E. Kurtović, *Sandalj*, 329-330, 355.

⁶⁵ Prvo je odbijeno njegovo ulaganje novca u depozit, da bi nekoliko dana kasnije to bilo prihvaćeno. U njihov depozit tada je uloženo 5000 dukata. DAD, Cons. Rog. V, 249'-250 (19. III 1435); 28. marta Dubrovčani su izdali potvrdu o primanju novca vojvode Stjepana u depozit. P. Karanotvrtković, *Srbski spomenici*, 202-203; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 379-381; M. Pucić, *Spomenici srpski* II, 92-93; A. Babić, *Diplomatska služba*, 85; Posao sa Bojkom Nenkovićem mu je odobren, i to prema dogovoru sačinjenom za Sandaljeva života. Sandalj mu je ostao dužan 465 dukata koje je Pribislav poslije kraćeg čekanja isplatio Nenkoviću uz ogradu da taj čin prihvati i njegov novi gospodar, vojvoda Stjepan što se vidi po odluci Vijeća umoljenih od 22. marta *de recomendando domino Pribissauo Boichum Nenchouich ciuem nostrum et ipsum domino Pribissauum hortando sibi placeat pagamentum facere dicto Biocho secundum ipsi domino Pribissauo ordinauerat voiouoda Sandagl*. E. Kurtović, *Sandalj*, 332, 355-356;

⁶⁶ Vjerovatno je tome kumovao nesiguran položaj u kome se mladi Kosača nalazio, a formalni razlog za odbijanje našli su u tome što Pribislav nije imao odgovarajuće ovlašćenje gospodara za takvu vrstu pregovora. DAD, Cons. Rog. V, 254' (23. III 1435); S. Ćirković, *Herceg Stefan Vukčić Kosača i njegovo doba*, Beograd 1964, 14.

⁶⁷ Dubrovčani ističu kako su po počtenom vitezu po knezu Pribisavu Pohvaliću na ime gospodina kneza Stjepana ... primismo, a zatim slijedi navođenje novca i dragocjenosti od kojih na prvom mjestu treba izdvojiti 5340 dukata i veliki broj raznih srebrnih, kao i predmeta ukrašenih zlatom. F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 380; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma* I-2, 34-35.

podare pri čemu nije zanemarivao ni Sandaljevu udovicu gospodu Jelu za koju je krajem oktobra 1435. primao stvari iz njenog poklada u Dubrovniku⁶⁸. U isto vrijeme za Stjepana je primao konavoski dohodak i novac iz Sandaljevog poklada⁶⁹. Kao Stjepanov poslanik 30. oktobra 1435. donio je nove dragocjenosti u vojvodin poklad što su Dubrovčani odmah evidentirali u jednoj potvrdi⁷⁰. Tom prilikom oni su mu objasnjavali koji su razlozi zbog kojih još nisu u prilici da isplate cijeli traženi iznos od zakupa drijevske carine⁷¹. Pribislav je u aprilu 1436. pregovarao sa Dubrovčanima o novim carinama u Trebinju⁷². U maju iste godine kao Stjepanov poslanik išao je u Veneciju gdje je uspio dobiti potvrdu vojvodinih prava u Kotoru, naslijeđenih od strica⁷³.

⁶⁸ Radilo se o ikoni, krstu i drugim dragocjenostima koje je trebalo odnijeti gospodi Jeli u Novi. Uz to, Dubrovčani su trebali da joj ukažu na sporazum sa Stjepanom glede Sandaljevog poklada. Međutim, 10. novembra odlučeno je da poslanik ne ide, a 20. decembra 1435. odbijen je njen zahtjev za isplatom novca što joj je odobreno 9. februara 1436. Do tog nesporazuma je došlo pošto se nije znalo da li da se novac isplati Stjepanu ili Jeli. Sam Pribislav kao poslanik Kosača bio je u nedoumici, ali je na kraju popustio, te je novac isplaćen Jeli. S. Ćirković, *Herceg*, 18-19; M. Purković, *Kćeri kneza Lazara*, Beograd 1996, 86.

⁶⁹ Prilikom dizanja konavoskog dohotka zabilježen je kao *Pribissauus Poqualiza*. M. Dinić, *Dubrovački tributi*, Glas SKA CLXVIII (1935) 241.

⁷⁰ Oni navode kako *pride k nam u Dubrovnik knez Pribisav Pohvalić, vitez počteni*. U komunu je postavio dvije zlatne kupe, 50 litara i 3 unče srebra, 4 aksade sa dva kamena i drugo. F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 384; Lj. Stojanović, *Povelje i pisma I-2*, 45.

⁷¹ Vijeće umoljenih je 28. oktobra odlučilo *faciendi excusacionem domino Pribissavo ambaxiatori predicto de paga sive pagis quinque annorum gabelle Narenti incep- rum ad Kalendas aprilis proximo preteriti, quam sive quas requirit et hoc guerram que fuit ipso toto tempore qui existente ad solutionem non tenemus secudum pacta*. U pitanju je bila isplata posljednje rate iz ugovora sa Sandaljem, koju je trebalo isplatiti sedam mjeseci ranije, ali je to ometeno Sandaljevom smrću. Dubrovčani su i dalje ostali dužni 800 dukata pravdajući to pometnjama oko ušća Neretve. Đ. Tošić, *Drije- va*, 142.

⁷² Nešto kasnije su oni pisali pisma Stjepanu i Radoslavu o tome što se vidi po odluci Vijeća umoljenih od 21. aprila *de scribendo voivode Stipan et voivode Radossauo pro gabellis innovatis in Tribigna*. S. Ćirković, *Herceg*, 23.

⁷³ Sa njim u ovaj važnoj misiji javlja se drugi iskusni diplomata Kosača, Grupko Popović. Oni su od Mlečana dobili potvrdu povlastica datih Sandalju, odnosno pravo na kuću u Kotoru i 600 dukata godišnjeg dohotka od kotorskih solana. Stjepan se sa

Po povratku iz Venecije, Pribislava je dočekala prilično nepriyatna vijest. Neko od njegovih rođaka počinio je ubistvo dok je on boravio u Veneciji, te se u strahu za vlastiti život odlučio da ostane u Dubrovniku. Sve se to dešavalo posljednjih dana maja mjeseca. Dubrovčani su posređovali za njega kod vojvode Stjepana, a ovaj ih je sa svoje strane zamolio da nagovore Pribislava da se vrati. Pored toga, Dubrovčani su početkom juna Pribislavu pokazali Stjepanovo pismo te je i to uticalo na njegov skori povratak gospodaru⁷⁴. Sa Pohvaličevim dolaskom čitav spor je povoljno riješen, ali se ne zna pobliže na koji način. Pribislav je zadražao visok položaj o čemu svjedoči dubrovačko mišljenje da je upravo on osoba koja ima najveći uticaj na mladog vojvodu⁷⁵. Krajem juna ponovo je dolazio u Dubrovnik kao vojvardin poslanik, te je bio darovan. Sutradan, 30. juna Dubrovčani su naložili svom poslaniku na dvoru Kosača da se zahvali Stjepanu zbog uljudnosti prema Pribislavu i njegovim sinovima⁷⁶.

Ovo je ujedno bio posljednji put da se Pribislav pominje kao živ u istorijskim izvorima što znači da je nesumnjivi terminus

svoje strane obavezao da će poštovati slobodno kretanje trgovaca kroz svoju zemlju. A. Babić, *Diplomatska služba*, 85, 89-90; S. Ćirković, *Herceg*, 25; E. Kurtović, *Sandalj*, 357-358.

⁷⁴ U odluci Vijeća stoji kako su *scribendi voivode Stipano litteras recomandatorias pro domino Pribissavo Poqualize et eius filiis pro causa homicidii occurssi*. DAD, Cons. Rog. VI, 56 (1. VI 1436).

⁷⁵ Dubrovački hroničar Rastić ukazivao je da u pitanju nije bilo ubistvo, već da je Pribislav bio žrtva nekih intriga na dvoru Kosača. Ipak, nije bilo tako. Iz dubrovačke intervencije jasno se vidi da se radilo o ubistvu u koje je bio umiješan neko od Pribislavljevih rođaka, možda čak i neko od sinova. Dubrovčani su kao pratioca odredili Nikolu Đordića koji je sa njim došao pred Stjepana. Čak je Đordić molio vojvodu ako se spor ne riješi da pusti Pribislava da ide kuda hoće, ali do toga nije došlo. A. Babić, *Diplomatska služba*, 85; S. Ćirković, *Herceg*, 16; S. Ćirković, *Ostaci starije društvene strukture bosanskom feudalnom društvu*, IG 3-4 (1958) 160.

⁷⁶ Prema Restiju, vojvoda je Pribislava dočekao *con distinzione*, te ga postavio za svog *prvog službenika* (*suo primo ministro*). U odluci Vijeća umoljenih, kojom je odobren poklon dvojici Kosačinih poslanika, Pribislav je označen kao *Pribissavo cancellario dicti voyvode*. A. Babić, *Diplomatska služba*, 86.

post quem njegove smrti 30. juni 1436. godine⁷⁷. Terminus ante quem njegove smrti je 24. februar 1438. kada Pribislavljev sin Vlatko dolazi u Dubrovnik u poslovima vezanim za podizanje imovine koju mu je otac zavještao⁷⁸. Sa ženom nepoznatog imena Pribislav je imao četiri sina: Vlatka, Radoja, Stjepana i Radiča, od kojih su prva dvojica bili angažovani u diplomatskoj službi Kosača. Pribislav je svakom od svojih sinova ostavio po 50 dukata, a oni su u toku 1438. i 1439. podigli svoj dio u Dubrovniku⁷⁹. Najstariji sin Vlatko u diplomatskoj službi Kosača pominje se pominje se od maja 1429. do januara 1449. kada je kao hercegov opunomoćenik dogovarao trgovački posao sa Venecijom⁸⁰. Manje traga u diplomatiji ostavio je njegov brat Radoje. Zna se da je za hercega Stjepana obavio samo jednu misiju, i to u januaru 1456. kada je u Dubrovniku riješavao neki spor oko naplaćivanja carina⁸¹.

⁷⁷ Radilo se o uputstvu Nikoli Đorđiću koji je trebao da se zahvali vojvodi Stjepanu zbog njegovog korektnog odnosa prema Pribislavu i njegovim sinovima. E. Kurtović, *O vremenu smrti*, 303.

⁷⁸ Neki su ukazivali da se Pribislav Pohvalić javlja i u toku 1437, ali nije se radilo o tom Pribislavu već o dijaku Pribislavu, sinu popa Milija. Vlatko je očevu imovinu počeo da koristi 3. marta 1438, ali je prije toga 24. februara preko Matka Gradića ulagao novac na dobit, u neku vrstu privatnog depozita. Nesumnjivo jedno s drugim se može povezati te se na taj način terminus ante quem sa početka marta može pomjeriti i na februar 1438. E. Kurtović, *O vremenu smrti*, 303-306; Ovo je priličan napredak u odnosu na A. Babića koji je navodio da je Pribislav pomenut kao pokojni 27. maja 1439. A. Babić, *Diplomatska služba*, 86.

⁷⁹ U pitanju je bila suma u visini od 200 dukata koju Pribislav nije dirao od 1424. dižući samo godišnju dobit od tog uloženog novca. Pri dizanju ostave imenom se pominju Vlatko, Stjepan i Radič, dok je ime četvrtog izostalo, ali se nesumnjivo radi o Radoju. Vlatko je svoj dio podigao početkom marta 1438. Nakon njega svoj dio je uzeo Radoje koji je podigao i dobit na godinu dana koja je iznosila svega 2,5 dukata. Slično su postupili treći sin Stjepan koji je glavnici i dobit podigao krajem maja 1439. i posljednji sin Radič koji je to učinio u drugoj polovini septembra. E. Kurtović, *O vremenu smrti*, 308-309.

⁸⁰ Tada je kao opunomoćenik hercega Stjepana dogovarao trgovački posao sa Venecijom. A. Babić, *Diplomatska služba*, 87.

⁸¹ Naplata carina nije bila sporna, samo se postavljalo pitanje ko na nju ima pravo. Zbog toga je herceg uputio Radoja u Dubrovnik, ali nema informacija kako je njegova misija prošla. A. Babić, *Diplomatska služba*, 87.

Извори и литература:

1. Babić Anto, *Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo, 1995.
2. Грујић Радослав, *Конавли под разним господарима од XII до XV века*, Споменик СКА 66 (Земун 1926) 3-121.
3. Dabinović St. Anton, *Kotor pod Mletačkom republikom (1420-1797)*, Zagreb, 1934.
4. Динић Михаило, *Дубровачки трибути*, Глас СКА CLXVIII (1935) 203-257.
5. Živković Pavo, *Diplomatska aktivnost Braila Tezalovića*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu 10-2 (1974) 31-53.
6. Јиречек Константин, *Споменици српски*, Београд, 2007².
7. Карано-твртковић Павле, *Србски споменици*, Београд, 1840.
8. Kovačević Desanka, *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo, 1961.
9. Kurtović Esad, *Pavlovići i ulaganju novca na dobit u Dubrovniku*, Зборник радова са Научног скупа Земља Павловића – средњи вијек и период турске владавине, Бања Лука – Српско Сарајево, 2003, 211-234.
10. Kurtović Esad, *O vremenu smrti Pribislava Pohvalića i njegovim nasljednicima*, Radovi FF у Sarajevu 13 (2004) 301-310.
11. Kurtović Esad, *Veliki vojvoda bosanski Sandalj Hranić Kosača*, Sarajevo 2009.
12. *Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд, 1999.
13. Маликовић Драги, *Павловићи и Турци*, Зборник радова са Научног скупа Земља Павловића – средњи вијек и период турске владавине, Бања Лука – Српско Сарајево, 2003, 171-201.
14. Miklosich Franz, *Monimenta Serbica*, Viennae, 1858.
15. Пурковић Миодраг, *Кћери кнеза Лазара*, Београд 1996.
16. Пуцић Медо, *Споменици српски I – II*, Београд, 2007².
17. Соловјев Александар, *Одабрани споменици српског права (од XII до kraja XV века)*, Београд, 1926.

18. Стојановић Љубомир, *Старе српске повеље и писма I – 1, I – 2,* Београд – Сремски Карловци, 1929, 1934.
19. Tadić Jorjo, *Promet Putnika kroz Dubrovnik u srednjem veku*, Туристички savez, 1939.
20. Тошић Ђуро, *Трг Дријева у средњем вијеку*, Сарајево, 1987.
21. Тошић Ђуро, *Босански „лутајући витезови“ Паштровићи*, Историјски часопис 58 (2009) 147-172.
22. Truhelka Ćiro, *Konavoski rat (1430-1433)*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu 29 (1917) 145-212.
23. Ђирковић Сима, *Остаци старије друштвене структуре у босанском феудалном друштву*, Историјски гласник 3-4 (1958) 155-164.
24. Ђирковић Сима, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, Београд, 1964.
25. Ђирковић Сима, *Почтени витез Прибислав Вукотић*, Зборник Филозофског факултета у Београду 10-1 (1968) 259-276.
26. Ђоровић Владимир, *Хисторија Босне*, Бања Лука – Београд, 1999.
27. Храбак Богумил, *Венеција и Сандаљ Хранић у његовом ширењу по Приморју почев од Херцег-Новог*, Бока 11 (Херцег-Нови 1979) 199-225.
28. Храбак Богумил, *Јадран у политичким и економским настојањима Сандаља Хранића и Степана Вукчића Косаче*, Зборник радова: Српска проза данас. Косаче – оснивачи Херцеговине, Билећа – Гацко, Београд, 2002, 390-445.
29. Cremošnik Gregor, *Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka*, GZM VII (1952) 273-336.

HONEST KNIGHT PRIBISLAV POHVALIC

Summary: In my work, there have been reported all information regarding the activity of Pribislav Pohvalic with the special accent on achieving the title of the knight, i.e. Honest Knight as he was mentioned in the contemporary historical sources. Although commoner thanks to his abilities, achievements and loyal service in the Kosača family, he managed to became member of the nobility which was pas-

sed onto his successors. He was mentioned for the first time in 1406, and during following years he was engaged in the inheritance of his masters Duke Sandalj and his wives Jelena and Katarina. In the 1413 he received the title of the Prince/Count/Duke/, but his significant engagement was mentioned in 1419 when he was part of negotiation regarding cession of the of Kosača's part of Konavla to the people of Dubrovnik. Finalizing this work successfully, government of the Republic rewarded him with the 500 ducats allowing him to invest them in their commune. During the third decade of the 15th century he often went to Venice where he was negotiating with the representatives of the Signoria as a proxy of Duke Sandalj. There he was rewarded with the title of the Knight in the spring of 1429 and since then title was regularly quoted next to his name. He was active during Konavle war helping people of Dubrovnik in the diplomatic battle against Duke Radoslav. Afterwards, Pribislav had been mostly coming to Dubrovnik to take over the money of renting Drijeva's custom that had been paid to Sandalj. After Sandalj's death he served to his successor Stjepan Vukčić Kosača. Because of some killing, in which Pribislav's relatives had something to do with, he was in disfavor, but soon afterwards he was out of it thanks to intervention of people of Dubrovnik. He has even regained the position at Kosača palace, thus People of Dubrovnik thought of him as the person that had the biggest influence on young Duke. He died sometimes between July 1436 and February 1438. He had had four sons and two of them, Vlatko and Radoje had been engaged in diplomatic service at Kosača family. They inherited the title Prince from their father, but not the name Honest Knight which evidently was not hereditary.

Key words: Pribislav Pohvalić, Kosače, Sandalj Hranić, diplomat, delegate and counselor, inheritance, missions, Dubrovnik, count, Konavli, Venice, Knight, Honest Knight, Konavle war, custom, Stjepan Vukčić, disfavor, return, influence, will, successors

BRANKA MAČINKOVIĆ*
Srbac

UDK 94(497.6)“0375/1492“
TESTA

VITEZ NIKOLA TESTA MEĐU DIPLOMATAMA

Sažetak: Koliko je jedna državna organizacija polagala na ozbiljnost spoljnopoličkog angažovanja, isto toliko ozbiljno je bila shvaćena. Često se dešavalo da se mnogo više koristi za državne interese dobijalo dobro organizovanom diplomatskom akcijom nego manifestovanjem vojne sile. U nemirnim vremenima XV vijeka, koja su zadesila prostor naseljen srpskim življem, srednjovjekovna bosanska država je shvatila značaj vještete diplomatičke. Aktiviranjem najpouzdanijih ljudi u diplomatsku službu bosanski kraljevi i oblasni gospodari tražili su zaštitu i pomoć u centrima koji su još uvijek mogli nešto značajnije da učine u borbi protiv turske navale. U opštem metežu koji je stvorio turski napad najistaknutiji i najaktivniji diplomatski predstavnik Bosne bio je *vitez* Nikola Testa. Preko trideset godina u službi posljednjih bosanskih vladara, a nakon pada države pod Tursku svoje mjesto je našao u službi Kosača. Sa titulom kneza, a kasnije i u zvanju *viteza*, kao poslanik, najčešće je upućivan da pred Mlečanima iznosi želje i stavove svojih gospodara. Uspjeh njegovih misija često je bio relativan, ali u takvim prilikama drugačije i nije moglo da bude. Sama činjenica da je bio vlasnik viteškog zvanja govori o njegovim izuzetnim zaslugama tokom svog službovanja. Za *viteza* je vjerovatno imenovan u Veneciji, gdje je kao poslanik najčešće i odlazio. *Vitez* Nikola Testa bio je član mnogih misija koje su upućivane na različite dvorove i u svakoj je bio veoma uticajan ostavljavši snažan utisak na savremenike.

* macinkovicb@gmail.com

Bio je jedan od posljednjih po imenu poznati *vitez* u službi vladara i oblasnih gospodara, ali ne i manje značajan.

Ključne riječi: vitez, Testa, diplomatska služba, bosanski kralj, bosanski oblasni gospodari, Mlečani

Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni je jedan od oblika u kojem se reflektuje snaga i organizacija države. U početku je jednostavna i nerazvijena, ali vremenom, sa razvojem države i organizovanijom spoljnopolitičkom praksom dobija ustaljeniju diplomatsku formu. Forma se prvenstveno temelji na razrađenoj diplomatskoj službi razvijenih država, u prvom redu se misli na Dubrovačku i Mletačku Republiku. Uostalom, to i jesu države sa kojima Bosna najviše vrši prepisku i prema kojima diplomatski saobraća.

Od polovine XIV vijeka diplomatska služba na spoljnopolitičkom planu se povjerava određenim poslanicima čija funkcija vremenom postaje sve stabilnija, a titula kojom su okičeni se mijenja. Treba reći da u srednjem vijeku nije bilo ustaljenih naziva za diplomatske predstavnike vladara ili oblasnih gospodara. Kada je riječ o titulama koje su nosili predstavnici preovladava slična neustaljenost. Odgovor možemo potražiti u ciriličkim i latinskim dokumentima. Prema ciriličkim dokumentima najčešći nazivi koji se odnose na ljude koji vrše diplomatsku službu bili su: *posli*, *poslanici* i *poklisari*. Postojali su još neki nazivi ali oni nisu toliko uobičajni. Latinski dokumenti učesnike u diplomatskom životu označavaju kao *oratores*, *ambassatores* (*ambaxatores*), *nuntii*, *agens*, *oratores*.¹

Jedna od najznačajnijih titula koju su diplomate nosile u srednjem vijeku, bilo da su u službi dvora ili lokalne vlastele je

¹ A. Babic, *Diplomatska sluzba u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo, 1995, 28,29; Leksikon srpskog srednjeg veka, priredili S. Ćirković i R.Mihaljčić, Beograd, 1999, 156, 538 (S. Ćirković).

titula *kneza*.² Ima slučajeva da je ova funkcija bila i naslijednog karaktera odnosno, da su sinovi preuzimali poslije očeve smrti po vlasteoskom pravu. Međutim, služba poslanika povjerava se i nosiocima važnih dvorskih zvanja kao što su bili *logofet*, *proto-vestijar*, ali i pojedinim velmožama, a nerijetko i strancima. Među titulama koje su krasile poslanike u diplomatskim akcijama sreće se i zvanje *vitez*.³ Dodijeljivana je ljudima koji su vladara zadužili vjernom službom, posebno strancima koji su obavljali poslove poslanika. Za vitezove redovno su bili birani oni poslanići koji su odlazili u neki od italijanskih gradova gdje je to i jedino bilo moguće. U diplomatskim misijama često smo nailazili i na duhovna lica, prije svega se misli na imena predstavnika katoličke crkve. Takav odabir ljudi je i razumljiv, naročito kada se pregovaralo sa papom oko vrlo osjetljivih pitanja. Bez sumnje veliki uticaj je imala i Rimska kurija koja se jako trudila da uništi uticaj jeretičke Crkve bosanska. S druge strane nije vidljivo učešće predstavnika Crkve bosanske u spoljnopolitičkim poslovima dvora, što je i logično kada se uzme u obzir da se izvan granica države na bosanske jeretike gledalo sa velikom nepomirljivošća, a bosanskim vladrima je bilo stalo da se ne zamjeraju svojim susjedima. Svakako treba spomenuti i ljude koji su dolazili iz srednjih ili nižih društvenih slojeva, ali su svojim zaslugama i diplomatskom vještinom sticali titulu kneza i dugi niz godina vršili službu poslanika.⁴ Primjetno je da su se neki od njih uspijevali probiti i u red vlastele. Ova činjenica pokazuje koliko se cijenila sposobnost u ovakvoj vrsti službe i da se rado bogato nagrađivala.

Spoljnopolitički poslovi u srednjovjekovnoj Bosni bili su koncentrisani na bosanskom dvoru odnosno, vladarevom. Pored članova vladarske porodice, vlastele i nosioca dvorskih zvanja glavnu i odlučujuću ulogu u spoljnim poslovima nosio je sam vladar. Vladarev dvor je mjesto gdje se vršio najznačajniji diplo-

² LSSV, 299-300 (R. Mihaljić).

³ LSSV, 83 – 84 (S. Ćirković).

⁴ A. Babic, *Diplomska služba*, 41, 42, 43, 102.

matski saobraćaj s drugim državama. Poslanstva su imala najrazličitije misije: od uređenja spornih pitanja pa preko pregovaranja o savezu i posredovanja u međudržavnim sporovima do dobijanja informacija o odnosima u zemlji u koju se šalje određeno poslanstvo. Poslanici predstavljaju vladara (bana, kralja, despota) i nastupaju kod stranog vladara u njegovo ime, što je istaknuto i u zvaničnom tituliranju poslanika *ambaxatores, oratores...domini bani, regis Bossine*.⁵ Upravo zbog važnosti i odgovornosti koju su nosili sa sobom poslanici su birani veoma pažljivo jer su ih morale krasiti mnogobrojne vrline. Pored elokventnosti i lijepog diplomatskog govora morali su biti i veoma snalažljivi i spremni na svaku situaciju jer bio je to veoma opasan poziv gdje se često dešavalo da poslanici dopadnu u zarobljeništvo, ali i da misiju plate sopstvenim životom.

Spoljni faktor prema Bosni se uvijek odnosio kao prema cijelini, bez obzira na njene unutrašnje prilike. Nesporna je činjenica da Bosna tokom svog postojanja nije uvijek bila jedinstvena, ni u svom teritorijalnom opsegu ni u političkom djelovanju. Oblasni gospodari bili su veoma bitan politički subjekt, imali su svoje teritorije i svoje diplomatske predstavnike koji su vrlo često pregovarali i radili isključivo za interes svojih oblasnih gospodara. O ličnostima koje su učestvovali u diplomatskoj službi bosanskih vladara ili oblasnih gospodara velmoža i za njih završavali poslove u stranim zemljama ne zna se mnogo, ali od kraja XIV vijeka podaci u izvorima i slika o njima je potpunija. Na osnovu poznatih podataka može se reći da u poznjoj srednjovjekovnoj bosanskoj istoriji povjerenje se ukazuje ljudima koji su dobro ovladali tehnikom svoga poziva pa zato i ne čudi da su ostajali u službi i vrhunski obavljali posao i po trideset i četrdeset godina, čitav radni vijek.

Jedan od takvih ljudi koji je duboko zadužio vladare i gospodare kojima je služio, sigurno najistaknutiji i najaktivniji di-

⁵ Isto 29.

plomatski predstavnik, bio je *vitez* Nikola Testa.⁶ Testa je bio sin Jakova Hlapčića Držojevića iz Trogira koga je istorija zabilježila još 1418. godine u vrijeme ugarsko – mletačkih ratova kao pristalicu kralja Žigmunda. U Veneciji se zatiče 1421. godine, nakon čega se vraća u rodni Trogir, a 1428. godine se pojavljuje kao zakupac neke imovine.⁷ Otac Nikole Teste nije ostavio tako veliki trag u dokumentima kao njegov sin, ali i on je imao dodira sa značajnim ljudima ondašnjeg vremena. Vjerovatno je poslovaо i bavio se trgovinom. Jakov Trogiranin se pominje i kao posrednik u poslovima kralja Stefana Tomaša (1443-1461) u čijem se aktu javlja 1449. godine.⁸ To je posljednji poznati zvanični dokument u kojem se na neki način spominje Testa stariji. Za razliku od svoga oca, *vitez* Nikola Testa je imao 35 godina dugu trgovačku i diplomatsku karijeru, bio je svjedok i učesnik mnogih značajnih dogovora i pregovora te s toga nalazimo u izvorima mnogo više podataka o njegovom djelovanju. Bio je aktiv u veoma nemirnim, nestabilnim i teškim vremenima, u posljednjim decenijama postojanja bosanske države. U vremenima kada je država bila pod dvostrukim vazalstvom, kada je turski pritisak bivao sve veći, on je vodio pregovore na raznim stranama nastojeći da zainteresuje strane sile za sudbinu svoje države i nađe saveznika za borbu protiv Turaka. Karijeru je izgradio u službi kraljeva Stefana Tomaša (1443-1461) i Stefana Tomaševića (1461-1463), a izgleda da je išao u misiju i 1441. godine u Mletke, za vrijeme Tvrtka II (1421-1443), hrvatskog bana Pavla Sperančića i hercega Vlatka Kosače. Bio je to veoma vješt čovjek koji je i nakon pada Bosne pod tursku vlast 1463. godine i tragičnog kraja kralja Stefana Tomaševića svoje mjesto našao u misijama hrvatskog bana i oblasnog gospodara hercega Vlatka. Nosio je titulu *viteza*

⁶ A. Babic, *Diplomatska sluzba*, 76; N. Isailović, *Akreditivno pismo kralja Stefana Tomaša za poslanika Nikolu Testu (Bobovac – Sutjeska, 24. jul 1457. godine)*, SSA VII, Beograd 2008, 175-186.

⁷ N. Isailović, *Akreditivno pismo*, 175-186.

⁸ Isto

(*miles, egregius miles*) koju mu je dodijelio kralj Tomaš.⁹ U nekim spisima Testa se navodi kao *knez*. Pod tim zvanjem ga i nalazimo u dokumentu gdje se pominje vezano za neke poslove oko trgovanja. U ugovoru napravljenom u Vranduku 3. februara 1449. godine zapisano je da je *dikar senjski* (osoba koja skuplja porez), misli se na kneza Nikolu Trogiranina, s kraljem Stefanom Tomašem ugovorio trgovačku saradnju. U ugovoru stoji da *ima pribaviti u našem kralevstvu za našega slugu i učiniti s nama općeno trgovine*.¹⁰ Odnosno, kralj i Trogiranin su uložili svaki po 6.000 dukata u određeno trgovačko preduzeće preko kojeg se odvijao promet srebra u zemlji, a dobit od trgovine se dijelila na jednake dijelove.¹¹ Zbog toga što se Nikola pojavljuje u ovom ugovoru kao knez postojala su sporenja oko toga da li se tu zaista radi o Nikoli Testi ili nekome drugome, jer već smo pomenuli da je dobio viteško zvanje od kralja. Sa titulom *viteza* oslovljava ga i gubernator Ugarske, Janjoš Hunjadi u pismu od 7. novembra 1447. godine kojim ga preporučuje mletačkoj vladici.¹² Ovaj podatak zasigurno govori da je i ranije imao dobre veze i preporuke. Činjenica je da se Nikola navodi kao knez u trgovačkom ugovoru, ali to ne mora da znači da je nosilac neke posebne kneževske titule, već je moguće da se radi o plemiću.

Aprila 1451. godine zajedno sa Stjepanom Klešićem Testa je aktivran u poslanstvu koje je išlo u Veneciju da vodi pregovore o pitanjima koja su se ticala odnosa Bosne prema srpskom despotu Đurđu i Turcima.¹³ Mletačka vlada je u tome trenutku bila u prijateljskim odnosima sa Bosnom i bosanskim kraljem te je poslanstvo završilo posao sa pozitivnim rezultatom. Mlečani su ovom prilikom obećali da će postupiti po kraljevoj želji u pogledu odnosa sa despotom Đurdjem te da će u pogledu poboljšanja

⁹ A. Babic, *Diplomatska služba*, 76; N. Isailović, *Akreditivno pismo*, 175-186.

¹⁰ Isto

¹¹ Isto; A. Solovjev, *Odarbani spomenici srpskog prava*, Beograd 1926, 213, 214.

¹² S. Ljubic, *Listine*, IV-X, Zagreb 1891, IX, 265; N. Isailović, *Akreditivno pismo*, 175-186.

¹³ *Listine*, IX, 377-378.

veza između bosanske države i Turske poslati svoje poslanstvo sultanu u smislu uspostavljanja boljih odnosa između Bosne i Turske. Još jedna stvar se tom prilikom svršila, naime, odlučeno je da se jedan mletački vlastelin dodijeli kralju Bosne da za njega završava poslove u Veneciji.¹⁴ Ovo je vjerovatno, ako ne prvi onda, sigurno jedan od prvih slučajeva da je Bosna iskazala potrebu za uspostavljanjem stalnije diplomatske agenture u stranoj državi.

Bosna, pod dvostrukim vazalstvom Turske i Ugarske, u komplikovanim i osjetljivim odnosima sa svojim susjedima, u unutrašnjim prilikama poprilično nesređena, morala je da se osloni na svoju diplomatsku moć. Svaka diplomatska misija za opstanak države bila je podjednako važna i zbog toga je u većini slučajeva kralj slao svoga čovjeka od povjerenja, viteza Nikolu Trogiranina. Početkom marta 1455. godine Testa se ponovo našao u Veneciji kao kraljev poslanik, ali ovaj put je iznio prijedlog za rješavanje pitanja baštine Petra Talovca u Hrvatskoj.¹⁵ Centralna tačka pregovora je bio grad Knin, kao jedno veoma značajno hrvatsko sjedište. Poslanik Teste je ponudio Mlečanima da uzmu Knin ili da utiću na Petrove nasljednike da ga predaju kralju. Mlečani su u odgovoru od 8. marta 1455. godine stavili do znanja da oni ne žele grad za sebe jer ne žele sukob sa Ugarskom, ali su obećali da će uticati da se grad preda kralju Bosne. Ali us-

¹⁴ Isto; A. Babic, *Diplomatska sluzba*, 77.

¹⁵ Ban Petar Talovac je umro 1453. godine i iza sebe ostavio baštinu oko koje su se mnogi otimali. Kao kandidati na baštnu pored maloljetnih banovih nasljednika javili su se Mlečani, kralj Tomaš, herceg Stjepan i jedan od najmoćnijih ljudi Ugarske i zet despota Đurđa koji je već držao neke dijelove Slavonije, Ulrih Celjski. Svaki od njih je imao svoje razloge da se domogne te oblasti. Kralj Tomaš prvenstveno nije želio da se moći Ulrih Celjski domogne baštine. Imao je više razloga: prvo, što bi Ulrih Celjski bio silan susjed i mnogo bi uticao na njegovu politiku; i drugo, Celjski je bio despotor zet pa bi se našao priklješten između njih dvojice. Kralju nije išlo na ruku ni to što bi došlo do spajanja teritorije dvojica saveznika: celjskog grofa i hercega Stjepana. Prirodног saveznika protiv ovakvog scenarija našao je u Veneciji, zbog toga je ponovo aktivirao svog najboljeg poslanika. *Listine*, X, 46-47; S. Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd, 1964, 310; V. Ćorović, *Historija Bosne*, Beograd 1999, 513.

pjeha u svojim namjerama nisu imali ni Bosna ni Mletačka. Druga poruka kraljeva preko poslanika iz juna 1456. godine jasno je dala do znanja da se i prijesto i Bosna nalaze u velikoj opasnosti od Turaka. Gledajući sudbinska dešavanja u Srbiji i pod sve većim pritiskom turske sile Bosna šalje poslanstvo u Veneciju da izloži opasnost situacije. Zajedno sa hvarskim episkopom Tomom član delegacije je bio i vitez Nikola Testa.¹⁶ Kao iskusni, ljudi od svoga zanata, trudili su se da zainteresuju Mlečane i objasne važnost njihove posjete. Pokušavali su predočiti da bi se i mletački posjedi našli u opasnosti, prije svega oni u Istri, kada bi Turci ostvarili svoje namjere i uspjeli dobiti tražena četiri bosanska grada. Nisu propustili priliku da se još jednom osvrnu na problem oko baštine Petra Talovca. Poruke u pismima su vješto stilizovane pa je vrlo vjerovatno da su ih sastavili sam Testa i biskup Toma. U odgovoru poslanicima od 14. juna Mlečani su pristali pružiti pomoć u vidu slobodnog prolaza i srdačnog utočišta, ako Bosna ne uspije opstatи.

Neposredno poslije neuspjeha sultana Mehmeda pod Beogradom 1456. godine u Ugarskoj su izbili nemiri.¹⁷ U takvim prilikama kralj Tomaš nije mogao da se osloni na saradnju sa Mađarima, ali i potpuno neočekivano za opreznog kralja kakav je bio, otkazuje vazalstvo sultanu i odlučuje se za opciju rata. Ideja hrišćanskog rata protiv nevjernika poticala je sa zapada, prije svega od pape i ljudi iz njemu bliskog kruga. Ta zamisao se već dugo razrađivala u glavi prvog čovjeka katoličke crkve. Kralj je poslao u Rim dva svoja poslanika, oba franjevca, da zatraže od pape krst i zastavu, kao simbol hrišćanske borbe. Nedugo potom, 24. jula 1457. godine kralj je uputio svog viteza Nikolu Testu da

¹⁶ Listine, X, 86-87; A. Babic, *Diplomatska sluzba*, 77, 78; V. Ćorović, *Historija Bosne*, 518;

¹⁷ Janko Hunjadi je malo poslije viteške odbrane Beograda umro od kuge, a između njegovih sinova i kralja se razvila prava borba. Pored svega toga ubijen je i grof Ulrich Celjski, jedan od najuticajnijih ljudi i pristalica kralja, ne ostavivši muškog potomka. S. Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, 315, 316; V. Ćorović, *Historija Bosne*, 521.

posjeti neke evropske dvorove da izloži prilike i dobije od njih konkretnе odgovore. Dobio je preporuke za papu, aragonskog kralja Alfonsa, mletačkog dužda, milanskog i burgundskog vojvodu i još neke vladare.¹⁸ Paralelno sa dogovorima i pripremama oko zajedničke akcije protiv Turske vodili su se pregovori i borba oko posjeda Petra Talovca, jer situacija se uveliko promijenila nakon smrti grofa Ulriha Celjskog. Kada je početkom septembra u Veneciji zatražio pomoć i ubiranje novčanih priloga po Dalmaciji Testa je ponovo spomenuo otvoreno pitanje oblasti Talovca.¹⁹ Mlečani su vrlo oprezni u pregovaranjima i ustupcima, najčešće rade isključivo za svoje lokalne uske interese. U prilog tome, odobili su pomoći. Po napuštanju Rima vitez Nikola krenuo je za Milano, gdje se zadržao do oktobra jer već prvih dana novembra vodio je razgovore u Rimu. Nije poznato da li je obišao ostale dvorove planirane misijom ili je nepovoljan rezultat pregovora prekinuo njegov dalji put.²⁰

Kralja nije napuštala ni pomisao o zauzimanju baštine Talovca, pa se time rukovodio u diplomatskim akcijama u 1458. godini. Na samom početku godine, januara mjeseca Testa je bio upućen u povjerljivu misiju u Veneciju sa ciljem da osigura blagonaklonost mletačke vlasti za svoje pretenzije prema zapadnim susjedima.²¹ Ovaj put pred Mlečane je izašao sa prijedlogom podjele Talovčene banovine između Bosne i Venecije, jer bi to bilo najpametnije rješenje i odbrana od zajedničkih im neprijatelja (hercega Stjepana i Ugarske). Za Mlečane je prijedlog bio isuviše rizičan te su odlučili dati negativan odgovor.²² Nezadovoljan time, kralj je ponovo pokušao sa istim prijedlogom u julu iste godine samo što ga je ovaj put izložio Stjepan Testa.²³ Sudeći po

¹⁸ A. Babic, *Diplomska sluzba*, 79; N. Isailović, *Akreditivno pismo*, 175-186.

¹⁹ *Listine*, X, 113-115.

²⁰ A. Babic, *Diplomska sluzba*, 80.

²¹ Isto; N. Isailović, *Akreditivno pismo*, 175-186.

²² *Listine*, X, 125-126.

²³ Isto, X, 131-132; A. Babic, *Diplomska sluzba*, 80, 81; N. Isailović, *Akreditivno pismo*, 175-186.

prezimenu riječ je vjerovatno o nekom Nikolinom rođaku ili bliskom srodniku, možda i bratu. To je prvi i posljednji put da se Stjepan Testa pojavljuje kao kraljev poslanik. Testa je tada, ne bez odobrenja svoga gospodara, govorio kako Mađari nisu dobri susjadi, što se potvrdilo tačnim. Međutim, Mlečani su ponovo dali neobavezujući odgovor ističući da kralj Tomaš ne dira grad Klis jer oni na njega gledaju kao na mjesto svojih užih interesa.

Ime vitez-a Nikole Teste nalazimo ponovo kao predstavnika diplomatske službe bosanskog kralja 8. oktobra 1458. godine na sastanku u Beogradu. Osim Nikole poslanstvo su još sačinjavali brat kralja Tomaša Radivoj i fratar Marin.²⁴ Sagovornik u pregovorima je bio ugarski kralj Matija Korvin. Na osnovu daljeg razvoja događaja moglo bi se zaključiti da se razgovaralo o planovima kako bi došlo do spajanja Bosne i Srpske despotovine.²⁵ Pregovarači su uspjeli ostvariti svoj cilj, ugarski kralj je pristao na uslove. Sporazum je konačno utvrđen na sastanku dvojice kraljeva u Segedinu u zimu 1459. godine, a Ugarska se sa svoje strane obavezala da će pružiti pomoć za odbranu Bosne od Turaka. Poznate su još dvije misije, iz novembra 1461. godine i februara 1463. godine.²⁶ Obe u službi kralja Stjepana Tomaševića i oba poslanstva su bila послата u Veneciju. Naime, i u prvom i drugom slučaju ne može se sa sigurnošću reći imena bosanskih pregovarača, ali nije isključeno da ih je predvodio vitez Nikola Teste. To

²⁴ A. Babic, *Diplomatska sluzba*, 80,81; N. Isailović, *Akreditivno pismo*, 175-186; *Istorija Srpskog naroda II*, Beograd, 1952, 303-314 (M. Spremić); S. Ćirković, *Istorijski srednjovekovne bosanske države*, 318; V. Čorović, *Historija Bosne*, 529.

²⁵ Početkom 1458. godine iznenada je umro srpski despot Lazar. Iza njega nije ostalo muških potomaka. Takvu situaciju je iskoristio kralj Tomaš i zauzeo Srebrenicu i još neke gradove. Sklapanje političkih brakova bilo je moćno oružje u rukama svakog vladara, za tim je posegao i bosanski vladar. Imao je u planu da svoga sina Stefana Tomaševića oženi sa čerkom pokojnog despota i to nije bio prvi put da je ženidbom svoga sina pokušavao da pravi političke račune. Međutim, na Srbiju je mnogo polagala i Ugarska. Kralju je to postalo jasno onog trena kada se kralj Matija uputio sa vojskom na jug, bliže Srbiji. Moralo je doći do razgovora. *Istorija Srpskog naroda II*, Beograd, 1952, 303-314 (M. Spremić); S. Ćirković, *Istorijski srednjovekovne bosanske države*, 318; V. Čorović, *Historija Bosne*, 529.

²⁶ *Listine*, X, 139-196, 237-238.

su bili posljednji napori u traženju pomoći za ličnu sigurnost kralja Stjepana Tomaševića i dobijanje stvarne i efikasne pomoći od Republike za odbranu protiv turske sile. Bolju osobu za taj zadatak od viteza Nikole Teste, kralj nije mogao naći. Bila je to posljednja misija srednjovjekovnog bosanskog dvora. Izgleda logično da je svoje učešće u njoj našao Nikola Testa.

Sudbina Bosne je poznata. Svoju sudbinu *vitez*, koji je učestvovao u svim značajnijim diplomatskim akcijama bosanskog kralja, potražio je kod gospodara koji su bili svjesni sposobnosti koju je posjedovao. Iz Republike Nikola se vratio u Trogir sa nešto oružja, ali bilo je prekasno. Poslije pada Bosne, zatičemo ga ponovo u Veneciji septembra 1463. godine kao poslanika hrvatske banice, supruge hrvatsko-dalmatinskog bana Pavla Sperančića.²⁷ Tražio je zajam da se ban izbavi iz turskog ropstva. Prije učešća u poslanstvu hrvatske banice, Testa se pojavljuje u društvu bosanske kraljice Katarine 29. maja 1463. godine.²⁸ Izgleda da je sljedeće godine prešao u službu mletačke uprave u Zadru. Oktobra mjeseca 1464. godine spomenut je u pismu zadarskog kneza Luke Maura mletačkom poslaniku u Budimu.²⁹

Za duže vrijeme gubi mu se trag u dokumentima, te s toga ne možemo pratiti kontinuitet daljnog djelovanja. Ponovo se pojavljuje ime viteza Nikole 30. januara 1467. godine.³⁰ Ovoga puta kao poslanik hercega Vlatka, vitez Nikola vodi razgovore u Veneciji u vezi sa pitanjem tvrđave i župe Radobilje. *Vitez* Testa zauzimao je važno mjesto u službi hercega Vlatka i pod tim zva-

²⁷ Isto, 271.

²⁸ Iako narodna tradicija i neki hroničari kazuju da je kraljica pobegla direktno u Rim, postoje podaci koji svjedoče da je krenula u drugom pravcu. Zajedno sa Nikolom Testom stigla je u hrvatski gradić, zvani Vrlika. Tu je ostala neko vrijeme čekajući rasplet dogadaja, a Teste se uputio u Veneciju. Đ. Tošić, *Bosanska kraljica Katarina (1425-1478)*, Zbornik za istoriju Bosne i Hercegovine II, Beograd 1997, 85.

²⁹ *Listine*, X, 313; A. Babic, *Diplomska služba*, 82.

³⁰ Pored viteza Nikole Teste poslanstvo su još činili vojvoda Vukašin Sanković i knez Radić Grupković. Misija je bila uspješna jer je dužd Kristofor Moro potvrdio Kosacama privilegiju od novembra 1455. godine, obećavši da Republika neće istupati protiv njihovih interesa u Radobilji. V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, Beograd 1979, 120, nap. 38.

njem više puta je navođen u misijama koje je predvodio u Veneciji. Sljedećih godina često je dolazio u Veneciju tražeći novac ili političku podršku za hercega Vlatka i njegovog brata kneza Stjepana. U jesen 1472. godine u Mletke su stigla dva hercegova poslanika, Pavle kaluđer i izvjesni Jeronim Teste *miser Pavio Caloiro et prudent homo ser Jeronimo Testa*.³¹ Jeronim Teste je vjerojatno bliski srodnik sa vitezom Nikolom, brat ili sin. Stjepan Teste, pominjan jula 1458. godine, i Jeronim Teste predstavljaju ličnosti koje su, sudeći po istom prezimenu, u porodičnoj vezi sa Nikolom. Bili su to srodnici koji su se bavili istim ili sličnim poslom samo što su navedena dvojica daleko manje poznata od najistaknutijeg predstavnika porodice Teste.

Viteza Nikolu nalazimo u misijama kod Crnojevića, napuljskog kralja i pape oktobra 1474. godine.³² U februaru 1475. godine vitez Nikola bio je član poslanstva koje je u Rimu uvjeravalo papu Siksta IV u najbolje raspoloženja prema Svetoj stolici i katoličkoj vjeri.³³ Uz Nikolu u poslanstvu je bio i neki Radič (Radčin). Testa je zabilježen kao *Tessa*.³⁴

U vrijeme pregovora o izmirenju hercega Vlatka sa Ivanom Crnojevićem i o odnosu prema sultanu, Testa je bio upućivan u Mletke više puta. Boravio je na teritoriji Republike juna 1476., oktobra 1477., marta 1478. i maja 1479. godine.³⁵ Odgovarajući hercegu, Mlečani su izražavali zadovoljstvo što se izmirio sa sultonom i odvraćali su ga od saradnje sa sultanom protiv Ivana Crnojevića.³⁶ Svaki put pregovori su nailazili na neslaganja i razbijali su se. Isti epilog se desio i marta mjeseca 1478. godine kada

³¹ Pominjali su grad Klis koji je herceg Vlatko nudio Veneciji. V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, 84.

³² N. Isailović, *Akreditivno pismo*, 175-186.

³³ Isto; V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, 90.

³⁴ Isto

³⁵ V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, 112, nap. 175, 113. I. Božić, *Mlečani prema naslednicima hercega Stevana*, Zbornik Filozofskog fakulteta VI-2, Beograd, 1962, 125-126-127.

³⁶ V. Atanasovski, *Pad Hercegovine*, 112, nap. 175, 113. I. Božić, *Mlečani prema naslednicima hercega Stevana*, Zbornik Filozofskog fakulteta VI-2, Beograd, 1962, 125-126-127.

je Testa iznosio stav svoga gospodara pred Sinjoriju. Tek maja mjeseca 1479. godine otvoreno je rečeno *vitezu* Nikoli Testi da Venecija neće ulaziti u novi sukob sa sultanom.³⁷ Zaista je tako i bilo, kada je sultan donio odluku o zauzimanju Novog Mlečani nisu ništa poduzeli po tom pitanju.

Ne može se zasigurno tvrditi kada je *vitez* Nikola Teste umro, ali on nestaje iz izvora prije pada Hercegovine 1482. godine. Bio je najistaknutiji i ujedno jedan od posljednjih po imenu pozнати *vitez* među diplomatama bosanskih vladara i oblasnih gospodara.

Izvori i literatura:

1. В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, Београд 1979.
2. Babic, *Diplomatska sluzba u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo 1995.
3. И. Божић, *Млечани према наследницима херцега Стевана*, Зборник филозофског факултета VI-2, Београд 1962.
4. Н. Исаиловић, *Акредитивно писмо краља Стефана Томаша за посланика Николу Тесту (Бобовац-Сутјеска, 24. јул 1457. године)*, ССА VII, Београд 2008, (175-186)
5. *Историја Српског народа II*, Београд 1994.
6. *Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ђирковић и Р. Михаљчић, Београд 1999.
7. S. Ljubic, *Listine o odnosajih izmedju Juznoga Slavenstva i Mletačke Republike IV-X*, Zagreb 1891.
8. Solovjev, *Odarbani spomenici srpskog prava*, Beograd 1926.
9. Ђ. Тошић, *Босанска краљица Катарина (1425-1478)*, Зборник за историју Босне и Херцеговине II, Београд 1997.
10. С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964.
11. В. Ђоровић, *Хисторија Босне*, Београд 1999.

³⁷ Isto

THE KNIGHT NIKOLA TESTA AMONG DIPLOMATATS

Summary: Any state organization was as much taken seriously as it attached importance to seriousness of foreign-relations commitment. It frequently happened that a lot more benefits for state interests were gained through well-organized diplomatic activities than through manifestation of military power. In turbulent times of the 15th century, that befell the area inhabited by the Serbian population, the medieval Bosnian state realized the importance of clever diplomacy. By activating the most reliable persons into diplomatic service, Bosnian kings and regional rulers sought protection and help in the centers which were still able to do something more important in fight against Turkish invasions. In the general turmoil created by the Turkish attacks the most eminent and the most active envoy of Bosnia was *the knight* Nikola Testa. Over thirty years in the service of the last Bosnian rulers, and after the fall of the country under Turkey, he found his place in the service of the Kosač. With the title of a duke, and later in the rank of a *knight*, as a delegate, he was most often sent to present wishes and attitudes of his masters in front of the Venetians. The success of his missions was often relative, but on occasions like those, things could not have been different. The fact itself that he was the holder of the knight rank tells of his extraordinary merits during his service. He was probably appointed the *knight* in Venice, where he most often went as a delegate. The *knight* Nikola Testa was a member of many missions addressed to different courts and in each one of them he was very influential leaving a strong impact on his contemporaries. He was one of the last but not least well-known *knight*s in the service of rulers and regional masters.

Key words: knight, Testa, diplomatic service, Bosnian king, Bosnian regional rulers, the Venetians

DARKO GAVRILOVIĆ*

Prirodno-matematički fakultet

Novi Sad

NEMANJA DUKIĆ**

Fakultet tehničkih nauka

Novi Sad

UDK 27-31/-35:27-27

KRIZA VERE I DUHOVNO TRAGANJE ZA ISTORIJSKIM ISUSOM U 20.VEKU

Sažetak: Autor će u radu nastojati da analizira kroz prizmu društvenih i kulturnih dešavanja s kraja 19. i na tokom 20.veka pitanje krize vere s jedne strane kao i nastojanja umetnika, pisaca i intelektualaca da tragaju za istorijskim Isusom sa druge. Pažnja će u većem obimu biti posvećena istoriji književnosti, umetnosti i filma, a tek u manjem obimu će se osvrnuti na odnos jednog dela jevrejskih intelektualaca prema hrišćanstvu na početku 20.veka. U toj analizi koristiće dostupnu i relevantnu građu za pomenutu tematiku.

Ključne reči: Isus, hrišćanstvo, slikarstvo, književnost, film.

Mada je 20. vek bio vek tehnologije, nauke i industrijalizacije, on je u isto vreme bio, prema rečima britanskog nobelovca na polju književnosti Vilijema Goldinga, „najnasilniji vek u ljudskoj istoriji.” Taj vek je, prema Jehudi Menjuhinu, bio vek koji je „pobudio najveće nade ikad začete u čovečanstvu i uništio sve iluzije i ideale.” Sa osmatračkog položaja s početka 21. veka, prošli vek je prošao kroz kratkotrajno zlatno doba na putu iz jed-

* chdr.novisad@gmail.com

** ndukic77@gmail.com

ne u drugu epohu kriza. Evropsko društvo, ali i čitav svet, našli su se uzdrmani sa dva svetska rata, koje su pratili dva talasa globalnih revolucija i pobuna, što su na vlast doveli socijalistički sistem koji je tvrdio da je predodređen da bude istorijska alternativa buržoaskom i kapitalističkom društvu. Ogromna kolonijalna carstva, izgrađena pre i za vreme 18. i 19. veka, bila su potrošena i bačena u prašinu. U isto vreme, svetska ekonomска kriza nezапамћene dubine bacila je na kolena čak i industrijski najrazvijenije zemlje sveta. Dok se ekonomija raspadala, institucije liberalne demokratije su doslovno nestajale od 1917. do 1942. godine pod naletom komunizma, fašizma i nacizma. Ipak, treba priznati, da je komunizam i pored svog bezboštva, zla koje je počinio prema crkvi i vernicima, ipak bio taj koji je najvećim delom zaustavio da Hitlerova Nemačka, ništa manje bezbožna, pobedi u Drugom svetskom ratu.¹

Ta pobeda jeste zaustavila, u tom trenutku, najveće svetsko zlo, ali moralna i društvena kriza bila je kako pre tako i nakon toga čak i očiglednijom od nesigurnosti svetske privrede i politike. Kriza verovanja i prihvaćenih postulata bila je ono na čemu se zasnivalo društvo 20. veka koje je bilo ispunjeno ne samo revolucionarnim pokretima koji su bili nošeni ideologijama, već i revolucionarnim tehnologijama koje su stalno napredovale. Hristovo učenje kao i pripadnost hrišćanstvu kod velikog broja ljudi sveli su se samo na održavanje običaja i to najvećim delom zbog toga što je s jedne strane savremena nauka podigla visoke barikade protiv crkvenog učenja, a s druge što se nametnuti stil života mlađih u modernom društvu našao u moru uživanja, slobodne ljubavi i poricanja onih vrednosti koje je crkva vekovima s promenljivim uspehom čuvala. Način na koji su umetnost Rimokatoličke i protestantskih crkava gledale na slikanje Isusovog lika nije se mnogo promenio na početku 20. veka u odnosu na prohujale vekove. Prikazivanje Hrista okruženog decom, Njegove propove-

¹ Ceo pasus prema prvom poglavju iz knjige Erik Hobsbaum, Doba ekstrema, Beograd 2002.

di na Gori i druge slične teme i dalje su zaokupljale maštu slikara, a crkve su podsticale pristup Njegovom prikazivanju koji je bio ne samo poučan za vernike već i koji je produbljeval pobožnost.

Uprkos tome, od početka 20. veka sve češće je počela da se javlja potreba za traganjem za jednim drugim Isusom - istorijskim Isusom - koji je piscima, naučnicima i umetnicima trebao da bude mnogo više od Onoga kojeg treba da obožavamo i kojem treba da se klanjam. U stvari, činilo se da se na početku 20. veka probudio duh unekoliko sličan dobu racionalizma, kada vernici više nisu mogli da budu zadovoljeni slikanjem Isusovih čuda već im je trebalo više, bila im je neophodna potraga za istorijskim Isusom i za puninom smisla njegovog učenja.

U Evropi je 1914. godine u odnosu na početak 19. veka daleko više ljudi odbijalo da ispoveda hrišćanstvo. Razloga je bilo mnogo, a neki od njih su: unapređenje medicinske nauke usled čega je oštrica smrtnosti otupela, napuštanje sela zbog čega je napuštana i seoska crkva a ona gradska nije doživljavana na isti način, došlo je do novog vida tolerancije koji je podrazumevao da se kako crkve tako i necrkve, kako hrišćanske tako i nehrišćanske ideje takmiče za privrženost javnosti, a proučavanje Biblije od strane jednog dela naučnika je urođilo njihovim tvrdnjama da ona sadrži istorijsku legendu. Strausov „Isusov život“ u Nemačkoj, Renanov u Francuskoj i Ecce Hommo iz Engleske, bili su primeri ove nove potrage za Hristom na prelasku iz 19. u 20. vek, ali i na početku jednog od najkravijih vekova(S. Jackson Case, 1925:563,564)

Možda najbogatije duhovno nasleđe koje je dobio hrišćanski svet 20. veka bila su dela iz prethodnog veka koja su pokušavala da kritički istraže Isusov život. Naučnici su došli do zaključka da je Jovanovo jevanđelje, koje se danas nalazi pred nama, vremenski mlađe od ostala tri jevanđelja, daleko bliža, po formi i načinu pripovedanja (S. Jackson Case, 1925:564). Druga velika dobit ostvarena na račun 19. veka nalazila se u većoj mogućnosti

da se istraži Isus uz pomoć Starog zaveta te da se ne samo željni znanja upoznaju sa proročanstvima vezanim za Hrista već i da se Njegov život posmatra u kontinuitetu dva Zaveta. Tako je istražiteljski duh koji je tragao za istorijskim Isusom s početka 20. veka mogao da bude umiren, jer je na temeljima Starog zaveta u Novom Zavetu video ispunjenje drevnih proročanstava.² Upravo u to vreme, Italijan Đovani Papini napisao je sjajnu knjigu „Istorija o Hristu” koja je nadvisila dela koja su imala namjeru da se bave sličnom tematikom.³ Ipak, treba imati na umu da Papinijeva i njoj slične knjige nisu imale pretenzije da otkriju istorijskog Isusa već je njihova originalnost bila u tome što su slobodno zaplovile morem sopstvene artističke imaginacije. Ovaj trend je nastavljen kroz čitav 20. vek. On je bio snažan na Zapadu tokom dvadesetih godina. Simkovičev „Toward the Understanding of Jesus” iz 1921. godine našao se pod snažnim uticajem Isusa kojeg je video Lav Nikolajević Tolstoj i koji je u Simkovičevim očima bio miro-ljubivi Hrist, čija smrt je, u stvari, bila priznanje njegovog antimilitarizma. Potom su usledila još dva značajna romana, Brus Barton je napisao „Man Nobody Knows” 1925, gde je Isus prikazan kao energična moderna ličnost, a iste godine izašao je i roman Meri Ostin, „A Small Town Man”, koja je donela na scenu Isusa kao tipičnog religijskog mistika. Godine 1929. roman Roberta Norvuda „The Man who Dared to Be God” doneo je Isusa koji je u celosti pripadao generaciji iz dvadesetih godina 20. veka. Norvudov Isus nije bio Isus čudotvorac, kao takav on nije postojao, a dokaz za svoju tvrdnju autor je pronašao u Isusu koji je za lečenje bolesnih koristio psihoterapiju.⁴

² Odličan kritički sažetak jedne studije iz 19. veka o Isusovom životu napisao je A. Schweitzer, *Won Reimarus zu Wrede* (Tiibingen, 1906; 2. Aufl., 1913) translated by W. Montgomery, *The Quest of the Historical Jesus* (London, 1910).

³ G. Papini, *La Storia di Cristo* (Firenze, 1922), translated by Dorothy Canfield Fisher, *Lije of Christ* (New York, 1923), u Srbiji, Đovani Papini, *Istorija o Hristu*, Šabac 1998.

⁴ Za opšti pregled u istoriju američkog religijskog romana trebalo bi da se pročita Herbert R. Brown's *The Sentimental Novel in America, 1789-1860* (Durham, 1940); 114

U drugoj polovini 20. veka, trend koji je obuhvatio Sjedinjene Američke Države još od polovine 19. veka, da se u romane unosi istorijski Isusov lik ali u idealnom srazmeru sa autorovom fikcijom, nastavljen je kroz dela dvojice pisaca, Lojd Daglasa („The Big Fisherman”, 1948.) i Frenka Slojtera („The Galileans”, 1953.). I dok je Daglasov roman bio posvećen mlađoj heroini i njenim ljubavnim zgodama, dotle je junakinja Slojterovog romana bila Marija Magdalena čijoj je plesačkoj karijeri autor posvetio gotovo tri četvrtine romana. U oba romana Isus je bio periferna figura, ali dovoljno značajna ne samo da promeni tok romana već i da posveti glavnu junakinju i razagna sumnje čitaoca po pitanju uloge senzualnosti. Naime, oba autora insistirala su na tome da senzualnost nije sama sebi cilj, već je data po Božjoj promisli(Detweiler, 1964:8). Ipak, treba imati na umu da romani koje je iznadrila američka protestantska književnost nisu mnogo uticali na produbljivanje verskih osećanja kod šire čitalačke publice. Oni su doneli lično viđenje Isusa koje su na svet donela američka i evropska društva u 19. i 20. veku. U tom periodu autori su na površinu izneli svoje nedoumice i strahove, ali istinski istorijski Isus je na žalost često bio sveden na trivijalni nivo sa kojeg se američki protestant nije mogao uzdići niti dosegnuti dubinu i smisao Isusovog života prikazanog u jevanđeljima (Detweiler, 1964:14) Krug, na ovaj način prikazanog Isusa, zatvorio je roman Žozea Saramaga „Jevangelje po Isusu Hristu” koji je napisan krajem 20. veka i u kojem je Isus možda više čovek suočen sa ličnim sumnjama i iskušenjima nego što je Božji sin.

Međutim, Isus je korišćen i u delima autora koji nisu hteli da njegovo ime ili njegov život direktno spominju. U tim situacijama, njegov lik i život na zemlji, bili su skriveni iza života izmi-

James D. Hart's „Platitudes of Piety: Religion and the Popular Modern Novel,” *American Quarterly*, VI (Winter, 1954), 311-322; and Willard Thorpe's essay on „The Religious Novel as Best Seller in America” in *Religious Perspectives in American Culture*, James Ward Smith and A. Leland Jamison, eds. (Princeton, 1961), pp. 195-242. Više o ovome u članku Robert Detweiler, Christ in American Religious Fiction, *Journal of Bible and Religion*, Vol. 32, No. 1. (Jan., 1964), p.8

šljenih likova. Mada su često pisci pokazivali svoja čvrsta hrišćanska ubedjenja kao na primer Elizabet Stuart Felps Vard u romanu „A Singular Life” iz 1894. godine, bilo je i onih koji su na sopstveni način davali tumačenje Isusovog učenja, a Njega skrivali u likovima iz svojih dela, kao što je bio slučaj sa Hemin-gvejom koji je Santiagu iz romana „Starac i more” podario upravu takvu ulogu ili sa Paulom Koeljom koji je lakim jezikom i jednostavnim porukama prožetim Isusovim učenjem pronašao put do široke čitalačke publike(Detweiler, 1964:14)

I umetnici su u 20. veku davali Hristovom učenju lično tumačenje. Dok se u 19. veku tragalo za jasno određenim stilom koji bi bio „religijski” i priznat kao takav, u prošlom veku, u komе su utemeljenim umetničkim oblicima pridodati televizija, film, fotografija, strip i internet i stvorena jedna potpuno sekularna vizuelna kultura koja je preplavila maštu, umetnicima su se u velikom broju izmakla temeljna pravila koja bi im davala sigurnost da će njihovo predstavljanje religijskih tema izazvati emocionalnu reakciju koja vodi duhovnoj svesnosti. Umesto zajedničkog rada umetnika na jednom delu (poput katedrale) koje je razumljivo svima, duhovnost se u današnjoj umetnosti najčešće izražava „svedočenjem”, načinom na koji umetnik pojedinac celokupnim svojim delom predstavlja svoje shvatanje sveta. Mark Šagal je bio takav umetnik, koji je tvrdio da je neka vrsta hrišćanina, u smislu sv. Franje Asiškog, čija je „ljubav prema drugim bićima bezuslovna.” U njegovoj umetnosti spojile su se hrišćanske ikone, jevrejska jednostavnost i paganska mitologija - tu su mesto pronašla raspeća, holokaust, Bogorodica i Afrodita, a u pozadini su klovnovi i razna mitska bića, cveće i muzički instrumenti u nebeskom sjaju. Njegov „Plavi andeo” iz 1947. godine otvorio je pred posmatrača svoje crno nebo i zaslepljujuću svetlost. Iz njih je oštrinom autorove imaginacije prokuljala kako tuga tako i nada vezana za Rusiju. Na slici su žuto tele i plava violina bili simboli njegovog sveta mašte, a Jevrejin sa svicima, raspeće i Bogorodica sa detetom Isusom znak nade. I to je možda

najbolji dokaz nedostatka zajedničke forme koja bi pogodovala široj javnosti i ličnoj meditaciji (Makmaners, 2004:18). Naravno, to ne znači da su umetnost i hrišćanstvo izgubili kontakt. Naprotiv. Francuski dominikanac Mari - Alen Kutirije je rekao da „sigurnije je obratiti se genijima bez vere nego vernicima bez talenta” i taj aforizam je isprobao u praksi tako što je ubedio Matisa, Braka, Šagala i druge tadašnje velike slikare da rade na crkvi u Asiju u francuskim Alpima (Makmaners, 2004:19).

Nisu samo pisci i slikari posvećivali svoj duhovni prostor Isusu na daleko slobodniji način nego u prethodnim vekovima. Naučnici sa početka 20. veka, poput Švajcera u Nemačkoj, Loizija u Francuskoj ili Sandeja u Engleskoj, tragali su za istorijskim Isusom. Svi oni su posmatrali Isusa ne gledajući ga samo kroz prizmu sopstvenog vremena i vlastitog iskustva već su se trudili da ga smeste u ono primitivno palestinsko društvo u kojem je odrastao i u kojem su eshatološke nade bile dominantne (Shirley Jackson Case, 1925:571). I naučnici jevrejskog porekla počeli su u to vreme da pokazuju interes za izučavanjem Isusovog života. Kada je reč o toj vrsti istraživanja, vodeća ličnost u Engleskoj bio je Montefjore, a u Nemačkoj su pred Prvi svetski rat, Strak i Bollerbek izvršili obimna naučna istraživanja vezana za Novi zavet i njegovo tumačenje u svetlosti Talmuda. Isus i hrišćanstvo dobili su svoje mesto i u Jevrejskoj enciklopediji čiji je prvi tom izašao 1901, a do 1905. godine javnost se upoznala sa još devet tomova. Članke o Isusu i hrišćanstvu nisu pisali ortodoksnii Jevreji. Naprotiv, autori su bili naučnici, predstavnici progresivnog judaizma koji je svoje korene počeo da pušta u Nemačkoj na početku 19. veka.⁵ Ipak, treba priznati da za Jevreje tog vremena nije bilo lako da se oslobole predrasuda koje su vekovima imali kako prema Isusu tako i prema njegovim sledbenicima, a koje su predstavljale

⁵ Tekst „Isus iz Nazareta” (Jewish Encyclopedia, New York 1901-1906, Vol. VII, pp. 160-73) podeljen je na tri dela i pisali su ih tri različita autora; „Isus u istoriji” napisao je Džozef Jakobs, nekadašnji predsednik Jevrejskog istorijskog društva u Engleskoj; „Isus u teologiji” napisao je doktor Kaufman Keler, a „Isus u jevrejskoj legendi” potekao je iz pera doktora Samuela Gausa.

gorak talog teškog istorijskog iskustva kroz koji su prošle mnoge generacije Jevreja koje su progonili hrišćani tokom srednjeg i novog veka. Ipak, te predrasude vukle su svoje poreklo od još starijih vremena. Naime, još za Isusovog života, a potom i nakon njegovog razapinjanja na krst, jevrejska zajednica se koristila svim sredstvima da bi uništila hrišćansku zajednicu koja je, najviše zaslugom apostola Pavla, u sve većem broju, privlačila Jevreje sa prostora Mediterana. Ovo neprijateljstvo koje je bilo začeto još u prvim danima hrišćanstva trajalo je vekovima, a na žalost, i danas je prisutno, ispunjeno predrasudama, kod jednog dela Jevreja i hrišćana. Međutim tekstovi pomenute trojice autora nisu pokazali ostrašćenost. Naprotiv, iz njih proizlazi da je Isus bio istorijska ličnost i gorljivi Jevrejin kada su u pitanju proročki žar i pronicljiv duh čiji je verski rad izvršio trajan uticaj na čitavo čovečanstvo.⁶ On je, očima autora, bio sposoban da leči mnoge bolesti, a posebno duševne, što je bilo uočljivo iz jevangelja na osnovu priča o „proterivanju demona“. Ono što mu autori nisu priznali, to je bila originalnost njegovog učenja. Smatrali su da je on govorio samo ono što se već moglo pronaći kod starih proroka, da je bio samo eksponent jevrejske misli tog doba i da nije nikada iskoraciо izvan tih okvira.⁷ Osim toga, jevangelja su uzeta

⁶ Pregled jednog dela modernih jevrejskih shvatanja Isusa dao je Clyde Weber Votaw, *The Modern Jewish View of Jesus*, *The Biblical World*, Vol. 26, No. 2. (Aug., 1905), p.106.

⁷ O tome su Jakobs i Keler napisali sledeće: „In essentials Jesus' teaching was that of John the Baptist, and it laid emphasis on two points: (1) repentance, and (2) the near approach of the kingdom of God. One other point is noted by Christian theologians as part of his essential teaching, namely, insistence upon the fatherhood of God. This is such a commonplace in the Jewish liturgy and in Jewish thought that it is scarcely necessary to point out its essentially Jewish character. As regards repentance, its specifically Jewish note has been recently emphasized by C. G. Montefiore . . . who points out that Christianity lays less stress upon this side of religious life than Judaism; so that in this direction Jesus was certainly more Jewish than Christian. As regards the notion of the 'kingdom of heaven,' the title itself is specifically Jewish; and the content of the concept is equally so. . . . In many ways his [Jesus'] attitude was specifically Jewish, even in directions which are usually regarded as signs of Judaic narrowness. Jesus appears to have preached regularly in the synagogue, which would not have been possible if his doctrines had been recognized as being essentially diffe-

kao *bona fide* dokumenta iz prvog veka koja bi morala da budu naučno prihvaćena kao istorijski dokumenti iz kojih možemo mnogo toga da doznamo ne samo o Isusovom životu već i o životu čitave jevrejske zajednice.

Na početku 20. veka, prikazivanje Isusa kao istorijske ličnosti privlačilo je i mnoge slikare. Jedan od njih, J.J. Tiso, francuskog porekla, ali zato pripadnik češke slikarske škole, bio je zanesen ovom temom. Ona ga je do te mere zaokupila da je otišao u Svetu Zemlju gde je u licima lokalnih ljudi tragaо ne samo za Isusovim likom, već i likom njegove majke, Josifa i mnogih drugih, a u nameri da sebi i posmatračima dočara atmosferu i ljudе koji su živeli u toj zemlji pre 19 vekova. Tiso je bio svestan činjenice da je Isus bio Jevrejin i dok ga je slikao to nije smetnuo sa uma. Naprotiv, za deset godina rada i putovanja u Svetu Zemlju, Tiso je naslikao oko 150 crtežа i 365 ulja na platnu i akvarela kojima je preneo ne samo svog istorijskog Isusa i njegovo vreme, već i portrete savremenih Palestinaca.⁸ Realizam njegovih radova izvirao je iz ulica Jafe i Jerusalima na kojima je Tiso slikao nastoјеći da veštим okom uhvati gomilu u njenom svakodnevnom guranju kroz uske prolaze ovih drevnih gradova.

Mada je sa Tisoovim realizmom započelo moderno doba, on ga nije obeležio. Tradicionalan pogled da je religijska umetnost ilustracija Biblije ili vizuelna pomoć u liturgiji nije više mogao da odgovori zahtevima novog vremena. Ovakav vid umetnosti nastavio je da postoji samo u crkvama, mada, kako je 20. vek ušao u drugu polovicu i to je počelo postepeno da se menja.

rent from the current pharisaic beliefs. . . . His special prayer [the Lord's Prayer] is merely a shortened form of the third, fifth, sixth, ninth, and fifteenth of the Eighteen Benedictions [of the Jewish liturgy]." (Jacobs, Jewish Encyclopedia, NY, 1901-1906., Vol. VII, p. 162.) „Many of the sayings attributed to Jesus have been literally taken over from the *Didache*; others were pharisaic teachings well known in the rabbinical schools.” (Kohler, Jewish Encyclopedia, NY, 1901-1906., Vol. IX, p. 249.)

⁸ Odličan rad o Tisoovom slikarskom delu vezanom za Isusov lik napisao je Clifton Harby Levy, The Life of Jesus as Illustrated by J. James Tissot, *The Biblical World*, Vol. 13, No. 2. (Feb., 1899), p.71.

Međutim, prošli vek obeležio je jedan drugi vid umetnosti. To je bio film. U prvih pet godina njegovog postojanja snimljeno je najmanje šest onih koji su se neposredno bavili životom, likom i stradanjem Isusa iz Nazareta (May, Bird, 1982:30-32), a prvi film o Hristu bio je „*La Vie et la Passion de Jesus - Christ*“ braće Limijer iz 1898. godine. Film, kao žanr, doneo je mnoštvo inovacija koje su svojom modernosti i individualnim porivima, u nekim slučajevima, otvoreno pretile savremenom biblijskom kontekstu. Uprkos tome, igrani film je u preko sto i pedeset svojih ostvarenja obradio teme vezane za život i dela Isusa Hrista. Pri tome treba imati na umu da su se, a i danas, mnogi religijski motivi umetali u filmove čiji glavni junak nije bio sam Hrist, ali svojim životom, sudbinom, stradanjem, iako vremenski i prostorno izmešten van strogih istorijskih određenja, njegov lik je vaskrsavao prilagođen tradiciji ili savremenoj religijskoj, često izobličenoj svesti modernog čoveka. Ovakvo prikazivanje Hrista bilo je na tragu romana iz 19. veka koji su pokušavali da u određenoj istorijskoj dimenziji umetnu Isusov lik, bio on glavni ili tek sporedni, ali svakako onaj koji bitno menja tok priče. Savremeno poimanje umetničke slobode u određivanju odnosa prema jevanđeljima postalo je od prvih godina filma njegovom bitnom sastavnicom. Neophodni kriterijumi za čulno-estetsko zadovoljenje počeli su da se temelje na konvencionalnim, ali ne i nužno na konzervativnim vrednostima. Svaka ozbiljna biblijska obrada, kao refleksija svet(l)osti Biblije, da bi postala kinematografski interesantna, trebala je da bude kako retorički oplemenjena tako i obavijena istorijsko-teološkim kontekstom. Takvo je bilo filmsko ostvarenje reditelja Sesila Demila, Kralj kraljeva, iz 1927. godine, koje je postalo krunská verzija novozavetne misli nemog filma. Biblijski snažan ritam i vizuelni govor pokreta objedinjavali su grandioznost tematike i filmskih izražajnih sredstava, koji su činili emotivni klimaks jednakim fizičkom potresu Golgotе kada je Hrist bio razapet.

Međutim, od pojave zvuka, a potom i boje na platnu, filmska umetnost je često pribegavala pregovaranju sa jevandeljima, u kojem je zastupala izrazito diplomatski odnos prema njihovoj savremenoj rekonstrukciji. Usled izobličenja verodostojnosti ili unošenja novih momenata u postojeći korpus, sveti spisi su postajali deo kompromisa, delom žrtvovani u ime iskre novine u zavetnim tekstovima, kao pokušaju za novo uranjanje u suštastvo sveda.⁹ Od početaka do danas istorija kinematografije je ukazivala na ustoličenje liberalnijeg pristupa novozavetnoj tematici, te su se, u tom smislu, beležile mnogovrsne predstave Hristovog pojavnog oblika, od jedva izmenjenih do kontroverznih uobičavanja, koja su izazivala snažne reakcije verskih i svetovnih zajednica.

Među najdrastičnijim primerima isticao se lik raspevanog Hrista u rok - mjuziklu „Isus Hrist—superstar”, koji je bio obogücen religioznom biti, ali izmeštenom u 20. vek u kom je Isus bio prikazan kao propagator ideje ljubavi preolmljene kroz prizmu hipi-pokreta; prikazan je takođe i u mjuziklu „Godspell”, smešten u isto vreme kao i prethodno pomenuto ostvarenje, ali sa bitnim odrednicama američkog nacionalnog heroja (Isus je nosio majicu Supermena igrajući na krovu zgrade Svetskog trgovinskog centra). Ovaj slučaj je nametnuo pitanje usvajanja univerzalnih heroja čovečanstva, ili izvesnih pretežućih religijskih krugova, i neizostavnog teškog akcenta Hrista, kojeg se oslobađa tek u najnovijem ostvarenju „The Pasija” Mela Gibsona, kada biblijske reči teku prirodnim tokovima aramejskog i latinskog jezika, a trenutci Hristovog mučenja svojom grubošću krče put ka surovom realizmu. Film je Isusa stavio i u svet savremene rasne problematike. Ovakvo izmeštanje priče karakteristično je za film „Black Jesus” iz 1968. godine, dok se u savremenom svetu prepunom kako spoljnih tako i unutrašnjih sukoba i protivrečnosti

⁹ O povezanosti religije i filma više se može pronaći u monografiji M. Miles, *Seeing and Believing: Religion and Values in the Movies*, Beacon Press, 1996. Ovom prilikom monografija je citirana M. Miles, *Seeing and Believing: Religion and Values in the Movies*, Beacon Press, 1996, str. 42.

pronašlo mesto i za ostvarenje Aleksandra Petrovića, „Majstor i Margarita”, u kom je Hrist prikazan sa izvesnim psihofizičkim nedostatcima, ali i za satiričnu verziju Denisa Arkanda iz 1989. godine, „Isus iz Montreala”. Blasfemija, koja je zauzela popriličan prostor u kulturi 20. veka, progovorila je u svetu filma vezanog za Isusov lik, kroz poznato ostvarenje Martina Skorsezea, „Poslednje Hristovo iskušenje”. Ovaj film je bio delom zasnovan na opusu grčkog romanopisca Nikosa Kazantakisa, odnosno njegove fantastičke eksploracije Hristove božanske ličnosti. Kazantakisov literarni fokus nije svojom punoćom obuhvatao božansku prirodu Hrista, koliko tok svesti dobrovoljnog stradalnika. Nastupajući u tom smeru, Skorseze je istupio korak napred ispitujući ambivalentnu Hristovu prirodu, praveći jasnu razliku između ljudskog i božanskog u njemu. Režiser je uvideo dirljivost u Kazantakisovoj viziji više ljudskog i više ovozemaljskog Hrista koji čoveka razume iz svoje čovečije prirode preispitivanja gotovih datosti. U „Poslednjem Hristovom iskušenju” koje je za mnoge vernike bilo bogohulno delo, Isusova dvojna priroda, neraskidivi preplet ljudskog i nebeskog, objavljavali su se u preispitivanjima gotovo ljubavničkog odnosa sa Marijom Magdalrenom, te mogućnošću zasnivanja porodice. Ipak, Hrist se poslednjem iskušenju odupro i svojoj ljudskoj sreći je nadredio misionarstvo i stradanje čiji je izabrani nosilac.

Primeri iz gornjeg pasusa nisu jedini reprezentanti prikazivanja Isusovog lika na igranom filmu u 20. veku. Već pomenuti Gibsonov film „Pasija”, čija je emotivnost izbijala na sve strane kroz prikazivanje poslednjih dvanaest sati Isusovog života, duboko je bio potresan za mnoge hrišćane koji su, upravo kroz ovo delo, po prvi put preko ekrana primili Jovanovo jevanđelje i na surov i realističan način poruku o tome koliko je Isus patio i koliko su ljudi spremni da njegovom stradalništvu okrenu leđa. Drugi značajan film koji je možda u još većoj meri nastojao da bude dosledan jevanđeljima bio je „Isus iz Nazareta” od Franka Zefirelija iz 1977. godine, u kojem je režiser na majstorski način kombinovao

sva četiri jevandjelja, usložnjavajući i produbljujući puteve do religioznog osećaja publike. Ova šestočasovna predstava sintezom Hristovog stradanja potpuno je oblikovala autentičnost novozavetnog događanja, propraćene određenim svođenjima i izbegavanjima nedoslednosti ili neslaganja među samim jevandjeljima. Međutim, sažimanje priče i stapanje scena uzrokovalo je nedozvoljeno slivanje priče o Petru i Mateju i o bludnom sinu u istu narativnu jedinicu, izvedenu jednim filmskim zahvatom. Takođe, kulturna globalizacija koja je uzimala maha, odabriom glumaca, jezika i drugih elemenata isuviše je približila film zapadnoj filozofiji popularne kulture, ugrožavajući suptilnost, etičku kompleksnost i spiritualne dubine. Ipak, visokoumetnički snimak, sjajna slika, gotovo potpuna biblijska preciznost i doslednost, kao i česte naglašene dirljive scene, dale su punu umetničku snagu filmskom izražajnom sredstvu čineći ga dostojnim iskonom oplemenjene tematike.

Literatura:

1. H. R. Brown, *The Sentimental Novel in America, 1789-1860*, Durham, 1940.
2. S. Jackson Case, *The Life of Jesus during the Last Quarter - Century*, *The Journal of Religion*, Vol.5.No.6. (Nov.1925).
3. R. Detweiler, *Christ in American Religious Fiction*, *Journal of Bible and Religion*, Vol. 32, No. 1. Jan., 1964.
4. J. D. Hart, *Platitudes of Piety: Religion and the Popular Modern Novel*, *American Quarterly*, VI, Winter, 1954.
5. E. Hobsbaum, *Doba ekstrema*, Beograd 2002.
6. C. H. Levy, *The Life of Jesus as Illustrated by J. James Tissot*, *The Biblical World*, Vol. 13, No. 2. Feb., 1899.
7. M. Miles, *Seeing and Believing: Religion and Values in the Movies*, Beacon Press, 1996.
8. G. Papini, *La Storia di Cristo*, Firenze, 1922.
9. Schweitzer, *The Quest of the Historical Jesus*, London 1910.

10. W. Thorp, The Religious Novel as Best Seller in America, *Religious Perspectives in American Culture*, James Ward Smith and A. Leland Jamison, eds. Princeton, 1961.
11. W. Votaw, The Modern Jewish View of Jesus, *The Biblical World*, Vol. 26, No. 2. Aug., 1905.

CRISIS OF FAITH AND SPIRITUAL QUEST FOR THE HISTORICAL JESUS IN THE 20TH CENTURY

Summary: At the beginning of the 20th century European intellectuals showed almost equal interest in the study of Jesus' character as their colleagues from the era of Rationalism. Similar to the era of Rationalism, the early 20th century believers, could no longer be satisfied with painting of Jesus' miracles. From that fact, arose the necessity for the quest for historical Jesus and the fullness of meaning of his teachings. In this sense, the contributions of artists, scientists, writers and filmmakers were really significant for the history of culture in the 20th century.

Key words: Jesus, Christianity, painting, literature, film

ALEKSANDAR SAŠA GAJIĆ* UDK 94(4)“0375/1493“:82-82
Institut za evropske studije
Beograd

„OGLEDALA VLADARA” KAO PREDMODERNA POLITIKOLOŠKA LITERATURA**

Sažetak: „Ogledala vladara” predstavljaju vrstu predmodernih političkih spisa koji su se kao poseban žanr uobličili tokom Srednjeg veka i renesanse. Rad daje pokušaj definisanja žanra u širem i užem smislu, određivanja njegove forme i sadrzine i razvoja u istorijskoj perspektivi. Tako se uočavaju antičke preteče žanra – Ksenofantova „Kiropedija”, Isokratovi govor i spisi rimskih stoičara Cicerona i Senake koji su uticali na nastanak i razvoj „ogledala vladara”. Potom se proučavaju rano-srednjovekovni primerci „ogledala vladara” i u zapadnoj, rimokatoličkoj i istočnoj, pravoslavnoj varijanti, kao i njihovi muslimanski ekvivaleni, kao i primjeri uobličenog žanra u zapadnom zreloj srednjovekovlju. Na kraju se posmatra evolucija „ogledala vladara” u renesansnom periodu zaključno sa Makijavelijevim „Vladalcem” kao prvim rano-modernim političkim delom.

Ključne reči: predmoderna politikologija, Srednji vek, ogledala vladara, monarhizam, renesansa, Makijaveli

* romero@eunet.rs

** Ovaj rad je urađen u okviru projekta 179014 koga finansira Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj R. Srbije

„Ogledala vladara”, uzeta u najširem smislu te reči, predstavljaju političke spise nastale tokom srednjeg veka i renesanse. Oni su jedna od vrsta, jedan žanr specifične srednjovekovne literature – „književnosti ogledala” – koja je bujala širom hrišćanske Evrope između XII i XVI veka, a koja je imala svoje značajne preteče i rane predstavnike u antici i ranom Srednjem veku. Nama „ogledala”, kao književnog izraza u srednjem veku, bila je da pruži sveobuhvatno, instruktivno „enciklopedijsko” znanje o temi koju obrađuje, u jednom preglednom delu. U pitanju su, dakle, bile kompilacije znanja o određenoj oblasti ljudskog života, svojevrsni sumarni pregledi slični, recimo, preglednim člancima u savremenim naučnim istraživanjima koji uvode i daju jasan presek kroz celo jedno istraživačko polje, pojedinu disciplinu ili poseban pristup unutar nje. Naziv ogledalo (*speculum*) za ovaj književni rod nastao je usled korišćenja metafore koja o širini slike koju ogledalo hvata, a posebno onog legendarnog, „magičnog” ogledala iz srednjovekovnih mitskih maštarija blagu o prezvitera Jovana smeštenog negde na istoku. Ovo ogledalo je, danočno čuvano od strane tri hiljade stražara, navodno hvatalo najudaljenije i najšire pojave u svetu. Tematika pregleda unutar „književnosti ogledala” je široka: među njima nalazimo „astronomska ogledala” (*speculum astronomiae*), „alhemijska ogledala” (*speculum alchemiae*) (jedno takvo je napisao i Rodžer Bejkon), istorijska ogledala, crkvena ogledala, juridička (pravna ogledala - *speculum iuris*), „ogledala o meditaciji”, čak i „ogledala budala”... Jedno od engleskih ilustrovanih ogledala o pregledu, o sumarnom preseku kroz tadašnje nauke, ono Vilijama Kakstona „Ogledalo o svetu” (*Myrrour of the Worlde* (1490)), jedno je od prvih štampanih dela na ovom jeziku.

„Ogledala vladara” su jedna od najznačajnijih vrsta „literature ogledala”. Dok su se druge vrste „ogledala” bavila samo istorijskim pregledom ili davala presek kroz pojedina tadašnja naučna dostignuća, opisivala sve bitne detalje neke doktrine ili se bavila moralnim usavršavanjem - „ogledala vladara” su se bavila

pregledom vladareve zemlje i isticala njegov dužnosti, podučavajući ga kako da vlada. U pitanju su nesporno bila politička dela koja su težila da, unutar jednog teksta, daju zbirna znanja vezana za pojednne aspekte vladavine; upućivala su vladara u poželjna ponašanja i njegove glavne obaveze te mu pružala važne i praktično upotrebljive fakte i na njih naslonjene političke instrukcije. Korisne informacije i saveti vladarima ticali su se problematike od one vezane za njihove podanike, za plemičke porodice i regionalne specifičnosti, pa preko obrađivanja tema kako se zaštiti o političkih neprijatelja, kako izabrati pouzdanog i kompetentnog savetnika, pa sve do toga kako, preko pravedne vladavine, uspostaviti lični odnos vladara sa Bogom i omogućiti da njegova blagodat čuva dotično kraljevstvo.

Forma i sadržina „ogledala vladara”

Određivanje tačnog obima žanra „ogledala vladara” je veoma težak i nezahvalan posao. U najširem smislu, on bi obuhvatao sve pisane izvore koji se na izvestan način bave temom vladavine i ličnosti vladara. U užem smislu, žanr bi bio „ograničena na radove eksplicitno smerali da upute kraljeve ili manje vladare o vrlinama koje treba da izgrade, u njihov životni stil, njihove obaveze, u filozofsko i teološko značenje njihovog nameštenja.”¹ Zato je izvestan broj ovakvih knjiga samo u širem smislu pripadao ovom spisateljskom pravcu, pošto je, baveći se istorijskim temama ili literarnim sadržajima, pružao prikaze uzornih vladarskih ličnosti ili, naprotiv, onih za kojima se ni jedan vladar ne bi trebalo povoditi. Neka od „ogledala vladara” su, prema tome, sačinjavana kao šire primenjiv političko-literarni iskaz ili, pak, kao istorijsko/literarno štivo sa moralno-pedagoškim pretenzijama prema vladarima i plemstvu uopšte uzevši, dok su neka od

¹ Lambertini Roberto, *Mirrors for Princes*. In Encyclopedia of Medieval Philosophy, Springer pp. 791-797, 2011, str. 792.

„vladarskih ogledala”, ona koja u užem smislu pripadaju ovom žanru, sastavljana za konkretnе slučajeve - prilikom nasleđivanja prestola, kako bi se novi, mladi vladar uputio u veštinu vladanja i saznao sve o zemlji kojoj treba da ubuduće vodi računa i uspešno se suočavao sa opasnostima i pretnjama koje vrebaju. „Ogledala vladara”, ujedno, predstavljaju i vrstu srednjovekovnog priručnika za uspešno vladanje, ali su i izraz glavnih političkih ideja ovog razdoblja. „Ovi tekstovi (odavno smatrаниm vrednim zbog svojih literarnih doprinosa) mogu se čitati i kao promišljanja o političkim i kulturnim idejama njihovih vremena... Istraživači su zaključili da sadržaj ovih tekstova odražava političke izazove sa kojim su se suočavali vladari za koje su tekstovi pisani. Na ovaj način, tekstovi „ogledala” otvaraju prozor u unutrašnji politički život u drugom pogledu nejasnih, neprozirnih političkih zajednica.”²

Tokom celog srednjeg veka, kako u hrišćanskoj Evropi tako i kod njihovih muslimanskih ekvivalenta, dela iz korpusa „ogledala vladara” podrazumevala su, i to sva do jednog, monarhiju (u skladu sa bazičnim političkim idejama cele epohe) kao jedini normalan i prirodan oblik vlasti. „Ako su kraljevi bili, kao što je vladalo najšire uverenje, Božiji izabranici, esencijalni za društveni poredak, onda su i lične osobine i vrline pojedinog vladara postajale centralna briga. Za pisce obe tradicije, moralne vrline vladara su bile u direktnoj korelaciji sa materijalnim prosperitetom i moralnim zdravljem političke zajednice (Born, 1928; Marlow, 2013b; Crone, 2004).) Nadanja iza velikog dela savetodavne literature je taj da ona može biti upotrebljena da obrazuje vladara, da oblikuje njegov karakter za dobro njegovih podanika. Autori savetodavnih knjiga bili su gotovo isključivo pripadnici obrazovane elite što je, i u evropskoj i islamskoj tradiciji, uklju-

² Blaydes Lisa, Grimmer Justin, McQueen Alison, *Mirrors for Princes and Sultans: Advice on the Art of Governance in the Medieval Christian and Islamic Worlds*, 2103,

<http://www.princeton.edu/bobst/events/aalims/Blayde-et-al-Mirrors-Princeton.pdf>

čivalo i same vladare (koji su najčešće pisali za svoje sinove), dvorjane, nazornike, pravnike, pismene muškarce i žene i veroučitelje. Radovi su često pisani kao pokloni i bivali posvećeni određenim daroprincima (tj. određenom vladaru, dvorjaninu ili velikodostojniku (vojvodi, veziru)), premda neretko sa nadanjima da će oni dopreti do šire publike.... vladarevo velikodušno prihvatanje ovakvih radova bio je znak njegove pretplate na katalog vrlina koje su sadržavali, a koji se pozitivno odražavao kako na njegov lične odlike tako i one njegovog dvora.”³ Osim toga, zbir podataka i saveta omogućavao je da se, kroz upoznavanje sa svim aspektima kraljevstva, postojećih rodbinskih odnosa između kraljevskih kuća i plemstva, pojačaju veze unutar i između njihovih familija. Naravno, postojali su i drugi motivi mimo altruističkopedagoškog delovanja na vladare koji su podsticali autore „ogledala vladara” da se okušaju u spisateljskom poduhvatu; oni su bili manje dobročititeljski a posve ljudski, vođeni ambicijama i ličnim dobitima – željama da se preko njih steknu bolje pozicije na dvoru i omogući profesionalni napredak u administraciji, dobije mesto nekog prestižnog savetnika ili viši plemićki status, ali i da se udovolji plemićkoj čitalačkoj publici (iz tog razloga su u ove praktične priručnike unošeni delovi sa literarnim ekskursima, uključujući tu i poeziju).

U pogledu literarne forme, „ogledala vladara”, bar što se tiče onih koji mu pripadaju u užem smislu te reči, imala su veoma jasno određenu strukturu - ispunjavała su stroge propozicije, poštovala su konvencije prilikom uobličavanja i podeli na poglavlja, kao i pri korišćenju, to jest pozivanju na izvore. Isti je slučaj bio i što se tiče njihovog sadržaja. Većina dela, po pravilu, otpočinjala su sa isticanjem autorove skromnosti – priznavanjem nedovoljnog znanja i kvalifikacija samog pisca, kao i sa napominjanjem kako primalac - vladalac ili budući vladalac, odnosno onaj kome je „ogledalo” namenjeno - već poseduje potrebne vrline pa da mu

³ Isto, str. 4.

nisu potrebni dodatni, suvišni saveti. Primetan je napor autora da se u tekstu pruži izbalansiran odnos između laskanja i pohvala vladaru sa plasiranjem konkrentih saveta, i to tako da savetovanje ne deluje napadno niti pak kao izraz spisateljeve lične mudrosti i pozvanosti da se upliće u poslove vladanja, već kroz zaklanjanje, odnosno kroz pozivanje na nesporne autoritete - na Svetu Pismo (posebno starozavetni delovi vezani za uzornu vladavinu Davida i Solomona, kraljeva Izrailja), crkvene Oce ili klasične spise koji su bili široko prihvaćeni u to doba (od antičkih klasičnih pisaca najzastupljeniji su bili Seneka, Plutarh, Ciceron, a sa njegovih obilnim korišćenjem u visokoj sholastici XIII veka, i Aristotel). Što se tiče samog podučavanja, ono se u „ogledalima vladara” javlja u dva oblika, indirektnom i direktnom. Indirektan je vid neuporedivo više zastupljen, kada se kroz pozivanje na autoritete pružaju primeri uzornih ličnosti, njihovih dela, ponašanja ili osobina, bez neposrednog obraćanja adresatu. Direktan, ređi pristup, obraća se svojim „govorom” jasno određenoj ličnosti, adresatu, sa svojim uputstvima ili moralnim lekcijama. Direktnost u obraćanju dovodi do jačeg isticanja pouke, ali i do nužno iznijansiranijeg pristupa koji zahteva i direktnije pozivanje na vrhunske autoritete, kao i, paradoksalno, na otvorenije isticanje skromnosti pisca/pedagoga i slojevitije balansiranje u samom tekstu između pružanja pouka i laskanja adresatu kao neophodne protivteže želje ka edukaciji. Eventualna kritika ili, češće, upozorenja kao zamena za kritiku, davana u oba pristupa kroz savete i upućena vladarima bila je, prema tome, sofisticirano, suptilno utkana kao podtekst citata ili datih primera, uzornih ili onih koji su ukazivali na zastranjenja koje treba izbeći, a na koje su se autori „ogledala vladara” pozivali.

Opisani pristup, uz pridržavanje strogih konvencija, karakterističan je ne samo za uvodne delove „ogledala vladara”, već se proteže na celo delo, pre svega u pogledu načina na koji se „plasira” cela savetodavna sadrina dela. Tendencija celog žanra je da formira sliku vladara koji postupa pravedno, to jest - odnosi se

prema jednakim jednakom, a nejednakim nejednako - gde poštene brani i nagrađuje, a prestupnike goni i kažnjava, već prema stepenu njihovog dokazanog poštenja ili krivice, i koji, upravo na taj način, održava ravnotežu u složenom, hijerarhizovanom društvenom poretku. I ma koliko vladar, kao Bogom izabrani nosilac lične i neotuđive vlasti - delitelj pravde, branilac vere i centralni balanser u razgranatom i isprepletenom hijerarhijskom društvenom zdanju - bio, kao stvaralac i čuvar zakona, sam iznad (ili bolje rečeno izvan) njega, „ogledala vladara” unisono ističu da valjani vladar mora da se potčini zakonima koje je nasledio ili koje je sam stvorio, kako bi tako potvrdio i svoju legitimnost, i doslednost samom sebi i, što je još značajnije, vrlini i veri, odnosno – samom Bogu i njegovoj blagodati kao izvorištu svega dobrog, svih postojećih vrlina. U tom svetlu „ogledala vladara” ističu značaj glavnih („kardinalnih”) vrlina kao što su duboka lična pobožnost, razboritost, pravdoljubivost, uzdržljivost, hrabrost, posvećenost opštem dobru i prosperitetu svih podanika, promišljenost u izboru savetnika, kao i spremnost da se prihvate dobri saveti...

Antičke preteče žanra

Prethodnici srednjovekovnog žanra „ogledala vladara” leže pre svega u istorijskim spisima i u poučnim besedama, tj. u oratorstvu, a zatim i u filozofsko-političkim traktatima, a tek kasnije i u prvim pravim delima pisanim sa namerom uvođenja vladara u njegove dužnosti. Rane preteče čine dela koje se svojom temom okreću kao opisivanjima uzorne vladavine ili davanja instrukcija o ispravnoj vladavini, i ona potiču još iz antičke predhrišćanske istoriografije, retorike i filozofije. Pojedini istraživači u ovu skupinu ubrajaju i druge drevne političke spise (uključujući i one mistične) dalekoistočnih civilizacija.

Za antičkog rodonačelnika žanra i uzora svih „ogledala vladara” osnovano se uzima istorijska biografija „Kirovo vaspitanje” ili „Kiropedija” (Κύρου παιδεία) atinskog istoričara Ksenofonta, Sokratovog učenika. Napisana u četvrtom veku pre Hrista, ova idealizovana biografija osnivača Persijskog carstva svojim pristupom nije odgovarala ni jednom do tada postojećem klasičnom književnom žanru. Usled idealizacije i tipizacije koja prikazuje zamišljeno obrazovanje idealnog vladara za koga je uzeta značajna istorijska ličnost onog vremena, te stvarne istorijske okolnosti (mada u Ksenofontom opisu rane istorije dinastije persijskih Ahamenida ima brojnih grešaka), a koji se obučava kako bi izrasao u velikodušnog samodršca koji će svojom vladavinom zadobiti divljenje i zahvalnost podanika, Ksenofontova „Kiropedija” ne može se svrstati u istorijsko štivo, već pre u romantizovanu istorijsku biografiju ili romantičan politički spis. Među istraživačima ni do dana današnjeg nema saglasnosti oko toga sa kojom je namerom Ksenofont pisao ovo delo; u kojoj meri je bio svestan da, opisujući obrazovanje idealnog vladara, pruža obrasce čija namena nije samo da zabavi čitaoce, već i da posluži njihovoј stvarnoј, praktičnoј edukaciji. Jedno je sigurno: ovakav pristup temi uzornog vladara i njegovog temeljnog vaspitanja puno već koga kasnije postao je model po kome su srednjovekovni pisci uobičili žanr „ogledala vladara”.

Ksenofontov Kir Veliki nije stvarna istorijska ličnost već umetnički portret idealizovanog vladara, premda su mnogi događaji koje atinski istoričar opisuje istorijski, ili referišu na - u odnosu na Kirovo vreme - kasnija dešavanja na persijskom dvoru o kojima je Ksenofont imao saznanja⁴. „Kiropedija” se sastoji od od uvoda i osam knjiga. U uvodu, Ksenofont promišlja šta je to zbog čega podanici dobrovoljno slušaju vladare i zašto je u tome Kir najistaknutiji; on nabraja njegova osvajanja i pokušava da

⁴ Ne zaboravimo da je Ksenofon, kao grčki najamnik, boravio u Persijskom carstvu i učestvovao kao deo famozne „vojske od deset hiljada” u tamošnjim ratovima, o čemu, je uostalom, i pisao u njegovom najzačajnijem delu „Anabaza”.

odgovori na početno postavljeno pitanje. Dok ostalih sedam knjiga romantizovano opisuju Kirov život, samo se u prvoj knjizi zaista govori o „Kirovom vaspitanju” na dvoru njegovog dede sa majčine strane, Međanina Astijagesa, pri čemu je „paidea” kojoj je podvrgnut opisana po tipično spartanskom (Ksenofon je bio vatreći pristalica spartanskog uređenja i ideološki protivnik demokratije u rodnoj Atini), a ne medanskom ili persijskom obrazcu. Naredne knjige pružaju opis Kirovog uspona od vernog međanskog vazala do tvorca moćne azijske imperije. Istoriski sled dogadaja služi Ksenofontu kao ilustracija snage Kirove vrline i real-političke umešnosti u baratanju sa moći koja se pokazuje kako u ratnim sposobnostima tako i diplomatskoj veštini pribavljanja saveznika, odnosno podrivanja i razbijanja protivničkih vojno-političkih saveza. U osmoj knjizi Ksenofont opisuje Kirovo carstvo i njegove poglede na monarhijski vid vladavine u izrazito pozitivnom svetlu, ali na kraju opisuje i naglo propadanje njegove tvorevine nakon smrti ovog moćnog vladara, što kod čitalac stvara utisak znatne nedoslenosti između proklamovane idealnosti njegove vladavine i sudbine koja je zadesila imperiju posle smrti njenog tvorca.

Uz Ksenofontovu „Kiropediju”, za antičke preteče „ogledala vladara” često se uzimaju i beseda čuvenog atinskog retoričara Isokrata „Za Nikokla i Evagoru”⁵, i Senekin traktat „O milosrđu” (De Clementia). Isokratov govor pojedini stručnjaci svrstavaju u posmrne govore (logos epitaphios) a ne panegirike (encômion), premda on ne sadrži žaljenje niti reči utehe. U besedi se glorifikuju vrlini i dela Evagore, istaknutog panhelenističkog vladara koji je stradao u političkom atentatu 378. godine pre Hrista (ubio ga je rob – evnuh čiji je gospodar, nakon prethodne, neuspele zavere protiv kralja, pobegao). Isokrat opisuje njegovi pretke, kiparske kraljeve, a potom i Evagorine mладалаčke vrline i talente koji su obećavali velika dostignuća, pa ispunjenje ovih očekivanja nakon

⁵ Isocrates, *To Nicocle on Evagoras*,
<http://www.classicpersuasion.org/pw/isocrates/pwisoc9.htm>

dolaska na mesto vladara – posebno što se tiče helenizovanja (polupersijanizovanog) ostrva i otpora persijskim zavojevačima. Zaključak besede odnosio se na poruku pokojnikovom sinu Nikoklu, kome se Isokrat ovim govorom obraća, da se ugleda na svog oca i slavi ga zbog njegovih u svakom smislu uzornih dela.

Seneka u spisu „*De Clementia*⁶“ pruža poređenje između dobrog vladara i tiranina, odnosno procenjuje poželjne i nepoželjne vrste odnosa između vladara i njegovih podanika. Iako se poziva na tipične antičke primere (za uzornog vladare izima se Oktavijan Avgust, a za tiranine Sula i Dionizije iz Sirakuze), Seneka se ne drži istorijskih fakata. On se, pri svemu tome, ne upušta u raspravu o dobrom i lošim vrstama vladavine niti rasuđuje o bilo kakvom vidu legitimnosti vlasti, posebno izbegavajući da kvalificuje principat kao suštinsko, čak i poluotvoreno odstupanje od rimskog republikanizma, već se zadržava na ličnim kvalitetima vladara primenjujući na njega stoičke kocepcije univerzalnog logosa i iz njega proishodećih vrlina koje doprinose stabilnosti javnog poretka.

U širem smislu, u korpus preteča (barem što se tiče pristupa, ali i kao izvor na koga su se kasnije često pozivali njihovi tvorci) „ogledala vladara” spadaju i pojedini spisi Senekinog stoičkog prethodnika, znamenitog rimskog filozofa i političara Cicerona, a posebno njegov spis „*O dužnostima*”. Ciceronovo uopšteno uvođenje u tematiku građanskih dužnosti - rukovođeno učenjem ranih stoika i platoničara („da u svim svojim postupcima imaju u vidu samo dobro svojih gradana zaboravljujući lične udobnosti; drugo je: da se staraju o celom državnom telu, a ne jedan deo da štuju a drugi da zanemaruju”⁷) kao i načelni filozofski saveti koje on iznosi u vezi sa vrhom javne službe - lako su se mogli transponovati i na slučajeve lične, monarhijske vlasti. Takođe, tu je i

⁶ Seneca Lucius Annaeus, *De Clementia*,
<http://www.thelatinlibrary.com/sen/sen.clem.shtml>

⁷ Ciceron Marko Tulije, „*O dužnostima*”, *Filozofski spisi*, Matica srpska, Novi Sad, 1987, str. 138.

delo crkvenog istoričara Eusebija iz Cezareje („hrišćanskog Herodota”) čije je delo „Konstatinov život” predmet naučnog sporenja u pogledu toga pripada li ova istorijska biografija korpusu dela „ogledala vladara” ili pak u oratorska dela, poput npr. besede Sinesija, episkopa iz Ptolomeje, upućene caru Arkadiju prilikom njegovog stupanja na presto, poznat pod nazivom „O vladanju” (De regno).

„Ogledala vladara” u ranom i zrelog Srednjem veku

Drugu, vremenski nešto kasniju grupu takođe ranih spisa iz kojih se razvijaju „ogledala vladara” kao literarni žanr o uspešnom vladanju, pronalazimo u ranom srednjovekovlju - u periodu od VI a zaključno sa X vekom. I ovde su pre svih dominantni spisi istorijske sadržine o pojedinim kraljevima i kraljevstvima, potom oratorski ekskursi i teološko-filozofski traktati, a tek kasnije i namenski priručnici za kvalitetnog vladara. Jedno od nesporno najranijih dela ”ogledala vladara” u punom smislu te reči prestavlja spis od 72 poglavljia, koga je sastavio izvesni Agapit, đakon u crkvi Svetе Sofije, a koji je bio upućen caru Justinianu I, sa namerom da ga poduči ispravnom upravljanju hrišćanskom imperijom. Pun naziv dela Đakona Agapita glasio je „Izlaganje osnovnih saveta i mudrosti koje je uputio Agapit, đakon velike i najsvetije Crkve, caru Justinianu” i verovatno je nastao nedugo po dolasku novog cara na presto u Konstantinopolju 527. godine. Prva slova poglavљa sačinjavaju akrostih koji glasi „Našem najpobožnijem i najbožanskijem caru Justinianu, Agapit ponizni đakon”. Sadržinski posmatrano, Agapit se ugledao na Isokratov govor Nikoklu i slavio carsku vlast sa velikom poniznošću i servilnošću, pri tome podsećajući vladara da njegovo lično dostojanstvo nalaže da vlada u skladu sa zakonima, a ne mimo njih.⁸ Tu

⁸ „Imajući dostojanstvo, koji stoji izna svih ostalih počasti, care, ti iznad svega odaješ počast Bogu; kao što ti je on dao skiptar zemaljske vlasti, prema sličnosti sa Nebes-

su, zatim, i ranosrednjovekovne istorije istaknutih vladara, država ili Crkve sa svojim moralno poučnim pasažima: „Istorija Frana-ka” svetog Gregora Tirskog, koja u svojih deset knjiga pokriva celokupnu istoriju sa težištem na period nakon njihovog pokrša-vanja pod Klovisom pa do kraja autorovog života 594. godine; Bedina „Crkvena istorija engleskog naroda” što je, baveći se su-kobima između romanizovanih hrišćana i Kelta hrišćana, opona-šala pristup Euzebiu Cezarejskom iz njegove „Crkvene istorije”; staroirski „Morandov testament” napisan početkom VIII veka, u kome mudri sudija Morand savetuje budućeg kralja Feredarha o punom obimu vladalčkih dužnosti koga pružaju kasnija „ogledala vladara”. Tu, zatim, spadaju i pisma carigradskog partijarha Fotija Velikog upućena bugarskom caru Borisu, ili, recimo, poglavljia koje je vizantijski car Vasilije I ostavio svom sinu i nasledniku, Lavu VI Mudrom.

Svakako najpoznatije vizantijsko delo koje u širem smislu ulazi u korpus „ogledala vladara” je „O upravljanju carstvom” (De Administrando Imperio) cara Konstantina VII Porfirogenita iz X veka. Ovaj detaljni priručnik za vođenje unutrašnje i spoljne politike koga je Konstanitin pisao za svog sina i naslednika Romanosa II, podeljen je, posle uvoda, u četiri odeljka: prvi, koji se odnosi na spoljnu politiku prema severnjacima i Skitima; drugi, koji daje lekcije o vođenju diplomatiјe na ovom prostoru; treći, koji daje detaljan geografski i istorijski pregled naroda koji žive severno od Carstva; i četvrti, u kome je pružen presek unutrašnje političkih dešavanja i organizacije carstva.

Na evropskom Zapadu prvi uobličeniji srednjovekovni pri-merci „ogledala vladara” datiraju iz vremena „karolinške rene-sansne”, gde su prestave o uzornim vladarima pod jakim uticajem

kim carstvom, sa ciljem da bi ti učio ljude da čuvaju pravdu, i da bi kaznio urlanje onih koji besne protiv toga, budući da si i ti u Carstvu zakona i zakoniti car onih koji su potčinjeni tebi” (Agapet Diaconi Capita admonitoria, PG 86, col. 1164-118) U Šarkić Srđan, *Pravne i političke ideje u Istočnom rimskom carstvu*, Naučna knjiga, Beograd, 1984, str. 105.

monaštva čiji su pripadnici uglavnom i bili autori spisa koja su se bavila ovom tematikom. Među njima su najznačajnija dela „De virtutibus et vitiis” (napisano 799–800) Alkuina od Jorka, vodećeg učenjaka na dvoru Karla Velikog, koje je bilo napisano za britanskog vojvodu Vida; „Kraljevski put” autora koji se krio pod pseudonimom „Smaragda svetog Mihaila”, zapravo benediktinskog redovnika iz manastira Sv. Mihaila kraj Verdena, a koje je bio posvećeno akvitanskom kralju Piju, sa 32 poglavlja duhovnih saveta zemljском vladaru kako da uspešno vlada i sebi obezbedi puti ka „Carstvu Nebeskom”; Einharotva istorija uzorne vladavine Karla Velikoga „Vita Karoli”; „O hrišćanskim vladarima” (De rectoribus christiani) Sedulija Škota, koji, premda uviđa etičke a ne samo ekonomске i bezbednosne domete države, u odnosima između Crkve i države zastupa nadmoć ove prve.

Paralelno sa hrišćanskim (i u istočnoj, pravoslavnoj, i zapadnoj, rimokatoličkoj varijanti) produkcijom preteča i ranih radova koji u širem smislu pripadaju ili tematski ulaze u korpus „ogledala vladara”), javljaju se i njihovi muslimanski ekvivalenti. Njihovi savetodavni priručnici o ispravnom vladanju crpeli su autoritet kako iz klasičnih izvora (pre svih Platona i Aristotela), tako i iz Kurana, ali i iz sasanidskih teorija o carskoj vlasti, iz arapskog govornog predanja i testamentarnih saveta kraljeva i kalifa svojim naslednicima i potomcima. U muslimanske primere „ogledala vladara” ubraja se Abd al Hamid al Katibovo pismo Abdulahu, sinu Maruana II, Omejadskog kalife (polovina VIII veka); Al Farabijevi aforizmi o državništvu (prva polovina X veka); delo „Kitab fil si Jasa” Abu Kasima iz XI veka. Iz nešto kasnijeg perioda (1082) datira i „Kabus Nama” čiji je autor persijski vladar Zivarid, poznat i kao princ Gurgan, koji je ovo delo od 44 poglavlja koje se bavi vaspitanjem, manirima i etičkom izgradnjom vladar posvetio svom sinu Gilan Šahu.

Tek u zrelog i poznom srednjem veku (1000-1450) žanr „ogledala vladara” je potpuno uobličen. Posle izvesnog zastoja, pa i opadanja u stvaranju spisa ovog žanra, od vremena Džona

Solzberija, arhiepiskopa Kenterberijskog i njegovog dela „Poli-krat” (Državnikova knjiga) - u kome su sabrana sve literarne i naučne pozicije 12. veka u kojima se ukršta tadašnja univerzitet-ska logika i dijalektička retorika sa korišćenjem klasičnih izvora, u prvom redu Cicerona (čiji stil Solzberi nedvosmisleno oponaša) - „ogledala vladara” dobijaju novi polet. Ovo je prvo zrelo delo „ogledala vladara” u kome se u punom obimu preliču patrističko nasleđe i klasični izvori koji se tumače u skladu sa sholastičkim pristupom. U ovom periodu „ogledala vladara” poprimaju formu sveobuhvatnih kompilacija, suma, od kojih su najtipičniji slučajevi u kojima vodeći predstavnici latinske visoke sholastike, poput Tome Akvinskog ili Žila Rimskog, sastavlju svoje političke spise u koje pokušavaju da unesu novootkriven aristotelovski filozofski etičko-politički pristup u već postojeću tradiciju „vladarskih ogledala”. To su dela Akvinskog „*De Regno*” (oko 1260) i „*De Reginine Principum*” („O vladavini prinčeva”) (1277 - 1279), koga je Žil Rimski posvetio francuskom monarhu Filipu Lepom. Upravo je „O vladavini prinčeva” bilo daleko najpoznatije i najuticajnije delo posvećeno vladarima u celoj sholastičkoj epohi. Sledio ih je čitav niz „ogledala” poput „*Speculum regum*” Godfrija Viterboa, pisanog za imperatore Svetog rimskog carstva iz nemačke dinastije Štaufen, „*Li Livres dou Tresor*” Bruneta Latinija (posvećen Šarlu Anžujskom), „O podučavanju vladara” (*De Eruditione Principum*) Vilijema Peraldusa, „*Speculum regis*”, koga je Vilijam Pagula pisao za engleskog kralja Edvarada III, „*Speculum regum*” Alvara Pelagija, Španca, napisano za Alfonsa XI, kralja Kastilje...

Na Istoku, u pravoslavnom svetu, ranije vladalačke spise vizantijskih vladara i crkvenih velikodostojnika tokom dinastija Komnina i Paleologa nastavljali su spisi poput „*Paideia Regia*” Manojla Komnina, „*Uputstva*” Vladimira Monomaha upućena njegovim sinovima ili „*Kraljevska statua*” (*Andrias Basilikos*) Nićifora Vlemida pisana za budućeg nikejskog cara Teodora Laskarisa.

Renesansa i žanr „ogledala vladara”

Uspon ideologije o papskoj suprematiji na Zapadu delimično je potisnuo nastavak produkcije „ogledala vladara”, ali ga nije potpuno ugasio. Kada je papstvo, pogotovo sa „Velikim raskolom” i u kasnijem periodu, zašlo u duboku krizu - nova dela iz žanra „ogledala vladara” ponovo su, bar u izvesnoj meri u odnosu na najproduktivnije razdoblje zrelog srednjovekovlja (XII-XIII), povratila predašnji status i uticaj, da bi sa renesansnim buđenjem u „kvattročentu”, počeli da postepeno dobijaju i novu ulogu.

Naime, renesansna produkcija „ogledala vladara” sa jedne strane je pokušavala da nastavi srednjovekovnu tradiciju ovog žanra, upotpuni je novim saznanjima ili osnaži svoja uputstva novim argumentima (upravo u ključu u kojem je ondašnji humanizam želeo da preporodi postojeće, da ga potkrepi drevnim klasičnim znanjima i izvede iz krize pozognog srednjeg veka), baš jednako kao što su uputstva vladarima izneta u „ogledalima” trebali da ga upute u veštinu ispravnog, efikasnog vladanja. Sa druge strane, upravo unutar ovog žanra se odvija i javljanje prvih rano-modernih pogleda na politiku iz kojih će se, postepeno, izdiferencirati moderna politička nauka. „U njemu se ogledao pesnik Pontatus, a možda baš u vreme kada je Makijaveli pisao svog ”Vladaoca”, Erazmo Roterdamski je sastavljaо svoje delo „Uputstvo hrišćanskog vladara”. A pre Makijavelija i Savanarola se uneškliko pozabavio ovom temom u svojoj „Raspravi o organizaciji i vlasti grada Firence”⁹ U „ogledala vladara” spadaju i „Speculum principis” izgubljeni spis pesnika Džona Skeltona (Šeldona), omiljenog učitelja budućeg engleskog kralja Henrika VIII kome je i bilo posvećeno ovo delo, zatim ”De Regno” Frančeska Patricija (Franje Petrića), humaniste sa dalmatinskog otoka Cresa tada pod venecijanskim vlašću, ”De Principe” Jakopa Pontana, kao i ”De

⁹ Čavoški Kosta, *Makijaveli*, Orfeus, Novi Sad, 2008. str. 51.

officiis principis liber” (don Frančeska) Pođa Braćiolinija, ranog humaniste koji je služio pod sedmoricom papa a čije su pojedine ideje njegove biografe (posebno Ernsta Valzera¹⁰) navele na zaključak da je on bio „makijavelista pre Makijavelija”.

„Dvoraninova knjiga”¹¹ (u originalu: *Il Cortegiano*) Baldazara Kastiljonea, izdata u Veneciji 1528. godine, tipičan je primer renesanse transformacije knjiga koje pripadaju žanru „ogledala vladara”. Napisana u vidu renesansnog dijaloga u kome se prepliću elementi drame, filozofije, dijaloga i eseja, ova knjiga daje sveobuhvatni prikaz dvorskog života u renesansnoj Italiji. Istovremeno i jedna od najznačajnijih knjiga italijanske renesanse, i jedna od najčitanijih knjiga u Evropi tokom celog XVI stoljeća, Kastiljoneovo delo je i tipičan primer inovacije u žanru kome pripada. Ono se više ne obraća samo vladaru i njegovom vaspitanju, već je usmerena na oblikovanje savršenog dvoranina i savršenih dvorskih dama. Samo delo je oblikovano kao niz izmišljenih razgovora dvoranina sa vojvodom od Urbina 1507. godine, pri čemu se dvorani prikazuju kao ljudi koji imaju razložno rezonovanje, hrabar nastup u govoru, prikladno držanje i ponašanje. Tokom cele knjige dvorani demonstriraju posedovanje ratničkih vrlina kao i sportsko te intelektualno, humanističko obrazovanje. Kroz dijaloge se razrađuju motivi o savršenom džentlmenu, a kroz doticanje pitanja prirode plemenitosti i teme ljubavi i dobrog raspoloženja.

Erazmovo ”Uputstvo hrišćanskog vladara” (*Institutio principis christiani*), i svojom formom i svojim sadržajem, više pripada ustaljenim pristupima unutar žanra „ogledala vladara”: ono je tipičan priručnik kako da se postane „dobar vladar” koji je pojačan humanističkom erudicijom i renesansnim argumentima. Knjiga je nastala 1516. godine (dakle, tri godine nakon Makijave-

¹⁰ Walser Ernst. "Poggio Braccioline legt in seiner Schrift Machiavellismus vor Macchiavelli dar.", *Leben und Werke*, Berlin, 1914, str. 258.

¹¹ Castiglione da Baldassare, *The Book of the Courtier*, (translated by Charles S. Singleton), Norton Critical Edition, New York, 2002.

lijevog dela koje je, ne zaboravimo, ostalo nepublikovano sve do 1532. godine), i u njoj Dezider Erazmo, tada najveći živi evropski humanista, iskazuje svoje široko znanje o retorici i korišćenju klasičnih izvora, a sve to kako bi, što efektnije, uputio vladara u sve one vrline koje mu pomažu u ovom poslu. Kroz korišćenje Isokratovih sofističkih manira i Ciceronovog literarnog stila, Erazmo sa visokim patosom daje didaktičke poduke među kojima ponegde ima i zastupanja specifičnih, ranije retko pominjanih stavova. Erazmo smatra i da ne samo vladar/učenik, već i sam učitelj vladara mora biti otmen i pažljiv, da je potrebno da on poseduje neosporne moralne kvalitete; on iznosi kako učenik/budući vladar mora biti tretiran kao indivuda; zagovara vaspitanje vladara koji će, kao što zagovara Kvintilijan, biti lišeno telesnog kažnjavanja. Pored vaspitanja, velika briga se posvećuje obrazovanju – literaturi i znanjima u koje se hrišćanski vladar treba uputiti, a koji prestavaljaju jedan vlažan sloj pri uvođenju vladara u srž hristocentrične političke teorije i pedagoške prakse koji Erazmo naziva „Hristova filozofija” (*philosophia Christi*), u kojoj se pokušavaju pomiriti učenja antičkih pisaca (Platona, Plutarha i Seneke) i hrišćanska etika kakvom ju je shvatala renesansa Evropa toga doba. Središnja ideja Erazmove „Hristove filozofije” je život usredsređen na Hristosa kao ličnost koji je određen pre unutrašnjom verom nego spoljašnjim obredima, kakvim ga je ovaj opisao deceniju ranije, u svom predašnjem delu „Priručnik hrišćanskog viteza”.

Gotovo svi poznavaoци Makijavelijevog opusa saglasni su da je njegov „Vladalac”, kao prvo moderno političko delo evropskog Zapada, „po svojoj formi pripada dugoj tradiciji vladalačkih ogledala (*specula regum*) koja seže daleko u srednji vek... Makijaveli je bio svestan da su se mnogi ogledali u žanru vladalačkih ogledala, pa stoga na samom početku petaestog poglavlja svog „Vladaoca” izričito kaže: „Sad ostaje da vidimo na koji način treba da se ophodi vladalaca sa podanicima ili prijateljima. Pošto znam da su mnogi o ovome pisali, bojim se da me, ako ja još pi-

šem o tome, ne smatraju uobraženim, jer se odvajam od mišljenja drugih pisaca, osobito ka je reč o ovom ponašanju.””¹²

Struktura Makijavelijevog „Vladaoca”, posebno njegov centralni deo između četrnaestog i dvadeset trećeg poglavlja (od „Dužnosti vladaoca prema vojski” sve do „Kako se treba kloniti laskavaca”) reprezentativan je primer „ogledala vladara”. „Ono po čemu se Makijaveli zaista odvajao od mišljenja ostalih pisaca vladalačkih ogledala bilo je korišćenje tradicionalne forme za saopštavanje novih pogleda. Posredi potpuno novi duh koji prožima Makijavelijevog „Vladalaca” i predstavlja pravu revoluciju u političkom mišljenju.”¹³ Kao što je dobro poznato, ne raskida u njemu Makijaveli samo sa retoričko-moralističkom praksom žanra koja kroz prethodna razdoblja teži da portretiše moralni profil idealnog vladara, odnosno vladara kakvog se želi i kakav on treba biti; on prekida i sa humanističkom slikom idealnog vladara, koja je - suštinski odrekavši se teocentrične vizije sveta iz koje je srednjovekovni čovek i društvo tokom njegove završne krize „iskoračilo” - pokušavala da ga nadomesti predstavama o vladaru ne kao duhovnom, već „pedagoškom idealu” koji je humanistički i renesansno obrazovan, vešt, okrenut umetnosti (i, istovremeno, prijatelj i meccena umetnicima), plemenit i ljubazan, prepun stila i raskošnog izgleda. „Makijaveli raskida i sa takvom literarnom projekcijom humanističkog idealnog vladara. On nije usvojio humanističku erudiciju, već se okrenuo suvoparnijem kontekstu u kome se traga za egzaktnim znanjem, a što ga najbolje otelotovrava Leonardo de Vinči i njegova tvrdnja da je spoznaja plod iskustva.... Stoga nije slučajno što je Makijaveli... ismejao takav tip vladara erudita koji se povlači u svoj studio i onde slaže stihove, komponuje glazbu i razgovara sa mudracima, dok zemlju potresaju ratovi i zverstva neprijateljskih armada što prolaze Itali-

¹² Isto, str. 51.; Makijavelijev citat iz: Makijaveli Nikolo, *Vladalac*, Moderna, Beograd, 1989, glava XV, str. 54.

¹³ Isto, str. 52.

jom.”¹⁴ Tako se sa Makijavelijevim „Vladalacem” završava žanr „vladarskih ogledala”, a počinje moderna politička teorija, odnosno politička nauka.

Literatura:

1. Blaydes Lisa, Grimmer Justin, McQueen Alison, Mirrors for Princes and Sultans:Advice on the Art of Governance in the Medieval Christian and Islamic Worlds, 2103,
<http://www.princeton.edu/bobst/events/aalims/Blayde-et-al-Mirrors-Princeton.pdf>
2. Isocrates, To Nicocle on Evagoras,
<http://www.classicpersuasion.org/pw/isocrates/pwisoc9.htm>
3. Lambertini Roberto, Mirrors for Princes. In Encyclopedia of Medieval Philosophy, Springer pp. 791-797
4. Макијавели Николо, Владалац, Модерна, Београд, 1989
5. Seneca Lucius Annaeus, De Clementia,
<http://www.thelatinlibrary.com/sen/sen.clem.shtml>
6. Castiglione da Baldassare,The Book of the Courtier, (translated by Charles S. Singleton), Norton Critical Edition, New York, 2002
7. Цицерон Марко Тулије, „О дужностима”, Филозофски списи, Матица српска, Нови Сад, 1987
8. Xenophont, Cyropaedia, Harvard University Press, Harvard, 1968
9. Чавошки Коста, Макијавели, Орфеус, Нови Сад, 2008
10. Шаркић Срђан, Правне и политичке идеје у Источном римском царству, Научна књига, Београд, 1984
11. Walser Ernst. „Poggio Braccioline legt in seiner Schrift Machiavellismus vor Machiavelli dar.”, Leben und Werke, Berlin, 1914

¹⁴ Grubiša Damir, „Uvod u Makijaveliju” Nikolo Makijaveli, *Izabrano djelo I*; Globus, Zagreb, 1985, str. 30.

„MIRRORS OF PRINCES” AS PREMODERN POLITOLOGY LITERATURE

Summary: „Mirrors of princes” represent type of premodern political scripts which were formed as distinct genre during Middle Ages and Renaissance. The paper provides definition of genre in wider and strict sense, defining its form and content and its development in historical perspective. Thus the antique precursors of the genre are being perceived – Xenofont’s „Kiropoidea”, Isocrat’s speeches and scripts of Roman stoics (like Cicero and Seneca) that all made significant influences on the establishment and development of „mirrors of princes”. The early medieval examples of ”mirrors of princes” in Western, Roman-catholic and Eastern, Orthodox alternate are being observed, then their muslim equivalents and also the examples of formed genre in ripe, western Middle Ages. The last part of the paper observes the evolution of „mirrors of princes” in the Renaissance, including Machiavelli’s „The Prince” as first early-modern political work.

Key words: premodern political science, Middle Age, mirrors of princes, monarchism, Renaissance, Machiavelli

PREDRAG PAVLIĆEVIĆ*
Univerzitet Singidunum
Beograd

UDK 321.01:304.2(397.11)

SAMOPOŽRTVOVANJE I POLITIČKO VOĐSTVO

Sažetak: Cilj članka je da naznači osnovne postavke savremenih teorijskih prilaza konceptu samopožrtvovanja u liderstvu – kako bi se izveli problemski okviri za istraživanje političkog liderstva u Srbiji. U članku se izlaže značaj, modusi i funkcije samožrtvovanja u liderstvu, upućuje na distinkcije bliskih koncepata i ocrtava odnos ovog koncepta i transformacionog, harizmatskog i autokratskog liderstva. Zaključuje se da bi eventualna istraživanja političkog liderstva u Srbiji, koja bi obuhvatila koncept samopožrtvovanja, trebala zahvatiti više problemskih okvira. Još važnije, da je potrebno koncipirati sveobuhvatniji teorijski model koji bi uvažio interaktivne efekte više varijabli, obuhvatajući kako determinante koje su povezane sa delotvornošću liderstva tako i manipulativne instrumente lidera.

Ključne reči: samopožrtvovano liderstvo, transformaciono liderstvo, autokratsko liderstvo, altruizam, harizma, kolektivna identifikacija

Cilj članka

Ključni pojam ovog rada je samopožrtvovanje, u kontekstu liderstva. Koristimo više novijih istraživanja samopožrtvovanog liderstva (*Self-sacrificial leadership*) raznovrsnih problemskih

* predrag_pavlicevic@yahoo.com

okvira, koja, mada se uglavnom kreću u okvirima i na postavka-ma teorije organizacije, daju osnove za izvođenje zaključaka o političkom liderstvu. Štaviše, teorijski koncepti na kojima su sprovedena gotovo redovno se pozivaju na političku istoriju i ne-zaobilazno dotiču političku teoriju. Polazimo od određenja koje daju Čoi i Maj-Dalton (Choi and Mai-Dalton, 1998: 479): „sa-mopožrtvovanje u organizacionom okruženju se definiše kao: potpuno/delimično napuštanje, i/ili trajno/privremeno odlaganje ličnih interesa, privilegija ili blagostanja u (a) podeli rada, (b) raspodeli nagrada, i/ili (c) vršenju vlasti”¹. Citirano određenje je samo osnov za dalji diskurs, u kojem se izlaže značaj, modusi i funkcije samožrtvovanja u liderstvu, upućuje na distinkcije sa-mopožrtvovanja i bliskih koncepata, ocrtava odnos ovog koncep-ta i transformacionog, harizmatskog i autokratskog liderstva i izlažu ključni rezultati savremenih istraživanja. Naime, oslanjaju-ći se na metodološke postavke teorije politike – poštujući teorij-ski pluralizam i multidisciplinarni pristup, cilj članka je da naz-nači osnovne postavke savremenih teorijskih prilaza konceptu samopožrtvovanja u liderstvu kako bi se izveli problemski okviri za istraživanje političkog liderstva u Srbiji.

* predrag_pavlicevic@yahoo.com

¹ O aspektima samopožrtvovanja (podeli rada, raspodeli nagrada, i/ili vršenju vlasti) vidi bliže Čoi i Maj-Dalton, 1998: 478-480. Potrebno je naznačiti da Čoi i Maj-Dalton (1998: 480) prave razliku i po drugom osnovu: „U svakom konkretnom slučaju, međutim, samopožrtvovano liderstvo može da se prikaže kao jednokratno, u jed-nom vremenskom trenutku (nazvano: radikalnim), ili više navrata, kao kontinuiran obrazac ponašanja (nazvano: inkrementalno)... Radikalno samopožrtvovano liders-tvo obično nastaje kada je organizacija u krizi i lider pokušava preorijentisati opšti pravac organizacije i radikalno promeniti stavove članova. Nasuprot tome, inkremen-talno samopožrtvovano liderstvo se odnosi na liderstvo u kome je samopožrtvovano ponašanja ispoljeno tokom dugog vremenskog perioda kao stabilan obrazac ponaša-nja... i može postati deo organizacione kulture”.

Značaj koncepta samopožrtvovanja u liderstvu i bliski koncepti

Grint (Grint, 2009: 89) piše da se „tradicionalni pogled na liderstvo zasniva na pretpostavkama nemoći naroda, njegovom nedostatku lične vizije i nemogućnosti da savlada silu promene, deficitima koji mogu otkloniti samo veliki lideri (Senge 1990: 340)”. Polazeći od etimologije reči *sveto* ističe da liderstvo otelotvoruje tri elementa svetog: izdvajanje lidera od sledbenika (što označava razdvajanje svetog i profanog), žrtvovanje lidera i sledbenika (delo kojim se stvara nešto sveto), i način na koji lideri učutkuju strah i otpor sledbenika – te naglašava da su pokušaji da se prevaziđe individualno liderstvo preko desakralizovanih kolektivnih napora teško ostvarivi jer bi trebalo poništiti navedene aspekte². Grint razmatra mnoštvo dimenzija liderstva: odvojenost³, distanciranje⁴, svetogrde i desakralizaciju⁵, pojam ispaštanja i žrtvenog jarca (*Scapegoating*).

² Grint (2009: 91-92).

³ Grint (2009: 93): „Taj jaz, definisan udaljenošću (fizičkom, simboličkom ili virtuelnom) i/ili razlikom (materijalnom ili simboličkom, ‘realnom’ ili društveno konstruisanom) između lidera i vođenog, često je ukorenjen u očiglednoj harizmi prvog... ne znači da su sva liderstva harizmatska, već da je svo liderstvo sveto – simbolički ili fizički odvojeno od sledbenika, a podržano uzajamnim pripisivanjem značajnih razlika i po zahtevima za rituale odvajanja i čistoće, a zaista je preko rituala podela prevaziđena”.

⁴ Grint (2009: 93-94) podvlači da je „ideja da liderstvo uključuje neki mehanizam ‘rastojanja’ između lidera i sledbenika opšte mesto”; da distanciranje omogućava liderstvo; da je lideru „uredaj za olakšavanje izvršenja nezahvalnih ali neophodnih zadataka”; da otvara mogućnost sledbenicima da „konstruišu alternativne, više oponizacionih identiteta i delatnih mesta kontra-kulture koje izražavaju skepticizam o liderima i njihovom distanciranju”; da je „sposobnost se kontroliše distanca... kritična za održavanje mistike liderstva”; da različite kulture nose drugačije mehanizme – ali da se distanciranje mora održavati, pri čemu se granice razgraničenja ispoljavaju sprečavanjem direktnog ili neposrednog pristupa lideru, preko odeće, govora i ponašanja lidera, da su institucionalizovane ritualima; da „dok fizička udaljenost može biti kritična, simboličko rastojanje mora biti mnogo uže da obezbedi identifikaciju sledbenika i lidera”.

⁵ Grint (2009: 95-96). Grint ističe da je razlika „nužno element svetog” i „učinkovit element liderstva, nije trivijalno ulepšavanje statusa”; da „lideri moraju održavati

Međutim, koliko god su Grintova promišljanja inspirativna, savremena teorija u analizi relacija liderstva i samopožrtvovanja stavlja akcenat na istraživanje drugih dimenzija – posebno aspekt delotvornosti liderstva. Značaj liderstva se prepoznaće u činjenici da delotvorno liderstvo ima ključnu ulogu u organizacionoj efikasnosti – jer su organizacije zavisne od spremnosti zaposlenih da saraduju u pravcu dosezanja zajedničkih ciljeva – dok je sposobnost lidera da promoviše pozitivne stavove i ponašanje prema poslu od velikog značaja za njeno funkcionisanje. Lider je pokretnič izvršenja posla i saradnje u pravcu ostvarenja zajedničkih ciljeva – jer navodi druge da prihvate odgovornost, slede ciljeve organizacije (grupe) i rade u pravcu njihovog ostvarenja – dok teorije harizmatskog i transformacionog liderstva naglašavaju važnost povoljne liderske percepcije kao preduslov saradnje sa njim⁶. Lideri (ne samo politički) koji su spremni na žrtvu u korist šireg dobra imaju jak uticaj na sledbenike i time na društvene sisteme, jer su ljudi – dajući mu značenja i smisao – inspirisani njihovim ponašanjem⁷. Kremer i Knippenberg (De Cremer and van Knippenberg, 2004: 141) upravo ističu da „samopožrtvovanje ukazuje na spremnost osobe ‘da trpi raznovrsne gubitke u cilju održavanja ličnih uverenja i vrednosti’ (Yorges et al., 1999, p. 428)”, da je takvo ponašanje karakteristika velikih lidera, da ukazuje na posvećenost lidera kolektivu, njegovu spremnost da rizikuje i gubi radi ciljeva i misije grupe/organizacije – da zato može stvarati povoljne percepcije lidera, uključujući harizmu. Samopožrtvovanje lidera stvara osećanja pripadništva organizaciji, utiče na saradnju i kooperativno ponašanje, na bolje izvršenje zadataka – sveukupno, pozitivno utiče na organizacionu efikasnost i delotvornost. Samopožrtvovani lider može identifikovati kolektiv kao

dovoljnu distancu ili razliku da olakšaju žrtvovanje gde je to potrebno”: kada žrtvuju druge (fizički ili simbolički) razlikovanje lideru olakšava emocionalno odvajanje neophodno za oštro delovanje; u slučaju žrtvovanja lidera od strane sledbenika razlikovanje omogućava sledbenicima da svu krivicu svale na lidera.

⁶ De Cremer and van Knippenberg (2004: 140).

⁷ Van Knippenberg and van Knippenberg (2005: 25).

cenjenu grupu dostoјну napora pojedinca, односно, negovanjem kolektivne identifikacije (pri čemu „kolektivna identifikacija posreduje interaktivni efekat liderovog samopožrtvovanja i proceduralne pravičnosti u kooperativnom ponašanju“) motivisati sledbenike da prevaziđu sopstvene interese – usmere se sa isključivo ličnih na sleđenje grupnih ili organizacionih interesa i ciljeva.

Kremer (De Cremer, 2006: 79-80) skreće pažnju da „grupno i organizaciono funkcionisanje u velikoj meri zavisi od toga koliko se članovi osećaju srećni i motivisani da slede zajedničko dobro“ – što je „od suštinskog značaja za povećanje kvaliteta rada i saradnju (De Cremer & Tyler, 2005)“ – a da „samopožrtvovanje lidera podiže duhove i nade sledbenika preko svoje izuzetne i inspirativne prirode, koja se ogleda naročito u uticaju na emocije i motivaciju sledbenika“⁸.

Knippenberg i Knippenberg (van Knippenberg and van Knippenberg, 2005: 25-26) upućuju da se „samopožrtvovana ponašanja često posmatraju kao neobična i nekonvencionalna“, što lideru kod sledbenika pridodaje harizmu (za razliku od lidera koji dela za svoju korist – *self-benefiting leader*) i „stoga ne samo da imaju kratkoročne, direktne pozitivne efekte za funkcionisanje grupe... već i dugoročnije“. Odnosno, stvarajući ubedjenje kod

⁸ Kremer podvlači značaj samopožrtvovanja lidera kao faktora od pozitivnog uticaja na emocije (koje usmeravaju ponašanje) i motivaciju sledbenika (emocije imaju motivacione posledice, i definišu ponašanje: kada su pozitivne produkuju motivisanost za pozitivna ponašanja) – potvrđeno teorijama harizmatskog i transformacionog liderstva. Ove teorije tvrde da je samopožrtvovanje bazični instrument harizme – koja stvara utisak afektivne posvećenosti lidera i osećanje zadovoljstva kod sledbenika. Samožrtvovanje pobuđuje i osnažuje motivaciju sledbenika naglašavanjem vrednosti grupnih ciljeva i vizije, cenjenja zajedničkih interesa. Kremer (2006: 90-91) zaključuje: „samopožrtvovanje je samo jedan specifičan način da se operacionalizuje harizmatsko liderstvo... nedavna istraživanja su izvela dokaze da je pozitivan efekat samopožrtvovanja (takođe u interakciji sa drugim ponašanjima lidera) posredovan osećanjem kolektivne identifikacije, posebno u odnosu na meru saradnje i lidersku efektivnost (De Cremer & van Knippenberg, 2002, 2004). Samopožrtvovanje lidera kao i autokratsko ponašanje može da utiče na samoefikasnost među sledbenicima, omogućavajući im da budu samopouzdaniji u prevođenju motiva u stvarna ponašanja“.

sledbenika o liderovoj posvećenosti grupi, ova ponašanja pomažu u izgradnji osnova za efektivno liderstvo – kao stabilnije i trajnije od samog momenta iskazivanja žrtve daje osnove lideru da dalje dela na grupno orijentisan način. Samopožrtvovanje lidera stvara veći potencijal za suočavanje grupe sa konkurencijom ili krizom, i dovodi do boljih učinaka sledbenika. Liderova žrtva „jača osećanja grupne pripadnosti (de Cremer & van Knippenberg, 2002)”, čini sledbenike kooperativnim i motivisanim da uzvrate pošto „norma reciprociteta propisuje da su ljudi pod pritiskom da pomognu onima koji su im pomogli” – čak i kada je to u suprotnosti sa ličnim interesom – i to radi opštег dobra. Čime se gradi stabilnosti odnosa.

Sing i Krišnan (Singh and Krishnan, 2008: 261-264) naznačavaju da transformacioni lideri „apeluju na više moralne vrednosti sledbenika”, da su to „oni koji su se žrtvovali za opšte dobro” (Bas i Steidlmeier, 1999), da putem pojačavanja osećanja kolektivnog identiteta sledbenika „transformišu lične interese sledbenika u kolektivne” – te sledbenici rade sa liderom na realizaciji misije grupe. Sve je izraženiji fokus na razvoj transformacionog liderstva jer ono omogućava bolje organizaciono delanje – dok upravo samopožrtvovanje pomaže uobličavanju transformacionog lidera. Ono gradi poverenje, pozitivno je povezano sa osećajem poštovanja lidera, projektuje lidera kao uzore, demonstrira značaj koji lideri pridaju viziji i poboljšava percepciju njihove posvećenosti viziji⁹, „uspostavlja lanac normi o stavljajušu grupnih ciljeva iznad lične koristi” i „poboljšava percepcije zajedničkog identiteta među sledbenicima”, dovodi do razvoja kulture davanja i nesebične službe organizaciji. Samopožrtvovanje, dakle, doprinosi važnim (i kod drugih teoretičara pomenutim) efektima: percepciji harizme, utiče na sledbenike izazivanjem oseća-

⁹ Sing i Krišnan upućuju da je „proces uticaja transformacionog liderstva preko internalizacije; sledbenici imaju tendenciju da prihvate (internalizuju) privlačnu viziju dobijenu od lidera. Vizija postaje privlačna za sledbenika kada je usklađena sa vrednostima i idealima sledbenika (Dvir i Shamir, 2003)”.

nja/normi reciprociteta¹⁰, delotvornosti lidera, javnom dobru, saradnji u grupi, spremnosti da se izvrši dodatni napor, grupnoj pri-padnosti i atribucijama stvorenim o ponašanju lidera. Pored navedenog, Sing i Krišnan tvrde da transformaciono liderstvo unapređuje altruizam – što uzratno podiže nivo kolektivnog identiteta i grupne kohezije – a vodi do problema samopožrtvovanja i bliskih koncepata.

Čoi i Maj-Dalton (1998) su prvi sistematizovali razlike: egalitarizma¹¹, *organizational citizenship behavior* (OCB)¹², prosocijalnog ponašanja¹³.

Posebno značajna je distinkcija od altruizma, gde čitamo da referentne definicije altruizma naglašavaju efekat (uključujući intencionalnost delanja ili kapacitet da se dela) – i to korist drugima – dok je određenje samopožrtvovanja fokusirano na gubitak u dobrotvora¹⁴. Sing i Krišnan (2008: 262-264) upućuju da se sa-

¹⁰ Choi and Mai-Dalton (1998: 480): „Drugim rečima, veća verovatnoća ponovljenih interakcija, veća verovatnoća evolucije reciprociteta. Kasnije su Akselrod i Hamilton (1981) pokazali u eksperimentalnom okruženju kako sistem betonskih reciprociteta može otkloniti sistem sebičnog individualizma”.

¹¹ Čoi i Maj-Dalton (1998: 480-481): „Egalitarista je svako ko pridaje vrednost jednakosti po sebi“ (Temkin, 1993, str. 7)... Ključna ideja ovog koncepta je da je njegova posledica jednakost. Nasuprot tome, samopožrtvovanje ne mora nužno dovesti do jednakosti... fokusira se na proces odustajanja od nečega”.

¹² Čoi i Maj-Dalton (1998: 481): „Prema Organu (1990, str. 46) ’OCB označava ona organizaciono delotvorna ponašanja i gestove koji se ne mogu sprovesti na osnovu formalnih obaveza uloga niti izazvane nadoknadom ugovorne garancije‘. On sugerise da se koncept OCB sastoji od četiri vrste osobina: altruizma, opšte saglasnosti, radno-relevantne učitivosti, i strpljivosti. U odnosu na samopožrtvovanje, definicija OCB zahvata mnogo širi spektar organizacionih ponašanja... S druge strane... kvalitet altruizma sadržan u konceptu OCB je usko povezan sa samopožrtvovanjem”.

¹³ Čoi i Maj-Dalton (1998: 481): „Brief i Motowidlo (1986) šire konceptualizuju prosocijalno ponašanje kao ponašanje u kojem akter očekuje da će koristi imati osoba, grupa ili organizacija kome je usmereno. ’Ova definicija naglašava posledicu akta (Brief and Motowidlo, 1986, str. 711)‘: korist licu prema kome se primenjuje. Razlika između prosocijalnog ponašanja i samopožrtvovanja je da se može biti prosocijalan bez odustajanja od nečega lično vrednog, dok samopožrtvovanje to zahteva”.

¹⁴ Čoi i Maj-Dalton (1998: 482) naglašavaju da iz definicije samopožrtvovanja izostavljuju efekat – pošto dobijena korist u kratkom roku ne mora biti dugoročna (npr. davanje novca prosjaku) – te je njihova „definicija samopožrtvovanja indiferentna

mopožrtvovanje definiše kao ‘odustajanje ili gubitak nečega važnog za pojedinca’ (Yorges, 1999), definicije su fokusirale na aspekt ‘odustaja od lične koristi’, odnosno, da „samopožrtvovanje ne precizira ko bi mogao biti korisnik žrtve, dok je altruizam u suštini fokusiran na ‘odustajanje’ tako da se druga osoba okoristi”. Stoga: „Sledeći sugestije Čoi i Maj-Daltona (1998) operacionalizovali smo i definisali samopožrtvovanje kao čin odustajanja ili odlaganja ličnih interesa, privilegija i blagostanja. Efekat samopožrtvovanja u odnosu na sledbenike izostavljen je iz definicije. Mada, Čoi i Maj-Dalton (1998) su dali tako jasno razgraničenje između samopožrtvovanja i altruizma u njihovoј konceptualnoј studiji, naknadna operacionalizacija samopožrtvovanja nije stvarno držala ‘korist za drugog’ van manifestacija ponašanja opisanih kao deo samopožrtvovanja”. Takođe naznačavaju:

- da altruizam „u suštini znači ‘stavljanje tuđih’ ciljeva pre nečijih ličnih”;
- da se određuje kao ponašanje koje koristi drugima bez obzira da li može imati prednosti za dobrotvora (Kanungo i Mendonca, 1996); da se definiše kao pro-socijalno delo prema članovima organizacije, tj. da je „pun moralnih namera i lišen ličnog interesa” (Smith et al., 1983);
- da „postoji široka saglasnost da se altruizam fokusira na korist drugog lica, i da je sam sebi cilj, a ne sredstvo za postizanje cilja (O'Shea, 2004)”;
- „da je zamućivanje razlike između sebe i drugih karakteristika altruizma” te je stvoren za liderstvo relevantan koncept ‘jedinstva’ (Cialdini et al., 1997) – „jer liderstvo je vezano za uticaj na ‘druge’ (sledbenike) a altruizam donosi dimenziju ‘drugih’ u liderovu definiciju sebe”.

Ističu da je „prema Aronsonu (2001) altruizam predhodna promenljiva za transformaciono liderstvo i harizmatske / tran-

povodom svih drugih faktora koji su uključeni u različite definicije altruizma, npr, moralna namera ili ubedjenje, bez očekivanja budućih nagrada i/ili prednosti za dobrotvora, itd. Međutim, samopožrtvovanje ima važnu karakteristiku, samopožrtvovanje je dobrovoljno”.

sformacione lidere koji deluju sa izrazitom brigom za druge”; da je altruizam filozofska orijentacija transformacionih lidera i sredstvo uticaja na sledbenike ka zajedničkom cilju (Kanungo, 2001); da navodi lidera da bude osetljiv na potrebe sledbenika; da „procena primaoca o namerama pomagača i sopstveni stavovi primaoca o budućim interakcijama sa pomagačem zavise od percepcija primaoca o tome kako je pomagač odlučio da pomogne: na osnovu uticaja, uloge, ili troškovi-korist kalkulacije” (Ames et al., 2004). Sing i Krišnan napominju da je s obzirom na jake konceptualne argumente o vezi altruizma i transformacionog liderstva iznenađujuće da ovaj odnos nije empirijski proveravan, te čine pokušaj „da pokažu da samopožrtvovanje može dovesti do altruizma, što bi zauzvrat uticalo na transformaciono liderstvo”. Smatralju da je „objašnjenje zašto samopožrtvovano ponašanje direktno ne utiče na transformaciono liderstvo” već prvo unapređuje altruizam, – tj. zašto je altruizam a ne samopožrtvovanje prva prepostavka transformacionog liderstva – moguće ako se istraže motivi ponašanja koje čini pomoći drugima¹⁵.

Osnovne postavke i rezultati nekih novijih istraživanja samopožrtvovanja u liderstvu

Kako pišu Čoi i Maj-Dalton (1998: 476-477), oko značaja, značenja i funkcija žrtve i požrtvovanja u liderstvu odavno se raspravlja. Azijska literatura o upravljanju tvrdi da samopožrtvo-

¹⁵ Singh and Krishnan (2008: 265): „Ako je lider altruista, on ili ona će nastojati da prikaže ponašanja koja se javljaju zbog brige za primaoca. Može se očekivati da sledbenici vide osnovnu zabrinutost i na taj način postanu skloniji poboljšanju budućih interakcija i uzvraćanju pomagaču (lideru)... izrazitija grupna orijentacija (Van Knippenberg i Hogg, 2003) i samim tim pozitivni rezultati mogu se postići konstantnom zabrinutošću za druge pojedince. Samopožrtvovanje može dovesti do takve dosledne brige za druge pojedince”. Sing i Krišnan (2008: 271) zaključuju da njihova studija „pruža podršku za tvrdnju Kanungo i Mendonca (1996) da je transformacioni lider u suštini osoba sa moralnim uverenjima i vrednostima... Ako menadžeri imaju altruističku ličnost, njihove šanse da se dožive kao transformacioni su poboljšane.”,

vanje omogućava lideru da od ljudi zatraži žrtve potrebne za postizanje cilja organizacije, dok *Performance-Maintenance Theory* (Misumi, 1985; Misumi & Peterson, 1985) sugeriše da je u situaciji vanrednih spoljnih pretnji potreba za žrtvom komunikacioni instrument lidera. Fenomen samopožrtvovanog ponašanja lidera opisan je i pre 1980-tih u okviru bliskih koncepata: nesebičnog liderstva (*selfless leadership*: Tead, 1935), pokornosti (*self-humbling*: Klapp, 1968), uslužnog liderstva (*servant leadership*: Greenleaf, 1977; potom iz sistematičnije perspektive Graham, 1995), herojskog požrtvovanja (*heroic self-sacrifice*: Goode, 1978). Savremena teorija se usmerila ka novim liderskim obrascima što kao je „čuvanje” (*stewardship*), osposobljavanje, sledbeništvo, etičko liderstvo, u novim konceptima lider služi umesto da dominanira, dimenziju sopstvenog interesa je u drugom planu. Čoi i Maj-Dalton upućuju da je samopožrtvovano liderstvo u fokusu literature o transformacionom (Burns, 1978, Bass 1985) i harizmatskom liderstvu (Conger, 1989; Conger & Kanungo, 1987; House, 1977; House & Shamir, 1993). Teorije harizmatskog liderstva sugerisu da harizmatski lideri pokazuju samopožrtvovano ponašanje radi izgradnje poverenja, prihvatanja od strane sledbenika kao uzora, pokazivanja posvećenosti, dok se „samopožrtvovanje smatra inspirativnim i primeranim ponašanjem koje sadrži poseban značaj kada su opredeljenja sledbenika od suštinskog značaja za efikasno organizaciono delovanje”.

Knippenberg i Knippenberg (2005: 25-26) tvrde da je pažnja okrenuta harizmatskom i transformacionom liderstvu usled konstantnog naučnog interesa za komponente liderstva koje motivišu ljude na više nivoje napora i učinka – uz isticanje primarnog značaja fokusiranja lidera na kolektivno u postizanju efikasnosti. Samopožrtvovanje je upravo došlo pod povećanu pažnju istraživača inspirisanih pomenutim teorijama liderstva jer one podvlače osećaj kolektivnog identiteta i zajedničke misije, viši nivo posvećenosti i motivacije – stoga spremnost na žrtvu. Ovi lideri javno pokazuju svoju posvećenost misiji grupe, izraženije (no drugi)

izražavaju njenu kolektivnu istoriju, podržavaju njen identitet i interes, formulišu ubedljivu viziju (idealne) budućnosti, čak ispoljavaju sposobnost da utiču na članove grupe usresređene na sopstveni interes da se okrenu kolektivnom interesu. Što često podrazumeva ličnu žrtvu koja nosi relativno nedvosmislenu poruku da lider ima progrupnu orientaciju (do stavova da je samo-požrtvovano ponašanja lidera mera pozitivne percepcije od strane sledbenika) – kojom „lider projektuje sliku hrabrosti, posvećenosti i odanosti interesima kolektiva”.

Čoi i Maj-Dalton (1998) istražuju efekte samopožrtvovanog ponašanja lidera na sledbenike – uz proveru osnovnih pretpostavki samopožrtvovano liderstvo olakšava individualne i organizacione adaptacije na promene okruženja i da sledbenici lideru pripisuju harizmu i legitimitet, kao i nameru da recipročno uživate. Pod pretpostavkom da liderstvo podrazumeva interakciju između lidera, sledbenika i situacije (Hollander, 1978), da je „kontekstu samopožrtvovanja inherentna nesavršenost ljudskih organizacija” i samopožrtvovanje shvata kao mehanizam organizacione adaptacije, ovi autori definišu koncept samopožrtvovanja u organizacionom okruženju i razvijaju analitički model liderstva više nivoa – koji može da se svede na različite teorijske perspektive liderstva. U modelu je makro nivo organizacioni nivo (gde su varijable organizaciona kultura, institucionalne karakteristike – istorija, tip organizacije – organizaciono-specifične nepredviđene situacije, i gde su liderstvo i organizacioni dizajn institucionalni mehanizmi organizacione promene), dok se mikro nivo odnosi na grupu i pojedinca (gde je liderstvo proces uticaja na sledbenike – njihove vrednosti, vizije, ciljeve, stavove, shvatanja, ponašanja i kroz interakcije sa njima)¹⁶. Model koji koncipiraju Čoi i Maj-

¹⁶ Vidi bliže Čoi i Maj-Dalton (1998: 483-484). Napomenimo, Choi and Mai-Dalton (1998: 488) smatraju da merenje liderstva samopožrtvovanja na individualnom nivou uključuje konkretnе slučajeve samopožrtvovanog ponašanja lidera, dok na organizacionom nivou podrazumeva sagledavanje širenja vrednosti ili verovanja takvog liderstva.

Dalton¹⁷ je bogat jer upućuje na uvažavanje više koncepata¹⁸. Međutim, teorija se razvija i uočava probleme.

Kremer i Kniperberg (2004: 141): „Štaviše, predlaže se da je samopožrtvovanje u vezi sa kriterijumima efektivnosti liderstva kao što su organizaciono ponašanje sledbenika i prosocijalno ponašanje (Čoi & Mai-Dalton, 1998)... usvojili smo očekivanje da će liderovo ponašanje koje pojačava, ili slabi, efekte samopožrtvovanja na identifikaciju sledbenika ograničiti efektivnost samopožrtvovanja lidera. Stoga, ovo očekivanje podrazumeva da će takve ograničavajuće varijable ponašanja lidera biti u interakciji sa samopožrtvovanjem u uticanju na posredničke varijable kao što su kolektivna identifikacija kao i zavisne varijable, kao što je saradnja. Predlažemo da je liderov prikaz samopouzdanja takvo ponašanje”¹⁹. Tačnije, upućuju²⁰ da se „relativno malo zna o po-

¹⁷ Sing i Krišnan (2008: 262) naznačavaju da su upravo Čoi i Maj-Dalton (1999) prvi empirijski izveli model i pokazali da samopožrtvovano liderstvo poboljšava percepciju transformacionih kvaliteta lidera.

¹⁸ Čoi i Maj-Dalton (1998: 485-494) grade model na sledećim prepostavkama: 1. Veća neizvesnost okruženja, veća nepotpunost organizacionog dizajna i veća potreba za vođstvom; 2. Organizacije su održane kada učesnici dele shvatanje da u organizacionoj postavci postoji potencijal za žrtvovanje koji treba da se apsorbuje; 3. Samopožrtvovano liderstvo će olakšati individualne adaptacije na nepotpun organizacioni dizajn i organizacione adaptacije na promenjene situacije; 4. Samopožrtvovano liderstvo će biti pozitivno povezano sa percepcijom sledbenika harizme lidera; 5. Samopožrtvovano liderstvo će biti pozitivno povezano sa atribucijom legitimite lidera kod sledbenika; 6. Samopožrtvovano liderstvo će biti pozitivno povezano sa name-narima sledbenika da lideru uzvrate samopožrtvovana ponašanja; 7. Efekti radikalnog samopožrtvovanog liderstva navedeni u prepostavkama 4, 5 i 6 biće znatno jači kada se nivo organizacione neizvesnosti doživljava kao visok nego kada se doživljava kao nizak; 8. Efekti inkrementalnog liderstva samopožrtvovanja navedeni u prepostavkama 4, 5 i 6 neće biti značajno ublaženi sa ocenjenim nivoom organizacione neizvesnosti; 9. Efekti samopožrtvovanog liderstva navedeni u prepostavkama 4, 5 i 6 će biti znatno jači kada sledbenici smatraju da je lider kompetentan nego kada smatraju da je lider nesposoban.

¹⁹ Takođe Kremer i Knipenberg (2004: 142): „Obratite pažnju da teorije harizmat-skog liderstva predlažu da je harizmatsko ponašanje lidera pozitivno povezano sa efektivnošću liderstva, ali ne da percepcije harizme ispunjavaju uzročnu ulogu u efektivnosti liderstva (up. Bas, 1985; Conger & Kanungo, 1987; Shamir et al. 1993). Percepcije harizme su stoga ovde koncipirane kao rezultat samopožrtvovanja i samo-

tencijalu ograničavajućih i posredničkih efekata samopožrtvovanja lidera” te da oni istražuju „ograničavajući efekat liderovog prikaza samopouzdanja na efekte požrtvovanja” i „ulogu kolektivne identifikacije kao posredničke promenljive u odnosu između ovih interaktivnog efekta i efektivnost liderstva”, odnosno, interaktivne efekte požrtvovanja lidera i njegovog prikaza samopouzdanja, kao dva faktora efikasnog ponašanja lidera u teorijama harizmatskog i transformacionog liderstva²¹. Između ostalog²², analizirajući nalaze studije zaključuju:

- „samopožrtvovanje i samopouzdanje su imali jače efekte zajedno nego sami u efektivnosti liderstva i percepcijama harizme, a studije 1 i 2 su pokazale da je ovaj efekat posredovan kolektivnom identifikacijom”²³ – što je napredak u otkrivanju procesa preko kojih liderstvo utiče na sledbenike;

pouzdanja lidera u uzajamnoj vezi sa efektivnošću liderstva više nego što imaju uzročni odnos sa efektivnošću liderstva”.

²⁰ Kremer i Knippenberg (2004: 140-141).

²¹ Kremer i Knippenberg (2004: 142-143) postavljaju sledeće hipoteze: 1. Liderovo samopožrtvovanje je pozitivno povezano sa liderском efektivnošću i percepcijama harizme; 2. Liderovo samopouzdanje je pozitivno povezano sa efektivnošću liderstva i percepcijama harizme; 3. Liderovo samopožrtvovanje i samopouzdanje su u interakciji, tako da su efekti požrtvovanja na liderku efektivnost i percepcije harizme jači kada je samopouzdanje visoko nego kada je nisko; 4. Liderovo saamopožrtvovanje i samopouzdanje su u interakciji, tako da su efekti samožrtvovanja na kolektivnu identifikaciju jači kada je samopouzdanje visoko nego kad je nisko; 5. Kolektivna identifikacija posreduje interaktivni efekat požrtvovanja lidera i samopouzdanja na lidersku efektivnost i percepcije harizme.

²² Kremer i Knippenberg (2004: 150-153). Izdvajamo: „Samopožrtvovano liderstvo se odskora zagovara kao efikasna forma liderstva (Choi & Mai-Dalton, 1998, 1999; De Cremer, 2002; De Cremer & van Knippenberg, 2002; Yorges et al., 1999). Očigledno, onda, dublji uvid u uslove pod kojima, i mehanizmi preko kojih se požrtvovanost prevodi u efikasno liderstvo su ključni za razumevanje delotvornosti liderstva... S obzirom na sve više dokaza da samopožrtvovanje lidera doprinosi delotvornosti liderstva, očigledno je važno identifikovati nepredviđene okolnosti delotvornosti samopožrtvovanog ponašanja – pogotovo jer je samopožrtvovanje, u principu, pod voljnom kontrolom lidera... nalazi tako takođe ukazuju na vrednost proučavanja interaktivnih efekata različitih ponašanja lidera”.

²³ Tačnije: „Nalazi studije 1. i 2. su pokazali da je interaktivni efekat samožrtvovanja i samopouzdanja lidera na efektivnost liderstva i doživljaj harizme bio posredovan kolektivnom identifikacijom sledbenika (hipoteze 4 i 5), iako je u Studiji 2. posred-

- da su pomenuta „ponašanja u interakciji. Kao takvi, ovi nalazi podržavaju predlog Kirkpatricka i Loka (1996) da različiti aspekti harizmatičnog vođstva treba da komuniciraju u određivanju delotvornosti vođstva”;
- ocenjuju da je „nasuprot izraženoj praksi u istraživanju liderstva da se fokusira samo na jednu posredničku promenljivu” procena uloge više (potencijalnim) medijatora istovremeno važan korak u otkrivanju procesa koji su u osnovi efektivnosti (harizmatskog) liderstva;
- ocenjuju da je „snaga ove studije da koristi različite operacionalizacije delotvornosti liderstva” (spremnost na saradnju sa liderom, uključivanje u posao) ali da se „postavlja pitanje kako su ove različite operationalizacije međusobno povezane kao indikatori efikasnosti vođstva”;
- da studija pruža (mada prvi eksperimentalni) dokaz da je efektivnost samopožrtvovanja zavisna od samopouzdanja lidera – koje je samo po sebi izvor efektivnosti liderstva;
- da samopožrtvovanje i samopouzdanje imaju slične efekte, a da su isti psihološki procesi (tj. kolektivna identifikacija) u njihovoj osnovi²⁴.

vanje za harizmu bilo samo delimično.... Nalaz koji podržava hipotezu 5 ubedljiviji za efektivnost liderstva nego za percepcije harizme može se pripisati mogućnosti da efektivnost lidera više nego doživljaj harizme odražava uticaj lidera na motivacije sledbenika, a kolektivna identifikacija je prvenstveno pretpostavljena da je u osnovi leaderske efektivnosti preko njenih motivacionih efekata (van Knippenberg & Hogg, 2003; cf. Shamir et al., 1993). Ovi nalazi koji podržavaju hipotezu 5 su komplementarni i proširuju nalaze De Cremer and van Knippenberg (2002), i pružaju podršku za teorijske analize liderstva koje podržavaju važnu ulogu identifikacije kao posredujuće promenljive (npr. Shamir et al., 1993; van Knippenberg & Hogg, 2003)”.

²⁴ Autori upućuju da njihova teorijska analiza ukazuje da su samopožrtvovanje i samopouzdanje lidera u interakciji jer utiču na kolektivnu identifikaciju neznatno različitim putevima: samopožrtvovanje jer upućuje da je kolektiv dostoјan posvećenim naporima, samopouzdanje jer komunicira sa doživljajem verovatnoće ili očekivanjem kolektivnog uspeha. Takođe: „To sugeriše, onda, da interaktivni efekat samopožrtvovanja lidera i samopouzdanja na identifikaciju i efektivnost lidera proizilazi iz uticaja samopožrtvovanja na percipirane vrednosti kolektiva i uticaja samopouzdanja na očekivane uspehe kolektiva – tj., interakcija procenjene vrednosti kolektiva i doživljena uspešnost kolektiva analogna je interakciji artikulisanoj u očekivanoj teoriji (Vroom, 1964)”.

Knipenberg i Knipenberg (2005: 24-26) se usredsređuju na efekte grupno orijentisanog ponašanja lidera – uključujući samopožrtvovanu kao istaknut modus prosocijalnog ponašanja i tipičnu odliku harizmatskog i transformacionog liderstva. Konstatuju da se, mada postoje istraživanja o odnosu harizme i, sa druge strane, percepcije lidera i delotvornosti liderstva, većina studija eksplicitno ne fokusira na samopožrtvovanje. Odnosno, da „ne postoje studije koje se fokusiraju na pitanje da li samopožrtvovano liderstvo zaista može dovesti do većeg učinka sledbenika”, te istražuju da li su i pod kojim uslovima samopožrtvovani (vs. ne-samopožrtvovani) lideri sposobni da podstaknu potčinjene na viši nivo performanse²⁵. Uz pretpostavku da „karakteristike lidera kao člana grupe igraju ključnu ulogu u liderskog delotvornosti i da samopožrtvovanje može biti posebno važno za lidera koji nisu prototipski grupni”. Naime, kako bi istražili efektivnost liderstva polaze od pojmove prototipnosti lidera i upućuju na više istraživanja koja jasno pokazuju da „liderska grupna prototipnost posebno treba biti vezana za efektivnost liderstva jer su pojedinci koji su više predstavnici grupe uticajniji i atraktivniji... da su grupno-prototipski lideri više uticajni i efikasniji”²⁶. Autori primenjuju

²⁵ Knipenberg i Knipenberg (2005: 28): Hipoteza 1: Samopožrtvovani lideri se doživljavaju kao više harizmatični, više grupno orijentisani, i delotvorniji i motivišu veće performanse sledbenika od ne-samopožrtvovanih lidera. Hipoteza 2: Efekti samopožrtvovanja lidera su jači za manje prototipske lidere, nego za izraženije prototipske lidera.

²⁶ Knipenberg i Knipenberg (2005: 27): „Liderska grupna prototipnost se vidi kao bitna odrednica efektivnosti liderstva u društveno-identitetskoj analizi liderstva... Ovi prototipovi su kontekstom-određeni skupovi koji definišu i propisuju verovanja, stavove, norme, vrednosti, i ponašanje (Hogg, 2001). Unutargrupni prototip je apstraktno kognitivno predstavljanje ‘nas’ koje se oslanja na intergrupne razlike i sličnosti u grupi ali i na grupnu memoriju i na istoriju grupe (van Knippenberg & Hogg, 2003). Kao funkcija poklapanja ličnih osobina i grupno-tipskih karakteristika, neki članovi grupe su više prototipski no drugi, baš kao što su neke osobine, stavovi ili dispozicije ponašanja više prototip grupe nego druge. Više prototipni član grupe, on ili ona više predstavlja standarde grupe, vrednosti i norme. Prototipski članovi grupe služe za primer normativnog ponašanja grupe i odražavaju ono što članovi grupe imaju zajedničko i što ih odvaja od relevantnih spoljnih grupa (Turner et al., 1987)“.

socijalno-identitetsku analizu liderstva, koja: "sugeriše da mera do koje je lider prototip grupe, to jest, predstavnik identiteta grupe (Hogg, 2001), ključna determinanta stepena u kome se lideru veruje da je grupno orijentisan... liderova prototipnost može biti važan posrednik efektivnosti liderskog samopožrtvovanja"²⁷. U zaključnim razmatranjima pišu: „Predložili smo da kolektivna prototipnost lidera ublažava efekte požrtvovanja lidera na delotvornost liderstva jer prototipnost lidera podiže poverenje u grupnu orijentaciju lidera i zato treba da pruži podršku liderstvu i efikasnosti manje zavisno od prikaza grupno orijentisanog ponašanja nalik liderskom samopožrtvovanju. Ova predviđanja, izvedena iz integracije analiza harizmatskog i transformacionog liderstva... sa socijalno-identskom analizom liderstva... stavljena su na probu u seriji od četiri studija koje daju konzistentan dokaz u prilog naših hipoteza”²⁸. Upozoravaju da samopožrtvovanje nije garant pozitivnih percepcija sledbenika i liderskoj efektivnosti; da po lidera može imati i negativne posledice; sugerisu „da lideri moraju da budu sposobni i voljni da prikažu samopožrtvovano

²⁷ Knippenberg i Knippenberg (2005: 26): „Posebno relevantno za ovu diskusiju je činjenica da je više verovatno da se prototipski članovi grupe identifikuju sa grupom... Kao rezultat, ponašanja prototipskog lidera i grupno-orijentisanog lidera često idu zajedno i – posebno važno za sadašnje analize – da li se takođe očekuje da idu zajedno sa podređenima”.

²⁸ Vidi bliže: Knippenberg i Knippenberg (2005: 32-34). Nešto preciznije: „Četiri su studije pokazale da su efekti požrtvovnog ponašanja lidera na efektivnost liderstva bili jači za lidera koji su bili manje prototipski nego za lidera koji su bili više prototipski... da su samopožrtvovanje lidera i prototipnost u interakciji u odnosu na percepcije sledbenika o liderovoj grupnoj orijentaciji. Kako je predviđeno, samopožrtvovanje lidera je imalo pozitivan efekat na percepcije grupne orijentisanosti lidera, a ovaj efekat je jači za manje prototipske lidera... prototipnost lidera ublažava dejstvo samožrtvovanja lidera na percepcije harizme. Ovaj nalaz dodaje podršku tvrdnjii da samopožrtvovanje lidera dovodi do atribucije harizme (Choi & Mai-Dalton, 1998, 1999; Conger & Kanungo, 1987; Shamir et al., 1993; Yorges et al., 1999)... Sve četiri studije su podržale predviđanje da samopožrtvovanje lidera doprinosi efektivnosti liderstva. Samopožrtvovanje lidera nije samo rezultiralo percepcijom efektivnosti liderstva i spremnosti da se uključi u organizacione promene, takođe je pozitivno uticalo na performanse sledbenika... Više prototipski lideri su doživljeni kao više efektivni, više harizmatični, i više grupno orijentisani”.

ponašanje s vremena na vreme (Avolio & Locke, 2002)”; te da „u većini grupa, samopožrtvovanje ne pripada suštinskim vrednostima grupe”, te ono „nužno ne poboljšava prototipsko”.

Polazeći od tvrdnje da je potrebno uvažavati interaktivne efekte različitih ponašanja lidera, Kremer (2006: 81) postavlja hipotetički stav da efektivnost samopožrtvovanja lidera zavisi od drugih aspekata njegovog ponašanja. Istraživački okvir mu je interakcija samopožrtvovanja i autokratskog liderstva: da li su ciljevi i vizije grupe nametnuti od strane lidera ili ne, odnosno, da li lider donosi odluke na autokratski način pre nego što pokazuje samopožrtvovanje. On prvi detaljnije ispituje odnos uticaja (delotvornosti), motivacije (sledbenika) i samopožrtvovanja (lidera) – eksperimentalno istražuje problem: požrtvovanost lidera kao način ublažavanja efekata autokratskog vođstva²⁹. Kremer³⁰ upućuje da su nalazi podržali polaznu pretpostavku da je pozitivan efekat samopožrtvovanja najizraženiji kada lider ne postupa na autokratski način, tj. učesnici eksperimenata su iskazali pozitivnije emocije i jaču spremnost za rad sa samopožrtvovanim liderom (vs samo-korisnog ponašanja), a da su ovi efekti bili znatno jači kada lider nije postupao na autokratski (tj. agresivan) način. Prvi važan nalaz da samopožrtvovanje ima jače efekte na emocije i motivaciju za rad sa liderom koji nije autokratski³¹. Napominje da

²⁹ Kremer istražuje kako samopožrtvovanje u funkciji autokratskog ponašanja lidera (tj. nametanja mišljenja) određuje emocionalne i motivacione reakcije sledbenika. Stoga, Kremer (2006: 81-82) gradi sledeći hipotetički okvir: Hipoteza 1. Samopožrtvovani lideri će, u odnosu na lidere usmerene ka svojim koristima, pozitivno uticati na emocije i motivaciju sledbenika da sa njima rade zajedno. Hipoteza 2. Lideri koji potenciraju svoje mišljenje (visoko autokratski), u odnosu na one koji ga ne potenciraju (nisko autokratski), negativno će uticati na emocije i motivaciju sledbenika da sa njim rade zajedno. Hipoteza 3. Lidersko samopožrtvovanje i autokratsko liderstvo su u interakciji, tako da će predviđeni efekat samopožrtvovanja na emocije i motivaciju biti jači kada lideri ne potenciraju svoje mišljenje (nisko autokratski) vs. potenciranja svojih mišljenja (visoko autokratski). Hipoteza 4. Emocije posreduju interaktivni efekat samopožrtvovanja lidera i autokratskog liderstva na motivaciju.

³⁰ Kremer (2006: 88-89).

³¹ Kremer (2006: 89): „Autokratski stilovi liderstva negativno utiču na emocije i odnose unutar grupe, naročito zato što se negativno odnose na dimenziju razmatranja

je ovo: „prvo uzročno prikazivanje kako se samopožrtvovanje kombinuje sa drugim tradicionalnijim liderskim ponašanjem kao što je autokratsko liderstvo. Zaista, mnoge studije liderstva su bile korelace i, kao takve, ne pružaju adekvatne dokaze za valjanost različitih komponenti liderstva (npr. Wofford, 1999)”³². Dalje, da je „važno identifikovati nepredvidljive faktore delotvornosti samopožrtvovanog ponašanja – posebno zbog toga što je samopožrtvovanje, u principu, pod voljnom kontrolom lidera”. Stoga je vredno identifikovati interaktivne efekte različitih liderских ponašanja: autokratskog ponašanja lidera kao moderatora delotvornosti samopožrtvovanog ponašanja. S tim u vezi: „Drugi važan nalaz je bio da je ovaj interaktivni efekat uticao na motivaciju ljudi da rade sa liderom i da je ovaj efekat posredovan emotivnim reakcijama sledbenika”³³.

Sing i Krišnan (2008) istražuju posredničku ulogu altruizma u odnosu samopožrtvovanja i transformacionog liderstva (što kao hipotezu potvrđuju³⁴), čime žele da sagledaju efekat pomenu ta tri

(Judge et al., 2004), na način što se drugima ograničava kontrola tokom procesa donošenja odluka i pokazuje malo poštovanja prema drugima (Bass, 1990; Russell & Stone, 2002)”.

³² Kremer (2006: 85): „... zaključci Studije 1. su potvrdili očekivanja: samopožrtvovanje lidera kao i autokratsko liderstvo nezavisno utiču na emocionalne reakcije ljudi. Još važnije, međutim, rezultati su takođe pokazali da je efekat samopožrtvovanja (tj., pozitivnije emocije kada je lider percipiran kao požrtvovan više nego koristoljubiv) bio posebno jak kada lider nije postupao na autokratski način... ovo je prva demonstracija interaktivnog dejstva samopožrtvovanja i autokratskog liderstva i jedan od prvih interaktivnih efekata različitih aspekata ponašanja lidera (up. De Kremer & van Knippenberg, 2002)”.

³³ Kremer (2006: 89): „U skladu sa prethodnim istraživanjima o motivaciji i liderstvu, kada liderski stil nije bio autokratski, samopožrtvovano liderstvo je emotivno pobudilo sledbenike i stoga ih motivisalo da se povežu i rade sa liderom... Dakle, ako samopožrtvovano ponašanje lidera pozitivno emotivno pobuđuje sledbenike, onda će oni biti motivisani da održavaju/razvijaju socijalnu interakciju i prikažu motivaciju za rad sa liderom (vidi sl. 1). Kao takvi, podaci o posredovanju... pokazuju da je liderstvo ne samo važno u upravljanju grupom i organizacionim strukturama, nego i emocionalnim stanjima ljudi... nalazi jasno pokazuju da su emocije i motivacija suštinski povezane (Tesser et al., 2002),“

³⁴ Sing i Krišnan (2008) postavljaju sledeći hipotetički okvir: H1. Samopožrtvovanje je pozitivno povezano sa transformacionim liderstvom. H2. Samopožrtvovanje je

pojma na kolektivni identitet sledbenika i „percepcije učinka jedinice”³⁵. Ističu da su njihovi nalazi značajni jer pomažu „da se razume važnost fokusiranja na više trajne aspekte ličnosti nalik altruizmu kao neposrednoj preteči transformacionog liderstva, više nego fokusiranja samo na samopožrtvovana ponašanja” – mada su „istraživanja pokazala da samopožrtvovanje poboljšava transformaciono liderstvo”. Zaključuju³⁶ da je njihova studija:

- „pokazala da se samopožrtvovanje (‘jednostavno odustajanje’) ispunjava kroz altruizam (‘brigu za druge’), što dovodi do poboljšane percepcije transformacionog liderstva. Možda, motivi iza samopožrtvovanja lidera podižu atribucije harizme među sledbenicima ... iako je samopožrtvovanje povezano sa transformacionim liderstvom, odnos je posredovan altruizmom,”³⁷;

pozitivno povezano sa altruizmom. H3. Altruizam posreduje odnos između samopožrtvovanja i transformacionog liderstva. H4. Transformaciono liderstvo se pozitivno odnosi prema kolektivnom identitetu. H5. Transformaciono liderstvo se pozitivno odnosi prema percepcijama performansi grupe.

³⁵ Sing i Krišnan (2008: 265-266): „Studije su empirijski pokazale da transformaciono liderstvo vodi višem nivou učinka (Conger et al., 2000; Judge and Bono, 2000; Lowe et al., 1996). Liderska očekivanja uspešnog učinka jedinice igraju ključnu ulogu u posredujućoj ulozi altruizma obezbeđivanja uspešnog izvršenja njenih ciljeva (Yukl, 2002). Takva osećanja imaju transformacioni uticaj i osnažuju podređene da učestvuju u ispunjavanju vizije. To takođe pomaže podređenim da istraju u naporima uprkos organizacionim preprekama (Conger et al., 2000). Ciljevi i vizije postavljene od transformacionih lidera često su uzvišene i izazivne i ohrabruju sledbenike da rade izvan očekivanih granica (Kanungo and Mendonca, 1996). Transformacioni lideri takođe polažu poverenje i izražavaju veliko samopouzdanje u sposobnost sledbenika. Slično, sledbenici takođe polažu visoko poverenje u lidere, i imaju veru u ostvarenje vizije postavljene od ovih lidera (Bass and Avolio, 1993). To dovodi do kolektivnog verovanja u ostvarivački potencijal grupe kao celine”.

³⁶ Sing i Krišnan (2008: 269-271).

³⁷ Sing i Krišnan (2008: 269-270): „Scenario eksperiment je proizveo značajan doprinos pokazujući da samopožrtvovanje i altruizam mogu biti operacionalizovani kao dva nezavisna konstrukta kao što tvrde Choi i Mai-Dalton (1998; 1999). Ranije studije su generisale dokaze o delotvornosti samožrtvovanja lidera u poređenju sa liderom samo-korisnog ponašanja (De Cremer and van Knippenberg, 2002; Yorges et al., 1999). Kako su istakli van Knippenberg i van Knippenberg (2005), ovi nalazi ne pružaju osnov za zaključivanje da požrtvovanje po sebi utiče na transformaciono liderstvo”.

- „sledbenici smatraju svoje nadređene kao transformacione zbog ‘motiva’ (mereno kroz altruizam),“³⁸;
- „pruža podršku ranijim teorijama (Shamir et al., 1993), koje tvrde da transformaciono liderstvo poboljšava kolektivni identitet među sledbenicima. Kada lideri modeluju značaj kooperativnih ponašanja preko ličnih interesa, preko pomažućeg ponašanja i lične žrtve, oni će verovatno biti viđeni kao više transformacioni”;
- „pod transformacionim liderstvom, percepcija sledbenika o uspešnom učinku jedinice takođe je pokazana”;
- „pokazuje da je verovatno da će sledbenici pripisati visoke transformacione kvalitete altruističkom nadređenom. Nudeći podršku i smernice podređenima, lideri altruisti mogu izazvati slična ponašanja od strane podređenih, stvarajući kulturu koja promoviše brižno i pomažuće ponašanje. Rezultati studije čine mogućim zaključiti da orientacija menadžera na druge (altruizam) poboljšava transformaciono liderstvo, što zauzvrat dovodi do izraženijeg kolektivnog identiteta i performanse jedinice. Požrtvovanje može da bude dobra polazna tačka u ovom lancu događaja”.

Na mesto zaključka: samopožrtvovanje i predlog okvira za istraživanje političkog liderstva u Srbiji

Politika u najširem smislu traži žrtvu – gde je lider onaj koji žrtvuje, ili onaj ko je žrtvovan. Odavno razvijeni teorijski modeli koji tvrde da su agende javnih politika rezultat javnog mišljenja navode na zaključak da isto mišljenje traži i podržava lidera koji se ponaša u skladu sa vrednostima i ciljevima zahtevane politike. Preduslov efikasnosti date politike *može* biti iskazivanje samopožrtvovanja lidera, jer stvara političku podršku kao jedan od pre-

³⁸ Sing i Krišnan (2008: 271) naznačavaju: „Razlog za ovo bi mogao biti da je altruizam povezan sa celokupnom ličnošću lidera, za razliku od samožrtvovanja, koje se fokusira samo na ’lično odustajanje’ lidera. ’Motive’ akcije preduzete od strane lidera sledbenici doživljavaju kao važne (Ames et al., 2004). Ako sledbenici smatraju da je akcija lidera bila zbog obaveza uloge ili neke troškovi-korist analize – a ne motivisana brigom za njih – njihova namera nastavljanja interakcija kao i reciprocitet su manji.“

duslova njene delotvornosti. Adekvatno kombinovanje simboličkih elemenata (samopožrtvovanja lidera) može biti vrlo delotvoran manipulativni instrument povezivanja sa političkim telom. Samopožrtvovanje ipak nije u svako vreme, u svim političkim entitetima i kolektivitetima, po svakog lidera prihvatljiv, izvodljiv i adekvatan (time i delotvoran) modus političkog delanja – u smislu da ga lider potencira (stoga se ovde, poslužimo se metaforama, ne misli na Titovo belo odelo već na jednostavnost Staljinove uniforme). Identitet, imidž i politički koncept nekih lidera ne podržava(ju) samopožrtvovanje kao istaknuto obeležje njihovog političkog angažmana – niti ih percepcija političke publike u tome podržava. Pored toga, kako se zahtevi (akcenat i pridavanje značaja određenim političkim pitanjima) javnog mnjenja modifikuju tako se i poželjni obrazac menja, te i model samopožrtvovanog lidera postaje manje delotvoran u stvaranju javne podrške.

Problem odnosa samopožrtvovanja i autokratskog liderstva kod Kremera uveo nas je, ili pre potsetio, u promišljanje eventualnih istraživačkih tema političkog liderstva u Srbiji – pošto je već dugo ne samo nauka, već i političko javno mnjenje, svesno autoritarnih liderskih tendencija u Srbiji. Dok Srbija treba transformacionog lidera. U tom smislu je svaka analiza samopožrtvovanja lidera – koje je u funkciji delotvornosti transformacionog liderstva – od koristi. Svakako, dakle, mogu biti od koristi izloženi rezultati novijih istraživanja u kojima je ključni pojam (ili jedan od) bio samopožrtvovanje. Posebno jer obuhvataju više problemskih okvira i iniciraju mnoga pitanja³⁹. Na osnovu prikazanih istraživanja uočavamo da bi teorijski okviri političkog liderstva, u istraživanjima u kojima bi bio obuhvaćen koncept samopožrtvovanja, trebali zahvatili probleme kolektivne identifikacije, simbolike, legitimeta, (kolektivnog) identiteta – izraženije motivacije i efektivnosti.

³⁹ Primera radi, Sing i Krišnan (2008: 272) upućuje da je moguće istražiti pitanje kako samopožrtvovano ponašanje utiče na percepcije sledbenika nakon protoka određenog perioda. Ili: Da li lideri treba dosledno da prikažu samopožrtvovano ponašanje da bi se percipirali kao altruist?

Dokaz uspešnosti liderove žrtve su benefiti po stanovništvo (koji ne moraju biti direktni, odmah uočljivi). Inače se žrtva svodi samo na dokaz o uspešnosti liderovog markentiškog performansa. Rezultat (pokazivanja) samopožrtvovanja (od strane) lidera može biti samo pokušaj poboljšavanja percepcija o uspešnosti – što je samo preduslov delanja lidera u skladu sa postavljenim ciljevima. Pored toga, sasvim je druga druga stvar u kojoj meri su ciljevi ostvareni, i koji su to ciljevi. Ukoliko se apstrahuje rezultat i motiv samožrtvovanja lidera moramo postaviti pitanje čemu onda njegov gubitak⁴⁰, koji su motivi i ciljevi ovakvog postupanja lidera – pošto ukoliko nije na korist drugima, u politici izrazito, samožrtvovanje tendira manipulaciji ili neracionalnom (nesvrhovitom) ponašanju.

Koja je mera iskazivanja samopožrtvovanja u lidera? Kada (iskreno) samožrtvovanje postoji obmana? Srbija je već bila svedok markentiških liderskih samo-kvalifikovanja. Zloupotreba realne žrtve lidera (njegovo potenciranje) može, nažalost, nositi i patetičnu notu. Žrtva lidera, kao i mnogo toga u politici, može proizvesti ne-nameravane, ili čak dijametralno suprotne posledice⁴¹.

Nezaobilazno je analizirati diskurs samopožrtvovanja⁴². Da li se diskurs znak pomeranja ka takvom delanju lidera koje za svoju delotvornost zaista ima za pretpostavku žrtvu. Ili je u tom

⁴⁰ Sing i Krišnan (2008: 263) podsećaju da su Kremer i Knipenber (2004: 141) analizirali konstrukt samopožrtvovanja „u široj perspektivi da obuhvati korist koju druga strana dobija ako je lider samopožrtvovan. Tačnije, oni su definisani samopožrtvovanje kao spremnost od strane lidera ‘da se izloži ličnim troškovima (ili rizikuje takve troškove) da služi ciljevima i misiji grupe ili organizacije’...”.

⁴¹ Čoi i Maj-Dalton (1998: 493): „Predlažemo da će sledbenici pozitivno odgovoriti na samopožrtveno liderstvo samo kada takvo liderstvo ima smisla u pogledu datih situacionih i liderskih karakteristika. Relevantna situaciona karakteristika u ovoj teoriji je koncipirana kao ‘organizaciona neizvesnost’ a relevantna karakteristika lidera kao ‘liderske sposobnosti’. Organizaciona neizvesnost se odnosi na percepcije sledbenika o nesigurnosti organizacionog opstanka”.

⁴² Čoi i Maj-Dalton (1998: 492): „Generalno, ljudi imaju tendenciju da budu privučeni onima koji su slični njima (Byrne, 1961, 1971)“.

diskursu fokus na potenciranje pozicije lidera kao žrtve nasleđenih ograničenja – onih koji su produkovani delanjem ranijih lidera. Diskurs samopožrtvovanja⁴³ sam po sebi ne daje dokaze o svojoj istinitosti – stvar je u tačnosti izjava. Opet, iskrenost žrtve nije preduslov njene delotvornosti⁴⁴. Niti je dokaz uspešnosti liderove žrtve unapred dokaz njene iskrenosti.

Pored jezika, simbolika samopožrtvovanja je vrlo široka i može se iskazati liderovim govorom tela, artefaktima, širokom lepezom propagande akcijom (davanjem u humanitarne svrhe, raznovrsnim formama iskazivanja humanosti, nesvakidašnje briže za patnje, sudbinu i perspektive drugih, prihvatanjem neuobičajenih obaveza). Pitanje je ovde: Šta istinski lider gubi? Da li se uistinu nečega odriče? Koliko se dugo odriče?

Pored opšteprihvaćene ocene o teškoćama i limitiranosti naučnog istraživanja političkih elita od posebnog značaja je, u eventualnim istraživanjima političkog liderstva, praviti jasnu razliku percepcija i podataka o realnosti.

Samopožrtvovanje lidera (pokazali smo) podržava liderovu viziju budućnosti – ali se ključni politički problemi ne rešavaju liderskom žrtvom. Ili čijom žrtvom? Žrtvovanjem sledbenika ili saradnika? Nameštanjem drugog za žrtvu? Žrtvovanjem opšteg interesa za privatni – kao dimenzija pervertiranog morala.

⁴³ Naravno, diskurs otvara mnoga istraživačka pitanja: da li stavove lidera, direktno ili indirektno vezane za samopožrtvovanje, obeležava (revolucionarna) principijelност; da li lider svoje samopožrtvovanje poima kao neophodnosti za veće dobro; u kojoj meri poimanje svog žrtvovanja javno vezuje za ciljeve i vizije svog političkog koncepta, ili šireg političkog koncepta; koji su to sadržaji i oblici liderovog iskazivanja/pokazivanja samopožrtvovanja; na koji način lider reaguje na stavove javnosti povodom gestova kojima prikazuje samopožrtvovanje; na koji način lider reaguje na stavove javnosti kada ona na njega svaljuje krivicu za neuspešnu politiku (i pored njegovog samopožrtvovanog delanja).

⁴⁴ Možemo ovde primetiti, Čoi i Maj-Dalton (1998: 494) smatraju da „ako je radikalno samopožrtvovano liderstvo prikazano kada nema neizvesnosti, takvo ponašanje se može shvatiti kao irelevantno i nepotrebno, a lider se može oceniti kao iracionalan pre nego da bude neko kome se dive”.

U teorijskom okviru koji uobičjava Grint⁴⁵ možemo koncipirati mnoga pitanja. Uvažavajući pri tom logiku žrtvovanja u kontekstu liderstva, da „žrtva obuhvata najširu javnu arenu: žrtva ne mora samo biti učinjena već mora biti viđeno da je učinjena”⁴⁶. Recimo:

- Pošto žrtvovanje drugog povlači za sobom i žrtvu lidera pitanje je koga lider žrtvuje. Da li se te žrtve smatraju opravdanim (nužnim), time delanje lidera etičkim, tj. u skladu sa širim nazorima političke zajednice o etici liderstva? Odnosno, da li su etički ciljevi koje sledi?⁴⁷;
- Da li je liderov napad na političkog oponenta (izabranu žrtvu) deo uspostavljanja novog poretku⁴⁸ ili je liderovo fokusiranje na novu žrtvu politička kombinatorika usmerena na skretanje pažnje javnosti sa problematičnih gorućih političkih problema?;
- Imajući u vidu mehanizme i logiku žrtve⁴⁹ uobičava se pitanje da li politička kultura u Srbiji formira takvu političku javnost da li-

⁴⁵ Grint (2009: 99-100): „Lideri, dakle, imaju Faustovsku pakt sa svojim sledbenicima, u kojem lideri akumuliraju privilegije vlasti ili bogatstvo ili šta god se smatra potrebnim na račun sledbenika – neki od njih mogu biti žrtvovani za kolektivno dobro. Zauzvrat lideri legitimisu i obezbeđuju ciljeve sledbenika... Ovo opravdava razmenu moći i privilegija između lidera i vođenih i oslobođa sledbenike od odgovornosti za kolektivni neuspeh... Žrtvovanje konstruiše sveti prostor bez kojeg liderstvo ne može da se javi”.

⁴⁶ Grint (2009: 99).

⁴⁷ Grint (2009: 97): „Ovde je liderstvo povezano sa omogućavanjem ciljeva zajednice, sa generisanjem poletne vizije i sa obezbeđivanjem kolektivnog napretka... Ovo je važno jer suština linije razgraničenja između svetog i profanog ne leži u bilo kojoj objektivnoj granici prestupa nego u tumačenju onih koji prepoznaju i čuvaju granicu”.

⁴⁸ Grint (2009: 95): „Skrnavljenje – prevazilaženje odvajanja sakralnog od profanog, zaista, zagađenje svetog – igra ključnu ulogu u izgradnji liderstva kao što se doživljjava i kao napad na njega... Kako primećuje Breslauer (2002: 60), Gorbačov se angažovao u nemilosrdnom procesu javne desakralizacije i delimične destrukcije Brežnevskog političko-ekonomskog i društveno-političkog poretku. Mimo desakralizacije uspostavljenog političkog poretku, on je u stvari lisavao *aparat* i zvaničnu klasu imuniteta od javnosti, sistemski kritikovao i time takođe ohrabrivaо inteligenciju i mase da veruje da takva silovita kritika sada može da bude bezbedno istaknuta u javnosti”.

⁴⁹ Grint (2009: 97-98): „...žrtveni jarac podrazumeva žrtvu koja nosi greh ili krivicu svih, ali ne zahteva potpunu nevinost... U stvari, iskonsko ubistvo žrtvenog jarca

dersko samopožrtvovanje uočava kao iskreno. Kako je samopožrtvovani lider koncipiran u građana Srbije? Koji je uopšte prototip lidera u Srbiji?⁵⁰;

- Koliko god je u osnovi liderstva legitimna nejednakost⁵¹ nužno je pitanje u kojoj meri je širi socijalni milje, posebno društvene razlike i stratifikacija, faktor od uticaja na delotvornost liderskog samopožrtvovanja, koliko u Srbiji lidersko prikazivanje samopožrtvovanja može biti faktor (simboličkog) ublažavanja socijalne distancije.

Pored izloženog, mora se uvažiti upozorenje da većina modela liderstva ima tendenciju da se fokusira na usko definisan skup varijabli koje se potom sistematski ne povezuju sa drugim varijablama, što dovodi do značajnih različitosti u perspektivama liderstva i teškoća u njihovom integrisanju u sveobuhvatnu teoriju liderstva⁵².

Teorijski modeli imaju svoja ograničenja – posebno kada hoće da istaknu značaj jednog koncepta. Značaj jednog koncepta

efikasno čisti zajednicu od većeg društvenog nasilja i generiše privremeni mir – do sledećeg ciklusa mimetičkog rivalstva... Ono što je kritično oko žrtvenog jarca, kako sugerise Burton (2001: 294), jeste da su deo i odvojeni od ‘nas’... Zaista, lideri su i arhetipovi i prototipovi grupe (Haslam 2001), a ipak su nekako diferencirani od grupe”.

⁵⁰ Knippenberg i Knippenberg (2005: 28): „Ova analiza je podudarna sa klasičnim istraživanjem koje pokazuje da je legitimnim i poštovanim liderima dozvoljena velika normativna sloboda u grupama (npr., Sherif & Sherif, 1964) i da je liderima koji su zaradili kredite u očima svojih sledbenika, na primer po privrženosti grupnim normama, dozvoljeno da se ponašaju idiosinkratički i da im je dozvoljena veća sloboda u obavljanju nekonformističkih akcija (npr. Hollander, 1958, 1992). Lojalnost liderima koji nisu zaradili taj kredit manje je očigledna, oni stoga treba da budu oprezniji u prikazivanju nekonformističkog ponašanja i ubedljivo da pokažu svoju grupnu orientisanost da bi bili podržani i efikasni kao lideri”.

⁵¹ Grint (2009: 94-95) piše da distanciranje liderima omogućava i ozakonjuje nagrade i pristup resursima moći – nejednakost – ali da je „ovaj neegalitarizam i legitiman i neophodan”. Pošto liderstvo podrazumeva odgovornost za posledice distanciranje omogućava sledbenicima da zahtevaju žrtvovanje lidera, time „izbegnu kolektivnu odgovornost za organizacione ishode”. Nejednakost kao srce liderstva mora biti legitimna (jednakost je to sama po sebi), stoga, da bi se održalo kao legitimno, liderstvo mora biti sveto.

⁵² Choi i Maj-Dalton (1998: 497).

u istraživanju – u našem slučaju samopožrtvovanja, u kontekstu političkog liderstva – ne sme se predimenzionirati. Referentni pojam je neizbežno povezan sa drugim teorijskim pojmovima, kao i širim konceptima. Stoga je (bilo) potrebno ne samo razgraničiti bliske koncepte – altruizam i druge – već je (bilo) potrebno da istraživanje samopožrtvovanja lidera obuhvati odnos ovog koncepta prema transformacionom, harizmatskom i autokratskom liderstvu. Potrebno je koncipirati sveobuhvatniji teorijski model koji bi uvažio interaktivne efekte više varijabli. Obuhvatajući kako determinante koje su povezane sa delotvornošću liderstva, tako i manipulativne instrumente lidera.

Uz upozorenje da nauka može izbegnuti instrumentalizaciju jedino ukoliko se stavi u službu humaniteta. Dok na liderima koji odlučuju ko će biti lider na nižim nivoima – još bitnije, koji stvaraju kriterijume i obrasce liderstva – ostaje da promisle o iznetim problemskim okvirima.

Literatura:

1. Barbara van Knippenberg and Daan van Knippenberg (2005), Leader Self-Sacrifice and Leadership Effectiveness: The Moderating Role of Leader Prototypicality, *Journal of Applied Psychology*, Vol. 90, No. 1, 25-37
2. David De Cremer, Affective and motivational consequences of leader self-sacrifice: The moderating effect of autocratic leadership, *The Leadership Quarterly*, 17 (2006) 79-93
3. David De Cremer and Daan van Knippenberg, Leader self-sacrifice and leadership effectiveness: The moderating role of leader self-confidence, *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 95 (2004) 140-155
4. Keith Grint, The Sacred in Leadership (2009): Separation, Sacrifice and Silence, *Organization Studies*, 31(01): 89-107

5. Niti Singh and Venkat R. Krishnan (2008), Self-sacrifice and transformational leadership: mediating role of altruism, *Leadership & Organization Development Journal*, Vol. 29, No. 3, pp. 261-274
6. Yeon Choi, Renate R. Mai-Dalton (1998), On the leadership function of self-sacrifice, *Leadership Quarterly*, 9(4), 475-501

THE SELF-SACRIFICE AND POLITICAL LEADERSHIP

Summary: The aim of this article is to discuss the contours of contemporary theoretical approaches to the concept of self-sacrifice in leadership – in order to propose a problem-solving framework for examining the political leadership in Serbia. The paper explores the significance, modalities and functions of self-sacrifice in leadership, discusses the distinction of close concepts and outlines the relationship of this concept and transformational, charismatic and autocratic leadership. The article argues that the prospective research of political leadership in Serbia that would include the concept of self-sacrifice, should encompass several dimensions of this problem. More importantly, it is necessary to conceptualize a more comprehensive theoretical model that would take into account the interactive effects of multiple variables, including both determinants that are associated with the effectiveness of leadership as well as those that are related to manipulative leaders instruments.

Key words: self-sacrificial leadership, transformational leadership, autocratic leadership, altruism, charisma, collective identification

SNEŽANA BESERMENJI*
Prirodno-matematički fakultet
Novi Sad

UDK 27-788:316.7
(497.11+497.13)

KULTURNO NASLEĐE TEMPLARA NA PROSTORU SRBIJE I HRVATSKE

Sažetak: Godine 1139. papa Inocent II potvrđio je instituciju reda templara svojom bulom „Omne datum optimum”. Od tada se templarski red još brže širio, tako da je godine 1147. samo u Jerusalimu brojao 350 vitezova i oko 2000 braće u raznim službama. Iz Jerusalima se templari šire Evropom, tako da su na prostoru Hrvatske i Srbije, takođe imali svoje posede, a o njihovom boravku na ovim prostorima nam svedoči kulturno nasleđe, koje su oni izgradili.

Ključne reči: templari, institucija, kulturno nasleđe

Uvod

Viteški red templara osnovan je 1119. godine u Jerusalimu na inicijativu dva francuska viteza Huguesa de Payensa i Geoffraya de Salnt - Omera. Njihova ideja je bila, da se osnuje viteški red koji će štititi hodočasnike, koji dolaze u Jerusalim (od napada Saracena i beduinskih pljačkaša). Baudoin II, kralj Jerusalima dao im je na korišćenje palate, koja se nalazila uz nekadašnji Salomonov hram na Svetoj gori, po kojoj su vitezovi i dobili nazvala vitezovima hrama Salomonovog (Fratres militiae Templi Salomonis) ili ukratko templari. U prvih devet godina postojanja

* atena21000@yahoo.com

broj templara polako se povećavao, pa ih je 1128. godine bilo četrnaest. Te su godine službeno priznati od Svetе Stolice, za kodeks po kojem će živjeti kao redovnici, templari su uzeli Pravila Sv. Benedikta. Nakon službenog priznanja od Svetе Stolice, viteški red templara brzo je rastao. Pristupio im je veći broj plemića, a dobili su i brojnije donacije, uglavnom u vidu zemljишnih poseda.

Godine 1139. papa Inocent II potvrdio je instituciju reda templara svojom bulom „Omne datum optimum”. Od tada se templarski red još brže širio, tako da je godine 1147. samo u Jerusalimu brojao 350 vitezova i oko 2000 braće u raznim službama. Iz Jerusalima se templari šire Evropom, a u Parizu osnivaju svoje prvo evropsko sedište, koje s vremenom postaje i sedište templarskog reda.

Templari širom Evrope osnivaju svoje templarske pokrajine: u Francuskoj (Provansa, Francija-lle de France, Poitou i Bourgogne), Engleskoj, Španjolskoj (Aragon, Katalonija, Kastilja), Portugalu, Italiji (Toscana, Lombardija, Sicilija - Apulija), Ugarskoj, Hrvatskoj i Njemačkoj (Magdeburg, Mainz). Na Bliskom Istoku osnivaju se pokrajine Jerusalim, Trlpoll i Antlohija. Svaka pokrajina je Imala poglavara, koji se zvao magistar. Sve pokrajine i sva imovina bili su podložni „generalnom kapitulu”, skupu poglavara, koji je jedini imao pravo da određuje poglavare pojedinih pokrajina. Na čelu Reda stajao je veliki magistar („veliki meštar”), Drugi po časti bio je senešal, koji je zamjenjivao velikog magistra. Maršal je bio vrhovni vojni zapovjednik (Hošuška, 2009).

Srbija

Na granici Panonske nizije i Dunavskog regiona, u pokrajini Vojvodini, tačnije u jugozapadnom delu Bačke, nalazi se Bač. Naselje sa kulturnim nasleđem iz različitih istorijskih epoha, nastalih kao posledica sadržajne istorije Bača.

U centru Bača nalazi se Franjevački samostan kome su temelje postavili pripadnici viteško – monaškog reda Vitezovi Svetog Groba Jerusalimskog, koji su se borili u krstaškim ratovima još u 12. veku 1169 god. Izvesni Palatin Mogh, imao je u posedu veliku površinu plodne zemlje u Baču, pa je deo te zemlje ustupio za izrgadjnu crkve redu viteza Templara (Cvekan, 1985). Crkvu su u 12. veku podigli templari, jer se Bač nalazio na putu krstaša, koji su kretali u treći krstaški rat na istok. U Baču je već postojalo utvrđenje i podgrađe, u koje se ulazilo mostom kroz monumentalnu kapiju. Okruženi kanalima oni su bili teško osvojivi, a hram Bač, koji je bio izvan zidina predstavljao je važno odmorište. Srednjevekovna tvrđava u Baču se prvi put spominje 1192. godine. To je bilo vreme izgradnje većeg broja utvrđenja u Podunavlju (Sekulić, 1979). Kako su brojne srednjevekovne tvrđave za osnovu svoje bezbednosti imale neku prirodnu prepreku, tako je i tvrđava u Baču bila smeštena na jednom ostrvu u meandru reke Mostonge, čime je kao prirodnu prepreku imala vodenu površinu, kojom je bila okružena sa svih strana (Tomić i dr. 2002).

Slika 1: Utvrđenje u Baču

Kada je ukinut ovaj viteško - monaški red samostan pripada kaluđerima franjevcima mađarske nacionalnosti 1321 god. Jedini dokaz da su ovde boravili templari su zvonik i apsida, dok drugih ostataka templarskih gradjevina nema. Samostanska crkva je iz-

građena u kasnoromaničkom i ranogotičkom stilu (Cvekan, 1985). Kasnije, u svojim osvajačkim pohodima Turci su ga delimično porušili, a toranj pretvorili u minaret.

Franjevački samostan je kulturno dobro od izuzetnog značaja. Kompleks se sastoji iz samostana sa crkvom i konakom. Zbog različitih faza u izradnji, kompleks karakteriše više umetničkih stilova. Najstariji deo kompleksa predstavlja apsida izgrađena u romanskom stilu od opeke i tesanika, uz koju se nalazi i masivan zvonik (Jovanović, 1973).

Vitezovi iz reda Kanonika svetog Groba jerusalimskog, koji su podigli samostan, sagradili su i bolnicu u Baču. Bez obzira na to što su pre svega bili ratnici, templari su mnogo doprineli napretku evropske civilizacije, kaže fratar Josip. Oni su se prvi organizovano brinuli za bolesnike, osnivali prve bolnice, hodočasnička svratišta, kao i prve hotele i banke.

Danas, samostan, koji predstavlja kulturno nasleđe od izuzetnog značaja je veoma ugrožen. Podizanjem nivoa ulice i trga na oduzetom samostanskom zemljištu i neplanskom gradnjom, samostan je ostao u rupi, bez drenaže i kanalizacije. Počeo je da propada od vlage. Ipak, sačuvale su ga solidna gradnja i masivnost zidova (fratar Josip Špreher). U zidovima apside nastanile su se pčele, a u pukotinama zvonika crne lastavice. Na jednom dimnjaku, jedinom neurušenom, žive rode. Vlaga se na nekim mestima popela do krova, a krov je ulegao i polako se pretvara u ruševinu. Ipak, dolaze bolji dani. Evropska unija dala je 890.000

evra za obnovu ovog spomenika, koji se nalazi na preliminarnoj listi Uneska (fratar Josip). Vlaga će biti sanirana, dotrajale instalacije promenjene, krov obnovljen, podrum sređen. Samostan čuva dragocene slike, stare knjige i zapise. U njemu je dosta toga precrtno, pa ponovo otkriveno. Pre nekoliko godina na „trbuhu” visokog luka, koji podržava svod hrama, pod nekoliko slojeva maltera, u crkvi posvećenoj uznesenju Marije, stručnjaci su otkrili niz medaljona sa poprsjima kraljeva. Visoko pod svodovima, na južnom zidu, otkriven je još jedan fresko-fragment, što svedoči da je nekad crkva bila oslikana. Prilikom otkrića freske Hrista na krstu na zidu zvonika, koja pripada 13. veku, nastavljana su istraživanja zidanih slojeva. U samostanu su jedine mehaničke barkone orgulje u Vojvodini, kao i biblioteka, sa knjigama i rukopisima još iz 15. veka.

Hrvatska

Templari su došli na prostore severne Hrvatske u drugoj polovini 12. veka, a u Dalmaciju se počeli naseljavati, kada im je papa Aleksandar III, poklonio samostan u Vrani, koji se nalazi u blizini Biograda. Kada su templari zabranjeni 1314. godine, njihove posede preuzimaju ivanovci, koji su nastali krajem 15. veka i početkom 16. veka, u vreme dolaska Osmanlija na ove prostore (Dobrić, 2002).

Posed Vranu templari su dobili od pape Aleksandra III, u prilog tome svedoči pismo, u kojem papa 1169. godine, o tome obaveštava splitskog nadbiskupa Gerarda. Prednost Vrane bila je blizina mora. Između Vrane i mora leži Vransko jezero ili Vransko blato, pa se zemlja između jezera i mora zove Zablaće. To je bilo i ime luke u koju su pristajali brodovi, kojima su templari dovozili žito iz Italije. Luka je verovatno bila smeštena kod današnjih Pakoštana. U to vreme Vrana nije bila utvrđen grad, pa su templari verovatno živeli samostanu, koji su dobili 1169. godine

od pape (Gudek Šnajder, 2011). Posed Vrana potvrđuje i svrha templarskog reda. U to vrijeme oni još nisu bili prisiljeni da se sele iz Svetе zemlje, već su bili pomoć u krstaškim ratovima, a Vrana je bila na raskrsnicia važnih puteva i služila je za dovođenje pojačanja i snabdevanje krstašima. Razlog dolaska templara u Vranu je u vezi sa tadašnjom politikom Vatikana i brizi za osvajanje Svetе zemlje. Dokaz za to je dokument iz 1198. godine, kojim Emerik, Ugarski i Hrvatski kralj, na molbu meštra Konje, fratra Franka i ostale braće, potvrđuje templarskom redu svu ne-pokretnu imovinu i oslobođa ih od poreza, a daje im slobodu da mogu koristiti vode i pašnjeke. U tom dokumentu navode zasluge templara za borbu protiv „neprijatelja Hristovog krsta”. Kada su se obogatili, templari su imali uticaj na privredni i politički život Hrvatske i tada su vranski templari upleteni u političke borbe oko kraljevske krune, pa postaju protivteža moćnim plemićima. Vranski su templari uskoro dobili brojne posede u Dalmaciji i stekli veliku moć, ali zbog toga su dolazili i u sukobe, naročito s benediktincima i vodili sporove s njima (Kolanović, 1971).

Pored Vrane templari su imali svoje posede u Glogovnici, Našicama, Gori, Novoj Rači, Dubici, Senju, Novom Velesu (Zagreb), Klis i Gackom.

U Našicama se nalazi templarska crkva sv. Martina, koja predstavlja jednobrodnu građevinu sa polukružnom apsidom na istočnoj i glavnim ulazom na zapadnoj strani. Iznad glavnog pročelja nalazi se drveni tornjić čiji je vrh obložen limom. Na zapadnoj unutrašnjoj strani broda, iznad glavnog ulaza, nalazi se drveni kor. Crkva je izrađena u kasno romaničkom slogu, sa elemenata rane gotike. Crkvu su obnovili našički franjevci 1977. g u vrijeme gvardijana fra Slavka Bulaje. Kameni templarski grb se nalazu u muzeju franjevačkog samostana u Našicama. U vreme vladavine kralj Bela III već postoji crkva sv. Marije u Gori, koja se prema izvorima nalazi u dvoru templara, tako da ona spada u najstarija templarska sjedišta u Hrvatskoj, jer je izgrađena prije 1196. godine. Prva templarska crkva je delimično srušena, pa je u više nav-

rata popravljana i dograđivana, dok nije radikalno barokizirana 1736. godine. Jednobrodna srednjovjekovna crkva imala je dva traveja, a završavala je jednako širokim pravougaonim svetištem. Oblici ove crkve u potpunosti odgovaraju tipu templarskih crkava u Francuskoj, što se može protumačiti time što su u Hrvatskoj uglavnom poglavari templarskog reda bili Francuzi. Na crkvi u Gori obavljaju se restauratorski radovi, jer je porušena u posljednjem ratu. Crkva će se neće obnoviti kao barokna, već kao ranogotička iz templarske faze (Buturac, 2011). Kralj Bela III je poklonio Senj sa crkvom sv. Jurja. Prilikom restauracije grada Nehaj, u njemu su otkriveni ostaci predromaničke crkve, a upravnik Gradskog muzeja u Senju Ante Glavičić, smatra da su to temelji crkve sv. Jurja. Bela III je templare oslobođio poreza i dozvolio im korišćenje pašnjaka i vode. Zagrebački biskup Prodan je između 1172. i 1185. godine, poklonio templarima selo Glogovnica, koje se nalazi u širokoj dolini istoimenog potoka, tačnije templarski posed se nalazio između potoka Selne, Vrtline i današnjeg Vojkovca. Na ovom prostoru templari su za svoje potrebe izgradili brojne kapele, od kojih neke i sada postoje. Biskup Prodan je uveo templare u zagrebačku biskupiju, pa se veruje, da je i on bio templar. U naselju Nova Rača nalazi se crkva sv. Marije, na čijem južnom zidu pronađena je spomen-ploča sa latinskim tekstrom, a u njemu je navedeno da su crkvu 1312. g. izgradila „crvena braća” i to neposredno pre nego su zabranjeni. Takođe, u zvoniku, na prvom spratu, na kamenom dovratniku isklesan je grb sa istaknutim slovima F R, krstom između njih, polumesecom i šesterokrakom zvezdom iznad slova. Slova su protumačena kao fratres rubri (crvena braća). Crkva sv. Marije predstavlja jednobrodu građevinu, sa elementima gotskog umetničkog stila, koja se završava trostranim apsidom. Obnovljena je 1782. godine, kada je dobila i barokna obeležja. Zbog zastupljenosti novijih umetničkih stilova, neki istraživači smatraju da je crkva izgrađena u 15. ili 16. veku. Međutim, iskopavanja uz samu crkvu, kojim je rukovodio prof. G. Jakovljević iz Muzeja u Bje-

lovaru, pronalaze zidove na severnoj strani crkve, koji svedoče o dugom kontinuitetu njene izradnje, koje je trajalo vekovima (Dobrić, 2002).

Zaključak:

Papa Klement V je sazvao ekumenski sabor na kojem je donešena odluka o ukidanju templara. Optuženi su za razvrat i krivoverstvo, a njihov najveći neprijatelj je bio kralj Filip IV, koji je bio i njihov veliki dužnik. Filip IV je i zatražio od pape Klementa V, da ukine templare. Naime, templari su stekli veliku finansijsku moć, ali i brojne neprijatelje. Bili su cenjeni kao finansijski savetnici na evropskim dvorovima, a kod njih se zadužuju skoro svi kraljevi i plemstvo tog vremena. Oni su kao hrišćanski vojni red, pružali zaštitu velikom broju hrišćanskih hodočasnika, koji su putovali u Jerusalim. Uz to oni su razvili prve početke bankarstva, a u kombinaciji sa feudalnim poklonima u vidu poseda, oni su postali veoma bogati.

Imanja templara u Francuskoj preuzima francuski kralj Filip IV, a njihove posede po ostalim delovima Evrope preuzimaju ivanovci, po papinoj odluci. Neki templari su izbegli progona i sklonili se u Portugal, gde su promenili naziv u Hristov red, a papa Ivan XXII je odobrio ovaj red. Drugi deo templara se sklonio u Škotsku, gde su bili zaštićeni, jer kralj Robert Bruce nije priznavao papu (Napier, 2007).

Na prostoru Srbije i Hrvatske posle progona templara ostali su posedi sa izgrađenim objektima, koji danas predstavljaju kulturno nasleđe od velikog ili izuzetnog značaja, a to su: Franjevački samostan u Baču, posed Vrane kod Vranjskog jezera, posed u Glogovnici, Našicama, Gori, Novoj Rači, Dubici, Senju, Novom Velesu (Zagreb), Klis i Gackom.

Literatura:

1. Dobrić L. (2002): Templari i ivanovci u Hrvatskoj. Dom i Svijet, Zagreb.
2. Domljan Ž. (1993): Križevci grad i okolica, Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
3. Belaj J. (2009): Templari i ivanovci na Zemlji Svetog Martina, u:Templari i njihovo nasljeđe, 800 godina od dolaska templara na Zemlju sv. Martina, [ur.) Mladen HOUŠKA], 14-27, Muzej Sv. Ivan Zelina.
4. Buturac Lj. (2011): Templarska crkva u Gorama kod Petrinje, Godišnjak Gradskog muzeja, Sisak.
5. Jovanović S. (1973): Franjevački samostan u Baču. Zbornik zaštite spomenika culture XXII/XXIII, Beograd.
6. Kolanović J. (1971): Vrana i templari. Poseban otisak iz radova jugoslovenske akademije znanosti i umetnosti sv.18, Zadar, st. 207-226.
7. Majer D. (2014): Crkva sv. Martina. Župa sv. Antuna Padovanskog u Našicama.
8. http://zupa-nasice1.hr/index.php?option=com_content&task=view&id=62&Itemid=96
9. Sekulić A. (1979): Drevni Bač. Zbornik „Kačić”, Split.
10. Tomić i dr.(2002): Kulturna dobra u turističkoj ponudi Vojvodine. Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad.
11. Gudek Šnajder T. (2011): Templarski posjedi u Hrvatskoj. Medieval Wall.
12. Cvekan Paškal. (1985): Franjevci u Baču. Paškal Cvekan, Virovitica.
13. Hošuška M. (2009): Templari i njihovo nasljeđe, 800 godina od dolaska templara na Zemlju sv. Martina (katalog izložbe), Muzej sv. Ivan Zelina, Sv. Ivan Zelina, 2009. strana 7.
14. Miletić D. (1197): Župna crkva Uznesenja Blažene Djelvice Marije u Gori, u: Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske 22/23, 1996-1997, 127.-150.

15. Napier G. (2007): Uspon i pad vitezova templara. Mozaik knjiga, Zagreb.
16. Vinati - Peralta (2003): Tajne templara: Bili su gospodari Evrope i nestali u jednoj krvavoj noći. CID-Nova, Zagreb.

CULTURAL HERITAGE OF THE KNIGHTS TEMPLAR IN THE AREA AND CROATIA AND SERBIA

Summary: Year 1139. Pope Innocent II confirmed the institution of the order of the Templars his bull „Omne datum optimum”. Since then, the Templar Order is rapidly expanding, so the year 1147. Jerusalem counted only 350 knights and 2,000 brothers in the various departments. From Jerusalem, the Templars beyond Europe, such as the top of the territory of Croatia and Serbia, also had their possessions, and about their stay in this region testifies cultural heritage, which they are built.

Key words: Templars, the institution, the cultural heritage

NENAD ĐURETIĆ*
Garancijski fond APV
Novi Sad

UDK 94(470):133

DUHOVNA STRUJANJA RUSKIH SLOBODNIH ZIDARA – OD OKULTNIH ZAČETAKA DO EMIGRANTSKE STRADIJE

Sažetak: Teme koje su za predmet interesovanja imale slobodnozidarsku tradiciju ili pak doticale nešto što je bilo vezano za „masons-tvo” i aktivnosti tog „tajnog” reda bile su gotovo uvek plod raznoraznih komentara kao i nešto šire znatiželje. Rad koji je pred nama govori o ruskom slobodnozidarskom ishodištu u XVIII veku i njegovim kasnijim turbulencijama za vreme pre oktobarskih dešavanja, u emigraciji i delom u predvorju II svetskog rata. Početne aktivnosti koje su karakterisale nastajanje slobodnozidarskog delovanja u doba tkz. „nemirne prosvećenosti” bile su veran odraz prilika koje je donosio nov aristokratski duh i okoštalo samodržavlje Katarine Velike. U samom nastajanju slobodnozidarskih udruženja nova aristokratija je davala ton kako duhovnim tako i idejnim kretanjima u Rusiji koja su izbacila veliki broj novih pitanja koja nisu bila ni teološka ni tehnološka već su podrazumevala pretemeljenje celokupnog čoveka u saglasju sa idealom etičkog aktivizma. Masonske lože su učestvovale u svekolikim dilemama tog vremena i u intelektualnim kružocima raspravljali i određivali se prema kako rekosmo, pitanjima koja su zaokupljala pažnju toga doba i pomenutih krugova. U carskoj Rusiji lože su trpele značajan uticaj frankofonske masonerije uz povremene ne baš epizodne uplove engleske, nemačke i švedske masonerije. Rad na direktn način ukazu-

* nenad.djuretic@garfondapv.org.rs

je na slobodnozidarsku aktivnost u vremenu pre i posle Februarske i Oktobarske revolucije kao i na one vezane za početak II Svetskog rata. Većina činjenica i istorijskih dokumenata je uzeta iz Huverove arhive i sa Stanford univerziteta tako da ta činjenica tekstu daje dodatnu dimenziju analitičnosti i istorijske verodostojnosti.

Ključne reči: slobodno zidarstvo, loža, masonerija, Rusija hram, revolucija

Stasavanju ruske države u poznom carskom razdoblju utirala je put nova, osobena kultura aristokratije koja je pokušavala da kroz jedno stoleće neutrališe sve prisutne raskole i napetosti u tadašnjem ruskom društvu. Mnoge započete a nedorečene reforme otvorile su plodno tle za kulturne tekovine aristokratske prosvеćenosti koje su se u svom otelovljenju ne retko kolebale između racionalizma i romantičarskih ideja. Naime, u pomenutom razdoblju Rusija se u svom kulturnom preobražaju gotovo stalno propinjala između uticaja Francuske i Nemačke. Kasnije je ta dihotomija imala nekoliko podela a najvažnija je bila podela na moskovsku i sanktpeterburšku fazu, ili podela između misticizma i racionalizma kao i pozнати, dugovremeni spor između zapadnjaka i slovenofila. Sve to se u datom period svodilo na markantnu opozitnost između prosvеćenosti i antiprosvеćenosti. Magistralni pravci najačeg talasa prosvеćenosti u dotadašnjoj istoriji Rusije desili su se za vreme vladavine Katarine Velike koji su opet u posledičnom vidu imali izvesno dobre ali i loše konsekvene. O tome veoma ubedljivo svedoče reči jednog od najboljih poznavača ruske istorije DŽ. Bilingtona koji govoreći o tom period kaže da „konkretna postignuća Katarininog domaćeg programa izgledaju čudno beznačajna: uvođenje cepljenja, papirnog novca iopravljeni system regionalne uprave. Ipak, njeno dejstvo na rusku istoriju **sezalo je mnogo dublje no površna državnička veština i strana osvajanja po kojima je s pravom znamenita.** Više no i jedna pojedina ličnost do lenjinističke revolucije, Katarina je od-

vojila zvaničnu kulturu od njenih religijskih korena, i promenila i njenu materijalnu sredinu i njene filosofske preokupacije. Stoga, moraju se analizirati važne promene na području arhitekture i ideja, ako hoćemo da razumemo revolucionarnu prirodu i kobne posledice Katarinine posvećenosti”.¹

Prethodno ispisani navodi jezgrovito oslikavaju čeone tačke kulturnog i društvenog podneblja koje je pulsiralo u Rusiji kada su se začele slobodno zidarske aktivnosti koje su bile kako isti autor konstatiše „prvi ideološki klasni pokret ruske aristokratije „koji nije imao neke političke konotacije budući da su aristokratiji toga vremena apolitičnost i dokoličarenje bili immanentni. Štaviše većina dela iz tog perioda ukazuju na činjenicu da većina slobodnih zidara toga doba nisu bili ni revolucionarni ni reformatorički nastrojeni a u konačnom smislu ni nezadovoljna socijalna grupacija. Međutim, rodonačelnici ruskog masonstva pre svih Nikolaj Novikov, javno su iskazivali negodovanje zbog oponašanja francuskih običaja i društvene nepravde koje su dvor i carica Katarina uveliko afirmisali i sprovodili. Prve slobodnozidarske lože su ruskoj aristokratiji (oko 200 članova, uglavnom ruskih i deo stranih aristokrata) davale osećaj višeg pozvanja i sakramentalne tajne koje ti isti građani nisu vise nalazili u tradicionalnim crkvama i regrutovale su se mahom iz vodećih građanskih i vojnih službi. Volterijanstvo i nadolazeći kosmopolitski pogled na svet izazivali su sporadične reakcije tadašnje aristokratije koja se u svojom antiprosvetiteljskom delovanju okretalo ideji da postoji jedan moralan poredak u prirodi i svemиру koji se uz tajne obrede posvećenja može približiti tom staležu kroz nove oblike filantropske i obrazovne delatnosti i ići putem stasavanja ka ljudskoj usavršivosti i njegovoj duhovnoj kvintesenciji koja neće biti isključivo racionalna sa verom u materijalne sile. Rusko slobodno zidarstvo je svoje pojavnne oblike baštinilo u moskovskom okruženju koje je na početku svog delovanja imalo određena svojstva

¹ Džon Bilington (1988), IKONA i SEKIRA; IRO „RAD”, BG, str.281.

religioznog pokreta i bilo direktni antipod atmosferi i kulturnim prilikama u Sanktpeterburgu. Pretpostavka je da je slobodnozidarstvo nastalo posle velikog požara u Londonu 1666. godine tačnije u periodu obnove grada kada su se zidarski esnafi množili a sama organizaciona matrica loža i posvećenja uzela njihove zanatske stepene (učenik, pomoćnik i majstor) i uvele tajnost kao središnji princip svoga delovanja. Sve upućuje da su engleski graditelji, zanatlije bili osnivači prvih loža u Rusiji tridesetih godina sedamnaestoga veka da bi potom usledio nešto dinamičniji razvoj modernog tipa slobodnozidarskih loža i njihovog delovanja koje se protezalo na gotovo celi osamnaesti vek u kojem je duhovno i kulturno vrenje u Rusiji imalo vidljiv odraz i u masonskim razvojnim fazama i delovanjima tog perioda. Značajno je istaći da su na razvoj ruskog slobodnog zidarstva veoma zapažen uticaj imali stranci koji su od samih početaka radili da tadašnju kulturnu klimu i glavne tokove razmišljanja u Evropi prenesu na rusko tlo.

Dolazak slobodnog zidarstva u Rusiju veže se za ime Džejmsa Kita koji je bežeći iz Engleske zbog učestvovanja u jednoj pobuni 1728. Godine ubrzo postao jedan od istaknutijih generala, vojni guverner Ukrajine i na kraju – provincijski Veliki Majstor ruskog slobodnog zidarstva. Imao je naglašen uticaj u aristokratskim krugovima toga vremena gde se isticao revnošću i kultivisanim pogledom na stvarnost uvršćujući sve više aristokrata u novi oblik bratstva. On je podsticajno delovao da se slobodnozidarska delatnost sve bolje razvija te je tako 1756 godine po prvi put zvanično utemeljena loža u Sankt-Peterburgu koju je osnovao grof Voroncov koji je bio anglofil po orijentaciji i recepciji slobodnozidarskih aktivnosti. Na tragu te anglofinske orijentacije masonska pokret u Rusiji dobija nešto organizovaniju formu gde se stvara neka vrsta naredbodavne strukture i takav oblik i formu olica Ivan Jelagin. Jelagin je bio itekako uticajna ličnost na Katarininom dvoru kojeg je ona naročito poštovala što je uslovilo njeno suzdržano prihvatanje slobodnog zidarstva i na neki način

ga oslobodilo početne anateme buntovnog pokreta. Jelagin je kao i većina aristokrata toga doba prišao slobodnozidarskom redu iz dosade ali je kao i većina tadašnjih masona video u toj organizaciji kvalitetnu zamenu za ustajale crkvene obrede. Svoju aktivnost u najvećem delu je vezivao za inovativne iskorake u pogledu promena standardizovanih obrazaca engleskog ritual tako što je dodavao egzotične delove u činu posvećenja. Zanimljivo da je njegovo određenje člana slobodnozidarskog bratstva bilo slično sa stanovištem koje je uopšteno bilo i za kasniji pristup atributima koji su anticipirani da bi pripadnik bratstva trebao da ima. Name on je pripadnika masonskega bratstva tog vremena video kao „slobodnog čoveka kadrog da ovlada svojim sklonostima i svoju volju podredi zakonima razuma.“ Sa Jelaginovim ložama završava se prva faza slobodnog zidarstva u Rusiji koja je bila gotovo celovito usredsređena u Sankt-Peterburgu i bila striktno vezana za engleski oblik slobodnog zidarstava.

Druga faza početka ruskih slobodnozidarskih aktivnosti vezuje se za ime Nikolaja Novikova koji je na samom početku svoje masonske aktivnosti bio vezan za Jelaginovu ložu u Sankt-Peterburgu koji je nedugo zatim odbio da se potčini uobičajenim masonskega ritualima posvećenja i otcepivši se akcenat stavio na početak mistično-nemačke faze ruskog slobodnog zidarstva. Novikov je krenuo u preobraćanje tzv. Jelaginovih loža koje je karakterisala površnost i prilična inertnost u lože koje su sve više odisale karakterom zaokruženih grupa i ezoteričnošću visokog stepena. Prateći tadašnji trend u Evropi koja se sve više okretala ka „škotskom“ obredu to je po prvi put upućivalo na činjenicu da postoje i drugi stepeni članstva pored osnovna tri (3) i to dodatnih devedeset i devet koji si karakterisali slobodno zidarstvo „višeg reda“. Slobodno zidarstvo „višeg reda“ je pored škotskog obreda uključivalo i nemačke lože „strogog pravila“, švedske redove i ono se od slučaja do slučaja nazivalo „crveno“ ili „purpurno“ masonstvo i razlikovalo se od „plavog“ masonstva nižih redova. U Rusiji su se viši redovi nazivali i „Andrijini redovi“ prema

apostolu koji je u Rusiju navodno doneo hrišćanstvo dok su plavi redovi obično nazivani Jovanovim redovima. Pomenuto slobodno zidarstvo „višeg reda“ donosilo je mnogo prisnije odnose i tajnost, uzajamne obaveze i katehizise i zavete kao i kostime nalik orijentalnim sve to u pratnji posve novih rituala. Neretko su ove lože isticale da svoj istorijat imaju u prošlosti vezanoj za jerusalimske vitezove, gnostike i esence. Sve ovo je umnogome nalikovalo nekoj vrsti verskog preobraćenja koja je bila u suštini antipod svekolikom nemoralu, uvećanoj nesigurnosti aristokratije i prepoznatljivoj površnosti života na Katarininom dvoru.

Uz sve to, tadašnje lože „visokog reda“ nisu bile u najdirektnijem idejnem dosluku sa onim rukavcima tadašnjeg masons-tva koje su imali u svojim nastojanjima političke reforme (bavarski iluminati i dr) već su, kako smo i ranije istakli, imali isključivo zahteve za okultnim znanjem i upadljivim moralnim preporodom. Vredno je ponoviti da je masonsko traženje uporišta u okultizmu i tradicionalnim hrišćanskim vrednostima bilo najdirektnije izazvano predrevolucionarnim racionalizmom i sekularizmom u Francuskoj i budući da je aristokratija bila nosilac takvih aktivnosti tražio se put koji će utirati preporod tadašnjih evropskih nacija, odnosno sačuvati ancime regime. Ishodište pomenute reakcije u Rusiji je bilo importovanje tzv. švedskog sistema koji je imao devet stepena kao i desetu tajnu grupu od devet članova poznatih kao „komandanti Crvenog krsta“ upražnjavajući sistem strogog pravila. Članovi tih loža su čitanjem i meditacijom kao i izrazitom samodisciplinom (post, molitve i sl.) tražili unutrašnju istinu i uzimanjem novih imena želeli da manifestuju svoje lično samostvarenje preko obnovljene duhovnosti. S obzirom da su se lože ovog tipa sve više pojavljivale u Istočnoj Nemačkoj njihov idejni uticaj je bio predominantan u Rusiji i Pruskoj budući da se masonstvo višeg reda širilo ne samo putem teozofskih rasprava i prijemčivošću slobodnozidarskih akcija veći i sve češćim, direktnim angažovanjem tadašnjih vladara i aristokrata Istočne Evrope. U prilog iznetoj tvrdnji svedoče i posete kralja Švedske Gustava III i pruskog prestolonaslednika Fridriha Vilhelma koji su neskri-

veno se „gordili” svojim slobodnozidarskim članstvom I na odviše jasan način uticali da se masonska aktivnost u Rusiji što više razbokori. Konkretno, švedski kralj je svojim dolaskom u Rusiju animirao a kasnije i pridobio prestolonaslednika Pavla da se uključi u slobodnozidarsko delovanje i da svojom aktivnošću potpomogne razvoj masonstva u Rusiji. Iako je vladao beskrupulozno i uspostavio gotovo agresivnu cenzuru svega što je konotiralo sa rečju „građanin” on je egzaltirano prihvatio masonstvo jer je u nekim idejama slobodnozidarskog delovanja video mogućnost kntrarevolucije, otpora francuskim revolucionarnim tendencijama čineći da mističnost u sprezi sa religioznošću zauzda racionalnost. No, budući da je bio donekle i okrutan vladar skončao je u prevratu oficirske garde tako da ga je ubrzo nasledio Aleksandar koji je posle Katarinine i Pavlovlje vladavine dočekan sa orkestiranim očekivanjem raznorodnih grupa u ruskom društvu koje se duže vreme batrgalo između samodržačke vladavine i jalovih reformi.

Aleksandar je verovao u reforme koje oktroišu vrednosti koje cementiraju ličnu vladavinu i koje idu u pravcu učvršćivanja lične vlasti i ne daju mnogo nade da se utemelji ustavna monarhija kakvu su želeli i artikulisali pokreti poput dekabrista i pojedini članovi masonske udruženja. Međutim kako je Aleksandar vremenom suočen sa nemirima među nemačkim studentima za koje se bojao da imaju direktni uticaj na mnjenje u Rusiji, sa sve većim uticajem zapadne prosvećenosti i određenim komešanjem u svojoj vojsci odlučio se za represivne mere prema uzavreloj političkoj sceni. Naime, 1822. godine odvažuje se da napravi čistku među profesorima i da spaljuje knjige, da protera isusovački red iz Rusije i da konačno ukine sva tajna i slobodnozidarska udruženja.

Nakon zabrane slobodnozidarskog delovanja mnoge ideje i aktivnosti su bile naizgled prekinute ali nisu potpuno zamrle. Još direktnije, većina slobodnih zidara bila je inklinirana u mnoge revolucionarne grupe i to najveći deo njih koji su činili članstvo

tzv. filantropske masonerije dok su neki bili u krugu carskih zvaničnika i imali auru vodećih političkih teoretičara te epohe. Najistaknutiji među njima su bili Karamzin i Speranski koji su nosili steg ruskog prosvetiteljstva tog vremena i zagovarali monarchistički oblik vladavine iako im u određenim elementima ni republikanska opcija nije bila posve strana. Stoga je masonstvo je u periodu do stupanja Nikolaja i na presto bilo u kolebljivom statusu kao sveukupna aristokratija toga doba i lagano ali sigurno prilazio borbi protiv skepticizma i raspuštenosti i vremenom stalo na stranu antiprosvećenosti. U svojim kružocima oni su Ruse upućivali na mističnu, kvazireligioznu viziju države koja treba da bude garnizon-država gde će se nova načela i autoritet graditi u sferi ideja i misli koje se mogu okarakterisati kao ideje „radikalne desnice”.

Kako je masonstvo „višeg reda” predstavljalo ideoološki postament za instaliranje i prenošenje zapadnih kontrarevolucionarnih ideja na rusko tle kroz misaonu agendu tri slobodnozidarska mislioca očitovala se sva bifurkacija misli i orientacija koje su „opsedale” pomenuti period antiprosvećenosti. Dakle, Žozef de Mestr, Ivan Lopuhin i Mihail Magnicki su bili predstavnici najubedljivijeg iskaza masonske ideja i strujanja koja su obeležila period do revolucionarnih zbivanja u 1905. i 1917. godini.

De Mestr je bio zapadni emigrant u Rusiji i sa sobom je doneo strasno protivljenje francuskoj revoluciji s obzirom da je lišen poseda u svojoj zemlji bežao pred gnevom francuskih legionara. Njegovo protivljenje Revoluciji naglašeno se očitovalo prema sveukupnoj filozofiji prosvetiteljstva I imalo auru nezavisnog autoriteta i uticaja u sanktpeterburškim salonima toga doba. Po red čvrstog stave da rimokatoličanstvo nudi izbavljenje od otrova Revolucije nepokolebljivo je negovao i veru u okultizam i delovanje tajnih društava. Krajem osamnaestoga veka bio je najistaknutiji teoretičar slobodnog zidarstva višeg reda i u aristokratskim intelektualnim krugovima ne retko je bio orator koji je isticao razornu moć revolucije i ustavotvorne skupštine. Spas je video u

kapitulaciji pred rimskim sveštenstvom I božanskoj magiji rane hrišćanske crkve. Kao slobodni zidar 1782. god u Vilhelmsbadu na kongresu viših redova napisao je opsežan projekat koji je bio inspirisan borbom protiv skepticizma i afirmisanim ideje da samo nova, osvežena vera može doneti boljitet celokupnom čovečanstvu. Inače, De Mestr je duboko verovao da je čovek neopozivo pokvaren i kritikovao stav da se on izdigao iz varvarstva budući da je on vrhunski ubica (životinja i ljudi) temeljeći to na činjenici da čovek ubija radi ubijanja.

Njegove ideje su zdušno podržale grupacije religioznih mistika koje su u Rusiji toga doba vodile frontalnu borbu i kampanju protiv prosvjetiteljske misli. Najistaknutiji među njima su bili Isusovci kao i Pijetisti koji su počesto isticali najdirektniju idejnu i duhovnu vezu sa višim masonskim redovima koji su odveć dugo u svom delovanju akcenat stavljali na konzervativnom savezu istinskih hrišćana. Da je uistinu bilo tako svedoči komentar ranije pomenutog prof. Bilingtona na tadašnje zahteve da se sazda jedno novo hrišćanstvo gde kaže: „nemačko „Hristovo društvo” tražilo je univerzalno biblijsko hrišćanstvo oslobođeno dogme; drugi su se zalagali za vezu višeg slobodnog zidarstva i svih hrišćanskih veroispovesti; jedan uticajni rozikrucijanac uveo je program prema kojem se ujutru prisustvuje katoličkoj misi, popodne luteranskoj službi, a uveče posećuje zajednica Moravske braće, loža ili sinagoga.”² Ovaj komentar najplastičnije ukazuje koliko je masonstvo bilo duboko inkorporirano u onovremene idejne tokove i na koji način su članovi slobodnozidarskog bratstva U Rusiji afirmisali preovlađujuće duhovne i misaone tokove te epohe. Tačku orijentaciju je u velikoj meri personifikovao Ivan Lopuhin koji je tokom svog života skladno pomirio aktivnu slobodnozidarsku delatnost i antiprosvećenost kao izraz njegovog pijetizma. Bavio se najvećma okultnim traganjima rozikrucijanaca i u okviru svojih masonskih radova prevodio određena filozofska dela

² Džon Bilington (1988), IKONA i SEKIRA, IRO „RAD „, BG, str.340

(Holbahov „Sistem prirode“). Doživeši radikalno duhovno preobraćenje napisao je veliki traktat kojim je ukazivao na jedini put do istine preko obnove crkve i Hristovog puta. Kao pijetistički reakcionar širio je zajedno sa duhoborcima iskrenost Hristove religije i zagovarao istinsku mudrost čoveka koji se protivi francuskoj revoluciji kao uzroku svih ovozemaljskih zala.

Početna decenija devetnaestoga veka dovela je Aleksandra na presto koji je pored ratnih osvajanja znatno uticao da se potakne i duhovni preporod Rusije. Podsticajno je gledao na Biblijsko učenje i hrabrio duhovnu mobilizaciju zemlje gde su filantropska i tajna društva imala markantnu ulogu. Omogućio je bujanje masonstva višeg reda posećujući lože i u Pruskoj i u Rusiji. Njegov rođendan je postao praznik ruskog slobodnog zidarstva da bi 1815. Visoko masonstvo bilo podređeno Velikoj loži Astreja (boginja Pravde) a nove masonske himne nadahnute Svetom ali-jansom, govorile su o novom zlatnom dobu. Pijetisti su aktivno učestvovali u provincijskim ložama a nemački je postao glavni jezik u ložama. Između 1817. i 1821. god. broj članova ruske masonerije se udvostučio ali je ideja univerzalne crkve slabila i svečešće su se javljali otpori unutar carskog režima jer se slutilo da je unutrašnja stabilnost poretku ugrožena. Ubrzo je došlo do već rečene zabrane rada tajnih udruženja (1822. god) što se naravno repšerkutovalo i na slobodnozidarske delatnosti.

Poslednji uticajni izdanak masonske aktivnosti u prvim decenijama devetnaestog veka je bio Mihail Magnicki koji je svojim radom u određenom razdoblju počeo da stavlja pravoslavlje u središte svoje filozofije a borbu protiv modernih univerziteta i filozofije kao svoj profesionalni i životni cilj. U većini njegovih javnih nastupa bila je isticana okultna povezanost njegove masonske delatnosti i Istoka koji je na neki način imao jak magnetizam u idejama Magnickog. Zato je Magnicki kao vrhovni autoritet video ruskog cara čiju misiju vidi u ozbiljenju napretka ruske civilizacije kroz poistovećenje sa Istrom.

Veoma se razgovetno da zaključiti da je masonska aktivnost u periodu od svojih samih početaka pa do Aleksandrovog doba imala veoma zapaženu ulogu u razvoju ruskog društva i njegove kulture. Većina vodećih teoretičara tog vremena bili su aktivni u masonskom pokretu (Novikov, Speranski, De Mestr, Karamzin, Pestelj idr.) tako da je njihov uticaj bio više nego uverljiv. Masonstvo višeg reda svojim aktivnostima je ukazivalo na strpljivo građenje opšte rute kojom će Rusija i svet doći do izgradnje novog Solomonovog hrama koji će rukovoditi „istinski masoni“. Aristokratska kultura je lože imala kao što je kultura Moskovije imala manastire. Aristokratija je videla masonstvo i kao veliki izazov ali i kao pribеžište za sva otvorena pitanja koje je nosila revolucija sa jedne strane a samodržavlje sa druge. Masoni su i pored određenih religioznih obeležja spasenje tražili u pravdi, istini, mudrosti i sl. Iako su polagali zavet da veruju u Boga za njih je Bog pre bio simbolička inkarnacija Univerzalnog nego Hristovo ovaploćenje. Stoga se za aktivnost masonskog reda u Rusiji ovoga doba može reći da je bila nesvakidašnje plodna i uznemirujuće živa.

Od kraja osamanaestoga veka pa do I Svetskog rata svet se neprestano menjao a sa njim i zemlje koje su osećale posledice rata kao i bitnih preobražaje na društvenom i ekonomskom planu. Sa tim događajima je išlo i obnavljanje ruskog slobodnozidarstva koje je bilo uslovljeno izrazito važnim događajima u Rusiji toga doba. Pri tome mislimo na Rusko-japanski rat, Revoluciju iz 1905. god. (stvaranje Dume) i jačanje inteligencije u ravni šireg angažmana. Na zanavljanje odnosno obnovu ruske masonerije nesumnjivo je uticala ličnost i sudbina profesora Maksima Kovaljevskog, profesora ustavnog prava na Moskovskom univerzitetu. Pomenutom profesoru je 1887. god oduzeta katedra zbog „isuviše naprednih ideja“ i on je otišao da živi u Francusku. Nastavio je da se bavi naučnim radom (osnovao je rusku školu društvenih nauka) i pristupio *Velikom Istoku Francuske-Grand Orient de France*. Masonskom aktivnošću se predano bavio sledećih desetak

godina do povratka u Rusiju. Vrativši se u svoju zemlju njegovom zalugom 1906. god. je ponovo zasnovana masonerija u Rusiji. Dok je živeo i radio u Francuskoj Kovaljevski je uveo u obedienciju Velikog Istoka Francuske 15-tak ruskih građana (lože Brdo Sinaja i Kosmos) koji su dali inicijativu da po povratku u Rusiju osnuje lože nalik onima u Francuskoj. Ubrzo se to i dogodilo u Moskvi i Sankt Peterburgu a tokom sledeće godine osnovano je 18 loža na ruskom tlu. Zanimljiva je činjenica da između Prvog svetskog rata i februara 1917 u Rusiji gotovo da nije bilo službe, zanimanja, državne ili privatne organizacije, ustanove gde nisu bili penetrirani slobodni zidari ili pak obavljali važne i odgovorne poslove. O tome svedoči sledeći pasaž koji najbolje govori o vremenu i idejnim kretanjima toga doba gde se kaže da „U to vreme rusko slobodno zidarstvo nije imalo nikakve veze sa revolucijom i nije imalo revolucionare u svojim redovima. Jedva da je pet-šest menjševika bilo primljeno tokom svih godina pre 1914. Jedan socijalista je mogao prići tajnom društvu samo ako su se kod njega zadržali jedva primetni tragovi njegove revolucionarne (ili *socijalističke*) prošlosti. Maklakov je stoga često ponavljao : „*Svi smo se mi protivili revoluciji.* Kropotkin je grešio smatrajući da je dobro i spasonosno za revolucionarni pokret da ima veze sa slobodnim zidarstvom.”³ Naravno da uz ovakav komentar skladno se naslanja i opservacija da su i markantni članovi plemićkih porodica bili članovi tadašnjih loža gde su u okviru svojih redovnih aktivnosti nesebično ispovedali martinističku spiritističku orijentaciju. Beležimo da su car Nikolaj II, veliki knezovi Pjotr Nikolajevič i Nikolaj Nikolajevič kao i veliki knez Geogij Mihailovič bili martinisti ali i istaknuti slobodni zidari koji su svoju aktivnost obavljali u Carskom selu u Hramu koji je bio naročito upodobljen za slavljenje slobodnozidarskih obreda .

U svetu iznete činjenice da je do 1917 god. osnovano 18 loža mnogi poznavaoći prilika u ruskoj masoneriji ukazuju na

³ Nina Berberova (2002), Ljudi i lože, PAIDEIA; Bg, str. 22.

podatak da je klimaks osnivanja novih loža bio u period 1915-1916 god. među kojima je najkarakterističnija bila *loža Dume*. Pomenuta loža je imala visokofrekventnu delatnost i kao poseban kuriozitet istoričari navode da je tadašnje Vrhovno veće naroda Rusije *zatražilo da sve lože sa teritorije Rusije naprave spiskove članova buduće ruske vlade*. Orkestirani odgovor iz gotovo svih loža je bio da su u takvi spiskovi već odavno spremljeni a podršku tako jasno izraženoj tendenciji davali su i posvećeni i poluposvećeni (oni koji nisu bili inicirani ali su poznavali ideal i obrede masonerije). S druge strane pred samu Oktobarsku revoluciju slobodni zidari su bili sve više upleteni u brojne zavere osobito jer je tih godina postulirana i bila veoma aktivna *Vojna loža* koja se održala do Februarske revolucije čiji su članovi bili najugledniji generali I oficiri tadašnje Rusije. Sve do revolucije slobodno-zidarska aktivnost rapidno je rasla. U praskozorje Februarske revolucije postojalo je 28 masonske lože koje su pripadale jednoj od 2 obedijske premda određeni istoričari govore o značajno većem broju (Berberova). Ako je prva privremena vlada bila sastavljena od jedanaest ministara od čega su deset bili masoni kasniji razvoj revolucionarnog dešavanja slobodne zidare je stavljao u neizgledan položaj tako da je većina njih bila u situaciji da spasava goli život. Iako su i u poslednjoj privremenoj vladi (Direktorijumu) bili dominantni slobodni zidari iz te valade su pohapšeni I zatvoreni u Petropavlovskoj tvrđavi. Dakle, lov na slobodne zidare posle građanskog rata I za vreme ratnog komunizma postao je nemilosrdan i vodio je istinskim likvidacijama. Slobodni zidari su isključeni iz Komunističke internacionale a Trocki je javno i bez ostatka ukazivao na to das u masoni neprijatelji revolucionarne klase. Ukazom Centralnog izvršnog komiteta Rusije 1922. godine zabranjena su sva udruženja koja nemaju dozvolu vlade. Naime „prema listovima *Lenjingradska pravda* od 5. Januara 1928. Godine i *Krasnaja gazeta* od 15. Juna 1928. godine, slobodno zidarstvo u Sovjetskom Savezu je potpuno uništeno. Pojedinačna hapšenja, pogubljenja, deportovanje inteligencije,

dobrovoljno emigriranje (1922), osude na suđenju Tagancevu, zaplena na Taktičkom centru, suđenje partiji industrije, i druga, manje gromoglasna suđenja, očistila su Sovjetski Savez od svih tajnih društava. Poslednja likvidacija je pogodila ložu *Astreja*, čiji su članovi prognani na ostrva Solovki.”⁴

Ubrzo posle više nego ozbiljnih nevolja koje su ruski slobodni zidari doživeli početkom Revolucije 1917. god i odlukama Komunističke vlasti da ih zabrani emigracija je bila izbor koji je bio nametnut i neupitan. Francuska, odnosno Pariz je bio najprirodnija destinacija budući da su frankofonske lože decenijama bile impostirane u Rusiji a i francuski masoni su veoma rado pomagali ruskoj braći. Kontakta je bilo i sa drugim ložama, npr. Kerenski je podneo izveštaj o političkom stanju u Rusiji u londonskoj loži dok je u Beogradu je osnovana loža Maksim Kovaljevski (osnovao ju je profesor Čubinski) ali je njihov domašaj bio odviše skroman u poredbi sa pariskim aktivnostima ruskih slobodnih zidara. Ne dugo posle prvih okupljanja u ruskoj ambasadi koje je temeljno I sa visokim pregnućem obavljao savetnik u ruskoj ambasadi u Parizu Kandaurov, obnovljena je jedna od najuglednijih loža, loža *Astreja*. Nakon toga postepeno je počeo da se povećava broj loža u Parizu (Zvezda Severa, Slobodna Rusija, Zora i dr.) ali su one bile lišene mogućnosti da govore i raspravljaju o političkim pitanjima u Rusiji. To je ugrožavalo osećaj digniteteta ruskih članova masonerije i upućivalo na sve veće ograničenosti njihovog delovanja (poslednju reč u svemu su imali francuski masoni, nisu imali svog predstavnika u višim masonskim telima i sl.). Ipak, obe obedijencije (Velika loža i Veliki Istok) širile su svoju delatnost u domenu zadatih okvira koje je emigrantski staus neumitno nametao i činile napor da se nesporazumi među njima reše i eliminisu sporna pitanja koja su s vremenom na vreme pretila da poslediće većim konfliktima.

⁴ Nina Berberova (2002), LJUDI i LOŽE, PAIDEIA, Bg, str.63
196

Objavom a i samim početkom II Svetskog rata ionako postojeće poteškoće u radu ruskih slobodnih zidara su se dodatno usložnile. Zapravo, ulaskom Nemaca u Pariz prvih dana okupacije izvršeni su pretresi u ruskim ložama Veliki Istok i Velika loža. Veliki broj ruskih slobodnih zidara je pohapšen (govori se o broju od 120 članova) i odveden u koncentracione logore. Spiskovi sa imenima ruskih slobodnih zidara bili su dostupni nemačkinim okupatorima a deo istih je objavljen u Službenom listu. Antimasonska kampanja koju su sprovodile partije koje su kolaborirale sa Nemcima u pojedinim momentima imala je obrise celovitog pogroma. Vreme aktivnog rada i kakvog-takvog delovanja nepovratno je prošlo. Iz tih razloga pojedini istoričari razdoblje od 1920. god pa do nemačke okupacije smatraju srećnim. U određenoj meri. Sva ograničenja i neka vrsta sputanosti bila su podnošljiva i s obzirom na okolnosti prihvatljiva. Rat je odneo svu tu energiju i neverovatan entuzijazam ruskih slobodnih zidara u emigraciji, preciznije u Parizu. Ono što je znatno gore, rat je ne stedeći nikoga, odnosio i živote ruskih slobodnih zidara.

Literatura :

1. Marko Lopušina, 2010 god., *Masoni u Srbiji*, Knjiga-komerc, Beograd
2. Mirjana Đurđević, 2011 god., *Bremasoni*, Laguna, Beograd
2. Nina Berberova, 2002. god., *Ljudi i lože*, Paideia, Beograd
4. Džon Bilington, 1988. god., *Ikona i sekira*, Iro „Rad”, Beograd
5. Džon Robinson, 2006. god., *Rođeni u krvi, izgubljene tajne masonerije, politika*; Narodna knjiga, Beograd

Spiritual currents of Russian Freemasons - from occult beginnings to migrant perish

Summary: Topics that are the subject of interest had Masonic tradition or touching something that was related to "Masonry" and the activities of the "secret" order were almost always the result of various reviews and more broadly curiosity. The work before us speaks of the Russian Masonic origins in the eighteenth century and its subsequent turbulence while ago the October events, in exile and into the lobby and after World rata. Starts activities that are characterized by the formation of freemasonry action in the so-called era. "Restless enlightenment" was a faithful reflection of the opportunity that was brought in November aristocratic spirit and stiff autocracy Katarina. In the emerging Masonic associations new aristocracy gave the tone to the spiritual and ideological movements in Russia, which was thrown a number of new issues that were neither theological nor technological, but are implied change whole man in harmony with the ideals of ethical activism. Masonic lodges were involved in the entire dilemma of the time and intellectual circles debated and determined according as we have said, the issues occupied the attention of the aforementioned circuits. In Tsarist Russia Lodges suffered significant effect Francophone Freemasonry with the occasional not-so episodic inflows of English, German and Swedish Freemasonry. Work on straightforward manner indicated in Masonic activity in the lobby of the February and October revoiution kao and those related to the beginning and course of World War II. Most of the facts and historical documents taken from the Hoover Archives at Stanford University and by the fact that the text gives extra depth and dimension to historical authenticity.

Key words: freemasonry, masonry, Rusia, revolution, lode,temple

MIOMIR PETROVIĆ*
Fakultet za kulturu i medije
Beograd

**ODLOMAK IZ ROMANA „BAKARNI BUBNJEVI”
(Laguna, Beograd 2010, ISBN 978-86-521-0250-1)**

Sinopsis romana

Jednostavno preseljenje glavnog junaka ovog romana - sa Topličinog venca na Donji Dorćol - otvara potpuno drugačiju vizuru pri sagledavanju njegovog rodnog Beograda. Šta je to što povezuje gradove Volos u Grčkoj, Bandirmu u Turskoj, Kutajš u Gruziji, Ćivitavekiju u Italiji, Ganzu u Tunisu i Beograd? Da li su osnivači upravo ovih gradova bili u nekom tajnom doslihu i sa kakvim ciljem? 'Bakarni bubenjevi' su roman o alternativnoj istoriji Beograda koji čitaocu pruža uvid u celokupnu paletu istorijsko/etničko/religijskog kaleidoskopa našeg glavnog grada. Pisac Miomir Petrović, nakon 'Lisičjeg ludila', 'Staklene prašine', 'Li-

* miomir.pe@sbb.rs

banskog leta’ i ’Persijskog ogledala’, romanom ’Bakarni bubenjevi’ otvara novu dimenziju koja govori o mogućim razlozima za osnivanje naše prestonice, upućujući nas - u stilu New Gothic pripovedanja – ka novoj verziji prošlosti ali i budućnosti Beograda. U rasponu od hiper-realizma do fantastike sa elementima horora, kroz ovaj roman prolaze utvare i ljudi od krvi i mesa, beogradski intelektualci i plaćene ubice, članovi tajnih društava Prosvetljeni i Ljubitelji Mediterana, državni službenici i antički junaci, podanici mnogih carstava kojima je pripadala naša prestonica - i kojima će tek pripadati. Da li nas već sutra očekuje ulični građanski rat, borba za svaku ulicu konvencionalnim ili energetskim oružjem, kakve veze sa tim okršajem imaju (ili će imati) tajne organizacije, da li je vanredno stanje stvar našeg fatuma mnogo više nego geopolitike..?

Laguna 2010.

Društvo ljubitelja Mediterana

Sutradan, pred moj dolazak u sedište Društva ljubitelja Mediterana u Karadordjevoj 36, sve se odvijalo u nekoj vrsti magnovenja. Kao da se vreme izdužilo, kao da je umesto da protiče počelo da curi poput amorfne mase, meda na primer, i sve što sam mogao da vidim kao da je bilo iza koprene ili dimne zavese. U telo mi se, još dok sam parkirao u pristaništu, uvukla neka nezdrava toplota. Oko luke gotovo da više nije bilo saobraćaja. Jezivi tehno bitovi su počeli da brundaju sa splavova na strani Novog Beograda.

Reka je bila gusta, tamna, mirna i sigurno topla. Postoje trenuci, kao ono dočekivanje podneva kada sam razgovarao s mlađim novinarom, koja su vreme u vremenu, džep neobičnog i nezemaljskog mira. Ovo je bilo jedno od takvih večeri. I te usijane tramvajske šine koje su reflektovale žučkastu svetlost bandera, zujanje vanbrodskog motora na reci iza leđa, zveckanje tacni o poslužavnik u „Brodarskoj kasini“ i glasan, nikotinski kašalj iz kafane, žar nečije cigarete na Velikim stepenicama koje su se penjale do Kosančićevog venca, moji užurbani koraci i znoj koji se sliva niz leđa, sve su to bili elementi jedne iste niske događaja i čulnih nadražaja. S reke je dolazio smrad ribe, sa Brankovog mosta su se polako spuštali oblaci smoga, sa Kalemeđdana su se začuli zrikavci.

Našao sam se pred zelenim vratima. Tandrkava, prastara vrata su bila zaključana ali je, iznenadujuće, ulaz osvetljavalas tabla novog interfona. Na jednom tasteru je stajao natpis Palladium. Pozvonio sam. Niko se nije javio. Začula se automatska brava. Ušao sam unutra. Nije me zapahnuo vonj memle koji sam očekivao. Umesto njega, u polumraku haustora je vladao prodro ran miris karanfilića. Kako sam se penjao uz stepenice tako je miris bivao snažniji. Najzad, na trećem spratu, ugledao sam bela, potpuno nova metalna vrata na kojima, doduše, nije bilo natpisa

ali sam se mogao kladiti da je iza njih „Paladijum“. U nekom krajičku svesti mi je bila misao da će se i vrata otvoriti sama od sebe. To se, naravno, nije desilo. Morao sam da pozvonim. Iznutra su se začuli koraci. Pomislio sam da bi domaćinu bilo bolje da požuri i otvori vrata jer je miris pretio da će me onesvestiti. Najzad, vrata su se otvorila.

Prvo što je dočekalo moja čula bili su svetlost i tišina. Vrata je otvorio mladić u beloj košulji i belim pantalonama. Iza njega se pomaljao prostor osvetljen prijatnim halogenim svetлом. Videли су се beli zidovi, staklena vrata koja su vodila verovatno u salon a podovi su bili prekriveni debelim, tamno crvenim tepihom. Tišinu koja je bila očaravajuća, koja se skoro mogla opipati narušavao je samo jedva čujni zvuk klima uređaja.

- Izvolite, gospodine Petroviću – mladić se uklonio kako bih mogao da uđem.

Cipele su mi propale u dubok tepih. Mladić je zatvorio ulazna vrata i otvorio ona od mutnog stakla. Zaista, iz njih je bio luksuzan salon. Prostorija je mogla imati devedeset, možda sto kvadrata. Kao i u ostatku stana, zidovi su bili potpuno beli, izvor osvetljenja gotovo neprimetan. Tamnocrvene su bile i udobne fotelje i dva troseda, poređani u nepravilan polukrug i drvena oplata malog šanka sa redom barskih stolica. U salonu je bilo sedam muškaraca. Neki su sedeli, neki su stajali.

Ovac Milan Lazić u civilnoj odeći, sedeо je na dvosedu najbližem vratima, moј prijatelj Ivan Kovačević sedeо je za šankom, pušio je i isprva izbegavao susret s moјim pogledom. Juvelir iz knjižare je sedeо na dvosedu i pio viski s ledom, novinar Jovan Ilić je stajao pored niskog stola od debelog stakla s rukama u džepovima rasejano pogledavši u mom pravcu pa onda u tepih kao da mu je nešto ispalо. Pored njih, i mladića koji mi je otvorio vrata i potom stao s druge strane šanca ljubazno me upitavši da li sam i ja raspoložen za viski, u salonu su bila još dva muškarca. Jednog od te dvojice sam odmah prepoznao, bio je to Igor Tanović, prevodilac sa arapskog, dugo godina eksponiran kao predse-

dnik Društva prevodilaca Srbije, lep muškarac orlovskega nosa i kao sneg bele kose, gospodin u pravom smislu te reči. Drugog nikada nisam video i bio je takođe sed, s kratko podšišanom belom bradom u izvanredno skrojenom letnjem odelu golubije sive boje. Pre nego što sam ušao bio je zavaljen u fotelju ali čim sam se pojavio na vratima salona odložio je viski, ustao prišao mi i pružio ruku. Čim mi se obratio prepoznao sam glas koji mi se javio na mobilni telefon.

- Gospodine Petroviću, drago nam je što vas vidimo – bio je opušten i rutiniran – Molim vas, udobno se smestite, uzmite piće pa ćemo pokušati da vam sve objasnimo. Neke od nas poznajete, neke ste upoznali u ovih nekoliko dana. Ja sam Vladimir Maksimović.

Poslušno sam seo kao zbumjeno dete u poseti rođacima za koje do tada nije ni znalo da postoje. Uskoro su na ostala mesta seli i drugi. Formiran je polukrug.

- Zdravo, izvini za način ali videćeš... Sve je u redu – obratio mi se Ivan Kovačević.

Bio sam ljut na njega. Nisam očekivao da je on u svemu ovome.

- Igor Tanović, drago mi je – pre nego što će se smestiti do juvelira pozdravio me je prevodilac.

- Ja sam Marko Vignjević – obratio mi se juvelir ne pomerivši se sa mesta.

Otpio sam gutljaj. Alkohol je prostrujio kroz grlo i prijaо mi je. Tišina. Nisam znao šta da pitam. Zato sam se blesavo nasmejao. Inače, kada moram da ćutim ili je prikladno da ćutim često frkćem, pravim grimase ili vrtim burmu oko prsta. Sada sam radio sve tri stvari u isto vreme.

- Da pokušam da sažmem ono što se ne može lako sažeti – počeo je Maksimović – Od vas tražimo nekoliko sati pažnje u toku narednih nekoliko dana. Želimo da nas saslušate. Posle toga se možete okrenuti i otici. Sve što ćemo vam reći možete, ukoliko ne želite da nam pomognete, ispričati bilo kome. Niko vam neće verovati. Govorim vam zbog toga što ne postoji razlog za neku zlu krv, iz-

među vas i nas. Možda ćete poželeti da učestvujete u našem projektu.

- Gospodo – odvažio sam se – Za pisca je svako iskustvo poželjno, ipak, dozvoliće mi da još večeras odlučim da li gubim vreme s vama ili ne.
- Svakako – odgovorio je Tanović.

Moram za trenutak da zastanem, jer mi je važno da predstavim sled zapažanja tokom tih proteklih deset meseci. Kada sam ih posle Tanovićevog komentara ponovo pogledao, sve u polukrugu oko mene, sve sem momka za šankom, primetio sam koliko, u stvari, ovako na okupu, svih šest muškaraca liče jedan na drugog. Svi su oni, osim dva sedokosa muškaraca, imali tamnu, prodorno crnu kosu, svi su imali orlovske nos, svi su imali duboko usađene crne oči, svi su bili vitki, žilavi... kao da su bili braća ili dvojnici!

- Dozvoliće da ovaj sastanak, iako ste prvi put ovde, počnemo da isti način na koji ga uvek počinjemo – ponovo mi se obvratio Maksimović.
- Ukoliko ja ne moram da učestvujem u tome – odgovorio sam i svi smo, siguran sam, osetili strah u mom glasu.

Maksimović se osmehnuo i potom dao znak ostalim članovima grupe.

- Akast, Aktor, Admet, Amfijaraj, Veliki Ankaj, Mali Ankaj... – od jednom je ozbilnjim glasom Ivan Kovačević započeo neku čudnu inkantaciju.
- ...Arg, Askalaf, Asterije, Atalanta, Augeja, But, Ehion, Ergin, Eufem... – nastavio je sled Jovan Ilić.
- ...Eurijal, Euridamant, Faler, Herakle, Hila, Idaj, Idmon, Ifikle, Ifit, Jason, Kajnej, Kalaid, Kanto, Kastor, Kefej, Koron... – kada je mantru preuzeo Marko Vignjević shvatio sam da je reč o listi imena Argonauta.
- ...Laert, Linkej, Melampo, Meleagar, Mops, Nauplije, Ojlej... – izgovorio je Maksimović.
- ...Orfej, Palajmon, Pelej, Penelej, Periklimen, Pojant... – preuzeo je otac Milan.

- ...Polideuk, Polifem, Stafil, Tifije i Zet – završio je Igor Tanović.

Oni su bili loža. Očigledno ne masonska. Ali svakako neko tajno udruženje. Gotovo da sam počeo da se smejem. To je već bilo previše.

Pomislio sam kako će sada onaj mladić odnekuda izneti kazan pa čemo da kuvamo crnu alhemijučku čorbu i koljemo piliće!

- Gospodine Petroviću, dozvolite mi da vam ispričamo u nekoliko sesija priču o potrazi Jasona i Argonauta za Zlatnim runom i, ono što je mnogo važnije, priču o njihovom povratku u Jolk. Verujem da, kao ozbiljan intelektualac, barataće makar jednom verzijom ove priče. Pre svega, nju pominjete i u svojoj magistarskoj tezi koju sam imao prilike da pročitam. Ipak, verujem da ćete čuti nešto potpuno novo. Sve je to neophodno da biste razumeli zašto smo vas pozvali ovde – ljubazno je počeo Maksimović.

- Nadam se da ćete mi na kraju ispričati i kakve veze s tim ima sa-moubistvo Milana Milivojevića – bio sam sve nervozniji.

- Naravno, ništa ne brini. Sve to, svakako, ima veze jedno s drugim – pokušao je da me odobrovolji Ivan Kovačević.

Maksimović je započeo ono što će se ispostaviti prvom od nekoliko sesija u kojima ću, kao vođen nekom tuđom voljom, učestvovati u narednih nekoliko dana (...)

(...)

(...) Vladimir Maksimović je završio svoje izlaganje. Začutali smo. Mladić je ponovo sipao viski i led u čaše.

- Mnogi se autori tu razilaze – počeo je Igor Tanović – Kluden kaže, citiram: "Predmet pohoda Minijaca na Jadran nije bilo Zlatno runo. Prema Simonidu, to je bilo ljubičasto runo, koga prvi vatikan-ski mitograf pominje opisujući ga kao runo 'u kome se Zevs uzneo na nebo'. Drugim rečima, to je crno runo koje su kraljevi nosili prilikom obreda za izazivanje kiše, kao i u obredu koji se o prvom maju obavlja na vrhu gore Pelion, a tom prilikom čoveka odev- nog u crnu ovčiju kožu ubijaju i vraćaju u život njegovi drugovi odeveni u belo runo... Prvobitno je čovek u crnoj ovčijoj koži bio kralj, Zevosov predstavnik, koga su žrtvovali po isteku njegove vla-

davine. Činjenica da se ista vrsta obredne igre izvodila i na Pelionu i na Lafistiji dovela je do toga da se spoje dva predanja, mit o Diomedu iz Jolka i legenda o gusarenju po Crnom moru sa predanjem o putovanju Minijaca radi otklanjanja nesreće koju im je prouzrokovao Friks”, kraj citata.

Ponoć je već prošla. Za sada mi je priča o Argonautima bila poznata u grubim crtama. Nisam baš osveženog znanja o ovoj temi pristupio slušanju njihove priče ali, opet, ne bih mogao da kažem da je nešto štrcalo u putopisu Argonauta.

Ipak, ono što je zaista prikovalo moju pažnju za članove grupe, ne samo za onog koji je u datom trenutku govorio bila je njihova posvećenost. Bilo je, dakle, nečeg nevinog, infantilnog u njihovom držanju dok je tekla priča. Bilo je to ushićenje, sreće zbog ponovnog uspostavljanja harmonije - iako im je priča bila itekako poznata, ponekad bi neko od njih delovao kao da je prvi put čuje - ozbiljnosti i pažnje da nikako ne prekinu pripovedača kao i sumnje da možda nisam zaslužio da sedim u njihovom društvu.

S druge strane, dok je Vladimir Maksimović pričao o Jasnovom pohodu mogao sam da još više produbljujem ideju da su ova šestorica neka vrsta braće blizanaca. Zaista, što sam duže sedeо u salonu „Paladijuma“ njihova su se lica i tela izjednačavala. Četvoricu sam video ranije i čak i da sam bio podvrgnut najgorem mučenju nikada ne bih priznao da liče jedan na drugoga. Na ulici, u odvojenim susretima, u polumraku svešteničke kancelarije, u bašti kafane Šumatovac ili odeljenju za istoriju grada, u mojoj radnoj sobi, u knjižari u Knez Mihailovoј oni nisu ličili jedan na drugog. Ovde, u ovom neobičnom, pomerenom prostoru bili su kao jaje jajetu.

- Ovde bi bilo pametno da zastanemo, gospodine Petroviću. Imajte strpljenja i doći ćemo ovih dana do poente – kao da mi je Maksimović čitao misli.

Zaista sam morao da krenem ma koliko mi je bilo zanimljivo (ne znam da li je to baš prava reč) u njihovom društvu.

- Ne znam šta da kažem, gospodo – bio sam iskren – Mislim da mi je poznata ova priča, ali...
- Videćete – bio je nestrpljiv Jovan Ilić i primetio sam kako ga je Tanović na sekund ošinuo pogledom.
- Sutra čemo vam javiti gde čemo se naći – sada je Maksimović ponovo bio zvaničan.

Pozdravili smo se u istom takvom zvaničnom maniru, kao ministri inostranih poslova moćnih zemalja i mladić koji je posluživao piće me je ispratio do vrata.

Napolju je bilo toplo, kao usred podneva. Šta da kažem Neveni kada budem stupio u kuću, prošlo mi je kroz glavu.

Na moju sreću, Nevena i Ognjen su spavali dubokim snom u našem bračnom krevetu. Tiho sam ušao u kupatilo, istuširao se i legao na trosed u dnevnoj sobi. Nisam zaboravio ni da uključim kompjuter kako bi ujutru imao podlogu za alibi da sam iz šetnje došao kasno i onda rešio da radim. Bilo me je stid što od žene krijem pravi razlog mog kasnog dolaska kući. U mraku, san mi nikako nije dolazio na oči iako sam bio umoran.

Rekapitulisao sam ono što se desilo tokom noći i prva stvar koja mi je pala na pamet bila je činjenica da sam sa grupom zanesnjaka proveo tri sata a da su za to vreme stigli da mi ispričaju tako dugačku priču. Kao što je Vladimir Maksimović i rekao u uvodnoj reči, nije bilo načina da se sažme priča o Argonautima koja im je, iz meni nedokučivih razloga, bila toliko važna, ali je svejedno prošlo neobično malo vremena za tako dugačko pripovedanje. Nisam mogao a da ne pomislim da to možda ima veze sa zapažanjem da su časovnici, od preseljenja u Carigradsku, počeli da neumoljivo žure u odnosu na doba stanovanja na Topličinom vencu. Da li su skazaljke stale, pošto se susret odigrao u Karađorđevoj ulici, na Savamali? Da li se susret odigrao u nekoj drugačijoj vremenskoj dimenziji?

Šalu na stranu, priča o Argonautima koju sam čuo od Vladimira Maksimovića i Igora Tanovića nije se mnogo razlikovala od verzije koju sam mislio da poznajem. Možda je bilo pametno

da odmah konsultujem Grevsa i Kludena i proverim neke detalje koje sam zapamtio. Ali, nisam u tom trenutku, te prve večeri, do kraja želeo da poverujem da ovi sektaši imaju nešto važno da kažu. Ta šestorica su bili nekakvi ekstravaganti, zanesenjaci koji su eto, u slobodnom i demokratskom svetu, pronašli razlog da osnuju svoj kult. Svoju ložu, ili šta već.

Da nije sve počelo samoubistvom Milana Milivojevića, da nije sve počelo gubitkom jednog života, ne bih ni ovoliko vremena proveo sa šest ludaka koji misle da su Argonauti. Možda je u pristaništu bio vezan i “Argo” kojim su, obučeni u neštavljenu leopardovu kožu, plovili oko svog Kaulijaka i udarali u bakarne bubenjeve.

Način na koji neki pisci razmišljaju često je isključivo vizuelne prirode. Dramska situacija se pomalja iz mašte. Svaki vizuelni element u toj slici, u tom snoviđenju, u tom tripu može da se grana dalje. Na bubenjeve, iako su ih pripadnici “Paladijuma” nekoliko puta pomenuli u priči o Jasonovoj družini nisam pomislio do ove asocijacije. ...Obučeni u neštavljenu leopardovu kožu, plovili oko svog Kaulijaka i udarali u svoje bakarne bubenjeve...

Prvo, sanjao sam bubenjeve i svoje prste pomodrele od udaranja u bubanj. Pokojnik iz mog snao je takođe udarao u njih. Tehno žurka u komšiluku me je nagnala na drugi san u kome sam sanjao rođenje deteta i neke brkate divljake kako bubenjevima izazivaju smak sveta! Bubnjevi su, dakle, bili neka veza, mnogo suptilnija, ličnija i iracionalnija od svih drugih “pomagala” koje su mi servirali članovi “Paladijuma” kako bih došao do njih (...)

(...)

(...) Sutra ujutru me je nazvao Ivan Kovačević i, ponovo uzdržanim i zvaničnim tonom, zamolio da dodem u restoran “Kalemegdanska terasa” na kasni ručak. Pristao sam. Morao sam da pokušam da saznam na koji to način paladijumci čitaju misli. Ili, tačnije, kako određuju da mi se prividaju bubenjevi. Ili... šta god već!

Kada sam se pojavio na zakazanom mestu, oko šest sati tog dana, svih šest članova grupe je već započelo obed. Za razliku od prethodnih dana vrućina je bila umerena. Vladimir Maksimović je rezervisao sto za sedmoro u samom uglu terase restorana. Prijatno podnevno sunce, povetarac koji me je mazio po licu, opuštena atmosfera za stolom – skup je ličilo na redakcijski sastanak neke modne, svetske izdavačke kuće, ilustrovanog life-style magazina. Seo sam prekoputa oca Milana Lazića koji je ovog puta bio u mantiji.

Artičoke, crno vino, karpačo. Članovi Društva ljubitelja Mediterana su, prirodno, voleli plodove Mediterana. Ovog puta, možda zato što nismo bili u sedištu njihovog tajnog društva, možda zato što je – doduše na pristojnoj udaljenosti – oko nas bilo drugih ljudi, manje sam se plašio. Da li zato što smo bili na neutralnom terenu, izostalo je mantranje, odnosno nabranjanje imena Argonauta.

- Pređimo na stvar – počeo je Maksimović, kako sam i očekivao – Da rezimiramo sada geografiju pomenutog putovanja. Pazite, Argonauti su isplovili iz Jolka, na jugoistoku Tesalije. Egejskim morem su plovili na sever prošavši pored obala Meliboje i onda su okrenuli na istok. Stigli su do ostrva Lemnos, neposredno prekoputa Troje. Sledeća stanica je bila Samotraka. Odatle su došli do Hellepona i pod okriljem noći uplovili u Mramorno more. Kao što ste čuli, dva puta su zastali na poluostrvu Arktos. Odatle su krenuli na istok i uskoro došli do Bosfora, pristavši na poluostrvo Bebrik, za koje su mislili da je ostrvo. Pošto su ušli u Crno more, osim zaustavljanja u Marijadni, plovili su južnom obalom sve do Kolhida u današnjoj Gruziji. Pošto su uzeli Zlatno runo, pratili su u povratku južnu obalu Crnog mora sve do zemlje koju su nastanjivale Amazonke i potom oštro okrenuli ka severozapadu. Prebrodивши po širini Crno more, došli su do ušća Dunava. Odatle su brodili uzvodno do Kaulijaka, do ovog mesta.
- Potom su skrenuli u reku Savu i plovili uzvodno skoro do njenog izvora – nastavio je otac Milan - Na prostoru današnje Slovenije su prebacili brod na kopno i preneli ga do današnje Rijeke u Hrvat-

skoj. Tu su, pored mesta koje se danas zove Bakar, možda baš zbog bakarnih bubenjeva boginje Ree, porinuli brod u Jadransko more. Doplovili su do severoistočne obale Italije. Uplovili su u reku Po i došli do njenog izvora, nedaleko od današnjeg Torina. Potom su prebacili brod kopnom do obale Tirenskog mora i tako plovili sve do Ajaje, ostrva između Sardinije i zapadne obale Italije.

- Odatle su prošli između Scile i Haribde, današnje Sicilije i Napulja posle čega ih je uhvatila velika oluja oteravši brod sve do obala Krfa, pa potom nazad do Afrike, tada uopšteno zvane Libija – pričovanje je nastavio Jovan Ilić - Iz Libije su zaplovili ka Kritu. Krenuvši na sever, prošli su pored ostrva Egina i Euboja da bi se vratili u Jolk.

- ...Otkrivši čitav jedan novi svet – profetski je završio Tanović.

- Sve je to lepo i zanimljivo, ali, nemojte mi zameriti... Zašto je to važno. Kakav značaj pridajete vašoj verziji koja se, ne sumnjam mada nisam stigao da proverim, kud i kamo razlikuje od uobičajene, Grevsove verzije?

- Dobro, nestrpljivi ste i to mogu da shvatim – Maksimović je malo oklevao pre nego što mi se obratio sedativnim tonom – Da rezimiramo etnografski deo njihovog putovanja. Na svom putu Argonauti, ukoliko izuzmemos grčka plemena, kao što su Lemljani, odnosno Lemljanke sreću Dolionjane, Bebrike, Pelazge, Tauriđane, Misijce, Skićane, Sinopljane, Sarmate, Perkotene, Marijadnjane, Amazonke, Kolhiđane i mnoge druge.

- Fokusirajmo se na narode na koje nailaze u okolini Kaulijaka i Angurona – otac Milan je napravio jedan teatralan potez rukom pokazavši na Veliko ratno ostrvo koje je praktično ležalo ispod našeg stola - Najstariji pomen o prostranstvima sa one strane Dunava ostavio je Herodot u svojoj "Istoriji": "Izgleda da se preko Istrosa nalazi jedna beskrajna pusta ravnica. Jedino za koje sam bio u stanju da doznam da stanuju preko Istrosa jesu ljudi kojima je ime Sigini, a koji se odevaju kao Međani, konji su im rundavi po celom telu, a dlaka im je dugačka do pet coli, zemlja im se proteže do Veneta na Jadranu." Po Apoloniju, Argonauti su prošli oblast oko Istrosa, koje su bile nastanjene Skitma, odnosno Siginima, Graukenima i Sindima, kao i drugim tračkim i ilirskim plemenima. Sindii su navodno živeli oko velike pustе ravničare Lauriona. Apolonije

navodi da su čobani, koji su napasali stada na vlažnim pašnjacima, od straha bežali i napuštali svoja stada kad bi ugledali lađu Argonauta.

Njihovo izlaganje je prekinuo konobar koji je servirao kafu i slatke kolače od urmi. U trenutku sam se uplašio da će ovo trajati danima – nisam imao živaca da odslušam do kraja nijedan seminar ili simpozijum po okončanju studija, a sada sam ponovo bio među davežima. Nasmejao sam se u sebi, pomislivši da je ovo najgora noćna mora svakog pisca – na neki način sam se našao u društvu književnih kritičara, teoretičara umetnosti i, onih najgorih, komunikologa. Kao da je osetio moje nezadovoljstvo, Igor Tanović je pozvao račun.

- Ako ne žurite – bio je siguran da žurim – Hajde da pogledamo trening mačevalačkog kluba “Pobednik” čiji smo i mi sponzori. Ne brinite, to je ovde, u šancu, trideset metara od nas.
- Tome se stvarno nisam nadao... O.K. Ali... – nisam ni sam znao šta želim.
- Ne bojte se, misticizam se bliži kraju – autoironično je izgovorio Vignjević, “juvelir” – Imajte još samo malo strpljenja.

Nekoliko minuta kasnije, stajao sam, zajedno sa svojim novim “priateljima” na šetalištu iznad šanca koji deli Gornji grad Kalemegdana od padine iznad zoološkog vrta.

Sećam se te slike, kao da je sada dok pričam pred mnom – dole, u šancu, na travi, stajalo je tridesetak mladih ljudi u belim mačevalačkim odelima. Njihovi floreti i kacige sa mrežastom membranom uredno poređani iza njih, uz zid Gornjeg grada. Mladići su stajali mirno, gradeći svojim telima pravilan kvadrat i uskoro, na poziv jednog od tri starija muškarca koji su bili van ove geometrijske forme, počeli da rade vežbe zagrevanja i istezanja mišića. Dok su obavljali zadatu radnju, menjajući tempo svojih vežbi u zavisnosti od naredenja koja je trener signalizirao duvanjem u pištaljku, mačevaoci su izgledali ubedljivo poput Olimpijske ekipe. Potom su prestali sa vežbama da bi, po očigledno pojasno utvrđenoj shemi uzeli svoje florete i kacige i postavili se u sasvim novu formaciju.

Oformljeno je deset borilišta sa dva mačevaoca, dok je de-setak početnika među njima stajalo sa strane i posmatralo borbe. Ne razumem se u mačevanje ali ono što su ti mladići radili bilo je ubedljivo, očigledno dobro uvežbano i, ono što me je možda naj-više iznenadilo, disciplinovano.

Ko su bili ovi mladi ljudi i gde su se krili do današnjeg da-na? Zašto nisam u svakodnevnoj rutini sretao ovaku, hajde da upotrebim tu bezveznu, passe reč – omladinu? Jer, moram to da naglasim, ono što sam mogao da vidim kod mojih mladih sugrađana, kod mojih mladih zemljaka poslednjih nekoliko godina bila je strašna dezorjentisanost, nezainteresovanost, melanolija i primitivizam. I onda odjednom, sponzorisani mačevalački klub simboličnog imena, neki nepoznati klinci koji se, jednog lepog letnjeg popodneva nisu predali potrošačkim navikama svojih vršnjaka, obesmišljenom ispijanju kafe u ulici Strahinjića Bana, tu-maranju po fensi, klimatizovanim radnjama sa bofl garderobom već su uvežbavali disciplinu tela i zaoštravali svoj duh!?

“Pravi umetnici ne poznaju partijsku disciplinu”
o romanu „Bakarni bubenjevi“ (Danas, Beograd, 9. 12. 2010.)
Autor: Maja Vukadinović

*Miomir Petrović, autor romana „Bakarni bubenjevi“
koji se našao među 15 potencijalnih
dubitnika NIN-ove nagrade*

Deseti roman Miomira Petrovića, „Bakarni bubenjevi“ u izdanju Lagune, predstavljen na minulom Sajmu knjiga, već je ste-kao poštovaoc među intelektualno radoznalim čitaocima, a upravo je ušao i u uži izbor za NIN-ovu nagradu, među 14 drugih romana.

Karakterističnim neobaroknim rukopisom, Petrović vešto gradi trilerski zaplet u kome se prepliću alternativna istorija Beograda, zavere tajnih društava i mračna budućnost prestonice. I u ovom delu, autor „Persijskog ogledala“ i „Lisičjeg ludila“ eksperimentiše sa žanrovima u rasponu od poetske proze do horora, podstičući čitaoce da kao i njegovi junaci tragaju za sopstvenim identitetom i smislom u vremenu u kome su mnoge vrednosti obesmišljene.

- Prisustvo mitskih matrica nije tako teško otkriti u mojim knjigama. Mit je, kao termin, u savremenoj civilizaciji izuzetno nepopularan, a budući da se inače u životu bavim nepopularnim stvarima pretvarajući ih u popularne, interesovanje za mit dođe kao sasvim prirodan izbor. Verujem u nevidljive svetove. Mitske matrice jesu odraz jednog nevidljivog i nepojamnog sveta i samim tim verujem u snagu mita. Osećam se kao misionar čija je dužnost da određene slojeve nesvesnog, kolektivnog pamćenja i kulturološkog obrasca održavam živim kroz veoma modernu formu. Problem sa recepcijom mita u savremenom umetničkom delu je ideoološke, a ne estetske prirode. Glavni kritizeri prošlog političkog perioda u kome smo živeli vezuju mit sa nazadnim, arhajskim, superkonzervativnim. Ono što oni nažalost ne vide, a ja i te kako vidim, jeste da neminovno i oni sami proizvode nove mitske obrasce, jer svaka epoha pokušava da dokaže svoju vrednost time što pronalazi nukleuse te iste vrednosti u prošlosti svoje zajednice. Mitološko je, dakle, neminovno u svakoj od svih mogućih sadašnjosti.

U novom romanu pišete i o uličnim sukobima u Beogradu u neodređenoj budućnosti. Plašite li se svojih vizija?

- Kada sam pisao „Bakarne bubenjeve“ nisam mogao da prepostavim da će se budućnost, predstavljena u romanu, tako brzo poistovetiti sa realnošću. To je roman o borbama antiglobalista i globalista, levih i desnih, borba uličnih grupa u futurističkom Beogradu gde se neprestano sudsaraju paravojske s košmarno različitim vrednostima i metodama borbe. Ovaj roman jeste jedna apokaliptična vizija naše sredine i ostaje mi da se nadam da će biti samo vizija i da neće prerasti u realnost.

U „Bakarnim bubenjevima“, kao i u romanu „Lisičje ludilo“, iznosite stavove o stvarnosti u Srbiji i to činite na suptilan način. Danas su kod nas prilično uvažavani pisci čiji je rukopis angažovan.

- Oduvek sam imao odijum prema otvorenom, brutalnom angažmanu u književnosti. Svaka književnost je angažovana u trenutku u kome nastaje jer je drama o kojoj pisac priča uslovljena spoljnim okolnostima. Kada logoraši u Aušvicu izvode koncert klasične muzike, samom činjenicom u kojim okolnostima taj koncert nastaje, čini izvođenje Baha ili Betovena angažovanim. Ja sam uvek za neki suptilniji, subverzivniji angažman u rasponu od Džojsa pa sve do Kucija. Dakle, za transpoziciju umesto feljtonizma.

Da li književnost ili umetnost uopšte mora biti bezopasna da bi bila prihvaćena u savremenom potrošačkom društvu?

- To je individualna potreba na koje potrošačko društvo ne vrši никакav uticaj. Da bi bio slobodan, a čovek tome teži, rešenje traži ili u uslovima u kojima živi ili u samom sebi. Svaki umetnik nužno opominje i u tome je njegova angažovanost. Kad nema opomene - nema ni umetnosti. Dužnost umetnika je da postavlja neprijatna pitanja, a dužnost političara je da daje prijatne odgovore. U tome se nepobitno razlikuju umetnost i politika. Pravi umetnici ne poznaju partijsku disciplinu, oni se ne mogu naći na listama partija, a što su autentičniji, kao umetnici, to je površnije njihovo političko angažovanje. I to su naučili svi oni inteligenti šefovi stranaka u ovoj sredini. Umetnik ne ume da bude poslušan.

SRBIJA 1914 - 2014, EPILOG I POSLEDICE

Gavro ubi Ferdinand

Гаврило Принцип и његов потпис са саслушања

● У Темерину живи Душан Принцип — брат од стрица Гаврила Принципа, „атентатора који је потресао свет“ 28. јуна 1914. године

ПРОШЛО је 70 година од сарајевског атентата у којем је Гаврило Принцип убио аустроугарског престолонаследника Фрању Фердинанда и његову супругу Софију. Био је то, по оценама историчара, не само повод за избијање Првог светског рата, него и један од најсудбоноснијих догађаја који су дали печат овом веку, па чак и целој нововековној историји. Сведоци смо да се последњих месец у светској штампи доста помиње сарајевски атентат, али не због поменуте годишњице него због Зимских олимпијских игара које за петнаестак дана починују у главном граду Босне и Херцеговине.

Јер, много пута је поновље облачити; изгледао је као принц, но када је свет о Сарајеву примио, звали су га тако — Принцип, ви пут чуо 29. јуна 1914. године па је и настало ново презиме не, када је јављено на првим — Принципима. странама штампе да је дан пре Гаврилов и Душанов деда Јо- тота од руке атентатора пао војно, истакао се у чувеном устану аустроугарски престолонаследнику 1875. године. Имао је четири најдојвода Фрања Фердинанд сина Милана, Пере, Стојана и Илију. Сто-

шао. Радио је своје послове и трудио се да децу изведе на пут.

● Име уклесано у стени

ПРВИ пут Душан је видео Гаврила 1913. године када је овај за кратко, са двојицом својих другова, дошао у родно село. С њим су били Милан Цигановић, један од организатора сарајевског атентата, а име на другог Душан се не сећа.

— Стриц Пере и Нана су до ста причали о Гаврилу, често га помињали. Био је њихов миљеник. И не само због тога, сило сам му се обрадовао кад је дошао у Облај. Био је лепо обучен, низак растом, коврдраве косе, али снажне физичке грађе. Својим очима сам видео да

жанка настава доспела у сам центар спектакла забављања.

О Гаврилу Принципу, главном артијеру сарајевског атентата, историографија је јака своја суд. Не постоји венчаватно ни једна ванда чиљеница која није научно истражена и објашњена. Слободно се може рећи да је о Принципу написана мала библиотека књига, студија и чла-нака.

Зато смо били искрено обра-ловани када смо сазнали да у Темерину живи Гаврилов брат од стрица, који може испричati и неке непознате детаље из живота тог „атентатора који је потресао свет“, како су поједи-ни историчари и публицисти на-зивали Гаврила Принципа. На назначеној адреси дочека нас је Душан Принцип, осамдесетоголишињак, обрадован нашим по-сетом.

Историјат породице Принцип

ЖИВАХНИ. Душан Принцип нам каже да су његов стац Милан и Гаврилов брат Перо били ро-ђена браћа и у кратким шта-ма излаже породичну генеало-гију. Постоји поједање да су се Принципијија најпознатијих спортичких породица у Босни, која зна када поселили из поно-горског Грахова у босанском Грахову. Понто су имали зада-так да саљачу босанску гра-ниту бране од непријатеља, ла-чекај, сачекај, Млечане и А-усташе, лобили су надимак Чеке. Али, један чланак, каже даље легенда, воље се гиздово

јан и Илија на- мају наследника Вишне у же-ivotу имена ни Гав-рилови браће Јове и Николе, а од седморе Миланових сино-ва живи наш саговорник Душан и његов брат Јово који стану-је у Београду.

Душанови роди-тељи живели су у Преодцу, у Гаврилови у Облају, код Гра-хова, испод Ша-тор планине. Гав-рило је био дес-сет година старији од Душана и врло рано је на-пустио родни дом и стицао на школовање у Сарајево и Бео-град.

— А кад је до-шло време да и он крене у шко-лу — сведочи нам Душан Прин-цип — родитељи су одлучи-ли да га поша-љу у Облају код Гавриловић ро-дитеља, пошто се одатле лакше стизао у школу. Лепо му је би-ло код стрица Пере и стриже Марије, зване Нана. Стриц је имао нешто земље, али је радио и као разносач поште. Био је миран, добар и побожан човек. У политику се није много ме-

Душан Принцип снимљен у прошли четвртак у Темерину

му ниједан сеоски момак није рававао у бацању камена с ма-мена. Ми дечурија смо стал-но трчкарали с њим и његовим друговима. Међутим, нису же-делили наше друштво, највише времена проводили би утроје, у тихом разговору. Већ тада су перватно планирали атентат.

Душан Принцип нам даље прича како је Гаврило пред по-новни одлазак за Сарајево по-купио све своје ствари, слике, писма, књиге и однео негде на брдо изнад села и ту закопао. Никада то касније није прона-ђено, иако су чињени велики напори и организовано неколи-ко акција. Ипак, Гаврило је о-ставио трајан траг у Облају. На једној стени уклесао је тих дана 1913. године своје име и презиме и то се и данас може разговетно прочитати.

Био је то први и последњи су-спет Душана и Гаврила. После завршене школске године 1914. наш саговорник се вратио код родитеља у Преодцу. У родној

Светска личност

НАЈПОЗНАТИЈЕ личности 20. века писале су о Гаврилу Принципу: Лав Троцки, Ситон Ватсон, Нарл Кауци, Николај Бухарин, Винстон Черчил и многи други. То је и разумљиво пошто сарајев-ски атентат свакако спада међу најсудбоносније историјске дога-ђаје. Сви они о Принципу пишу с нескривеним симпатијама. Али, о сарајевском атентату и Гаврилу Принципу писао је и Адолф Хитлер 1926. године у првом издању своји познате књиге „Мајн кампф“ („Моја борба“) и на први поглед зачујујуће — такође с видним одобравањем. Због мркње према Аустроугарској, Хабзбурговцима и посебно Францији Фердинанду, будући фирер је записао:

„Ово је рука богиње правде и неумољиве казне и она је сру-шила највећег смртног непријатеља аустријске Немачке надвојводу Франција Фердинандом. Он је био изрешетан мечима чије је испа-љивање сам помогао. Зар он није штитио словенизацију Аустрије од врха до дна?“

У следећим бројним издањима „Мајн кампфа“ овај пасус се није више појављивао.

„Но хоће да живи...“

ПОЗНАТО је да је Гаврило Принцип на зиду своје ћелије тврђинског затвора написао: „Наше ће сене ходати по Бечу, лутати по двору, плашћи господу“. Али, мање се зна да је он још у саражвенином затвору, чекајући тамновање у Чешкој, ексером на војничкој порцији написао следеће стихове:

Тръмо се време вуче
И ничег новог нема,
Данас је све х'о и јуче
Сугра се исто спрема.

И место да смо у рату
Где војне трубе јече
Ево нас у казамету
На нама ланци звече.

Ову песму објавио је часопис „Звон“ 1919. године, а пољски историчар Владислав Глинк превео је на пољски језик 1934.

Сваки дан исти живот
Погажен, згњечен и стрт.
Ја нијесам идиот
За то је за мене смрт.

Ал' право је рекао пре
Жерјајук соко сви:
Ко хоће да живи нек' мре
Ко хоће да мре нек' живи!

Лина касније боравити наш поznати научник Јован Цвијић, проучавајући месец дана тајне Шатор језера, отац је држao дућани.

Богдан је живео код Боре Гњатића, по коме лечилиште у Сланкамену данас носи име, Душан код Паде Живића. Душан нам прича:

— Двојица браће били су веома изненађени када су на путу за Сланкамен преседали из воза у Старој Пазови и ту до чекани као хероји. Приређен им је свечани дочек. Многи су се тискали око њих говорећи: „То су Принципи!“ У Сланку мену су дочекали и крај рата, тада је отац дошао по њих и одвео их у Преодаш. Тамо су сазнали да је Гаврило неколико месеци пре тога умро.

● Склонили се у Сланкамен

У ЈУТРО 29. јуна 1914. — при чијем дућану — код отца је дошао један жандарм и нешто му у поверењу рекао. — Сви смо слутили да вест није добра. Отац је само хуктао и штетао се отвореним дућаном. Нико ни речи није проговарао. Наравно да га нисмо смели, ништа пита ти. И отворио је један од прозора и гласно јајукнуо: „Ајме мени, јуче Гавро уби Фердинанд да“.

И Гаврилови родитељи су, наравно, тешко примили вест која је тих дана брујала светом. Отац Пере је плакао, иако је онима који су га познавали би

питамо да ли су Принципи у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца имали какве привилегије. Душан се смешка и чуди:

— Ма какве привилегије! Једино што сам добио било је 50

Неколико секунди пред атентат у Сарајеву

ло јасно да је поносан на Гаврила. Нана је, као и свака мајка, жалила сина, мислила о његовој даљој судбини. Оца Пере су жандарми под стражом одвели на саслушање у Ливну. Није му се ништа добро писало. Сви су сељаци били изненађени када се следећег дана вратио кући. Душан нам каже да су његовог стрица спасила браћа Кајић, иначе Хрвати, који су гарантовали да Пере није крив за дело свога сина, да је добар и вредан човек кога по литика не интересује.

Душанова породица на својим плећима је осетила последице сарајевског атентата и првог светског рата. Отац Милан, по политички утицајан у том крају, интерниран је почетком рата у Гламоч, а одатле у злогласни логор у румунском граду Араду и ту остао до слома Аустро-угарске. Душан нам, наводи је даји интересантан податак:

— Аустријске власти су тражиле од проте Билбије из Обљаја да им изда лажну Гаврилову крштеницу и наведе у војј да је старији него што је стварно био. На тај начин могли би га осудити на смрт. Али, прота, и поред претњи то није учинио. Због тога је попут многих других учитеља, тровогаца и попова, депортован у Арад.

Кућа Милдана Принципа била је имућна и могла је глави своје породице слати храну. Међутим, велики намет били су им „шуцкори“ — (цивилни стражари, чија је дужност била да спрече Принципе да побегну у Србију). Свакодневно су морали хранити 17 „шуцкора“. А стигла је неродна 1917. година. Глад је харала Босном, па су и Принципи тешко долазили до коре хлеба. Крај рата се још није назирао, а хране није било ни за децу. Принципи ма из Преодца помогла су браћа Басарин, Хрвати, који су имали велиокуп утицаја у том крају. Душана и брата Богдана од вели су у Сланкамен и ту их сместили код имућних породи-

цина од друштва „Свети Сава“ да 1921. ванредно завршим четири разреда гимназије да бих се уписао у Трговачку академију у Београду.

За време школовања, а посебно док је радио као службеник у Министарству просвете у Београду, Душан Принцип је сретао и дружио се с многим знаменитим људима тог време на — Тином Јеврејићем, Добрим Милутиновићем, Илијом Станојевићем, Браниславом Нушићем, Миланом Вукајлијом. Презиме Принцип била је најбоља пропусница за културну београдску елиту. Од тих величина је сазнао многе појединости о Гаврилу, посебно од Вуја клије. Пritchao му је о храбром и гордом Гавриловом државу у тамници Тerezin у Чешкој одбрађао и лекарску помоћ од непријатеља иако је био болесан.

— Посебно је занимљива прича која ће касније бити записана у многим књигама. Зна се да је Гаврило Принцип умро 28. априла 1918. и то само пола године пре краја првог светског рата. Власти су наредиле да се његов леш закопа на тајном месту у гробљу. Али, један од војника, којима је повериен тај заједнички гроб, Чех Фрајтишек Лебл, из поштовања према револуционару из Босне направио је скилду гроба. — После рата је ископан Принципов леш и донет у Сарајево.

ПЕРО, отац Гаврила Принципа, умро је између два рата. Изма њега остало је бројна породица која ће у току народноослободилачког рата претрпети најстрашније тренутке због свог презимена и славног брата и рођака. Душан нам истиче да 17 Принципа није дочекало крај рата. Убијени су или умрли од мучења. Породица је дала и је дног народног хероја — Слободана Принципа Сељу, сина Гавриловог рођеног брата Јове, Гаврилова мајка Нана дочекала је слободу и умрла 1946.

Томислав Марчинко

Zavetna zemlja

Suzama posne oči, nemo oplakuju zavetnu zemlju, dok gremoh onečišćena duša tiho tuli nad vlastitim porazom.

I umišljeni otac nacije te se odrekao na kraju životnog puta. Kao da te je dovoljno okadio svojim molitvama pa se na koncu umorio.

Reče, da je to istorija rešila i bez nas.

Ne slušajte ga radosni, Kosovo je nebesko biće privremeno spušteno na zemlju da bi smo se izmerili u otpadiji ili ljubavi, kako kome dopada, sve po slobodnoj volji.

Ko ga se od Srba sme odreći, Kosovo je božije, i jedino ga Gospod može razrešiti od naše jadne i kukavne izdaje.

Kažu odrodi da je život skuplji od teritorije, kakav život i koje teritorije pitaju se radosni. Samo je častan život život, i samo je Kosovo zemlja zakupljena krvlju najboljih.

Najgori bi da ga predaju i ostave bezbožju, nasilju, i čemeru ljudskom. Radosni bi da poginu oslobođajući ga ponovo i da tako bar za malo produže ovozemaljski zakup, jer im je sadašnje poniženje nesnošljivo.

Reče zlatousti da je to najskuplja srpska reč, a mi znamo da na početku bijaše reč i reč bijaše u Boga.

A gde smo mi u toj ikonomiji spasenja najskuplje srpske reči.

Mi, zavetni i bojni ili puzavi i cmizdravi. Gde se to zaturisimo kroz preostalo vreme. Hoćemo li preživeti tu sramotu. Koliko kosovskih rana košta ova bezživotija. Koliko još rana da bi smo postali dostojni Kosova, da se možemo i dalje pisati kao Srbi.

Gospod jedini zna da smo propali bez te zavetne zemlje, kao i da smo živi samo sa njom.

I reče majka lovčenskog svetila na odru sina svoga: plakati neću, neka plaču majke koje rađaju izdajice i pogani ljudske. Kao da je i mogao postati Njegoški svetac, bez takve majke Ivane.

Ali ne čuje se pokajni plač majki zemljama srpskim, kao da su do sada samo vladike rađale. Jesu rađale su, vladike gladne vlasti i bezzakonja, tuđe sreće i domaće nesreće. Takvim vladikama otežala je zemlja srpska, pa sad neprirodno puzi, u košnici narodnoj narojile se podguzice i prirepice, od sve dedovine pustinja osta, da ti srce prepukne, rode moj.

Hoćeš li nam Gospode podariti bar još jednu majku Ivanu, na spasenije.

Postali smo jalov narod, nesiti smo i kad rodi, gubimo i kad dobijamo, uzimamo i kad dajemo, pobedujemo samo u porazima, opstajemo tako što nestajemo.

Zaboravi li smo šta je to blagodatna žrtva, i ljubav koja ne pita za uzdarje. Vladičanski dvori nam u zlatu a posle studeničke svetosavske vidarnice ni jedna druga pod okriljem duhovnim koja bi vidala sirotinju. Da li je bilo malo osam vekova da se mantija sažali nad ubogim narodom svojim, ili mu je pastir samo kad sabira i prihodi.

Koliko svetosavskog ordenja na grudima pljačkaša, kao da je svejedno pravoslavna majko crkvena kako su blago stekli.

I odkud toliko raskoši iza svetog oltara što reče naš pravi Patrijarh, a šta bi tek bilo da se nisu zakleli na siromaštvo.

Pitam vas časni starci kome trebaju nove svetinje sa starim grehovima. Važnije su molitvene zdravice bolesnom stadu, nego zidanice otkupljivačice savesti.

Naši mili pustinjaci, sačuvajte Svetlo blagodatija i umilite Gospoda i za nas grešne. Umesto prekora za ogrešenja nauči te nas kako se istinski voli. Sva teologija i dogmatika u jednoj reči, u ljubavi za Hrista i Hristovoj ljubavi.

I ne važi više ona žalna misao Vladiku, da pleme tvoje snom mrtvijem spava, budno je ono Vladiku nikad budnije, da prihvati bezčasnu tamu. Sve se čoek svađa sa čovekom, rđa rđu ljubi u potiljak.

Izdaja im postade slatka, lepi se za prste, sve ljudsko im je strano.

Srpsko ime da se zatre, to im je program časti, ne smeš bre Srbine ni da postojiš, a kamoli da patiš.

Srbiju da srbiš i da ljubiš, ne smeš!

Ljubiša Despotović

OSMTH - VELIKI PRIORAT VITEZOVA TEMPLARA SRBIJE

DEKLARACIJA O POTREBI ZAŠTITE HRIŠĆANSKE KULTURNE BAŠTINE NA KOSOVU I METOHII I HRIŠĆANSKIH STRADALNIKA U SVETU

Aktuelni međunarodni izazovi i versko-konfesionalni sukobi su još jednom kao i nebrojeno puta u istoriji do sada pred **Red Vitezova Templara (OSMTH)** kao glavni zadatak njihovog misionarskog rada postavili potrebu zaštite **Hrišćanstva** u Svetu. Kroz zapretenu mrežu medijske manipulativnosti ipak se sve jasnije promalja činjenica velike ugroženosti Hrišćana u mnogim regionima sveta. Velike hrišćanske zajednice u Africi, na Bliskom istoku, Aziji, ali na žalost i u Evropi danas, osobito na prostoru Kosova i Metohije, predstavljaju jednu od najugroženijih religijskih skupina. Osporena su im osnovna ljudska i verska prava, ruše im se i pale bogomolje, proteruju ili čak ubijaju sveštenici i monasi, zatiru hrišćanska teritorijalna obeležja o postojanju a čitave porodice su prinuđene da zbog *verskog terora* napuštaju svoja vekovna staništa. Iako su ovim talasom nasilja pogodjene na stotine hiljada hrišćana zvanične međunarodne, međuvladine i nevladine organizacije još uvek nedovoljno transparentno ukazuju na dubinu i razmere njihovog stradanja a kamo li da preduzimaju efikasne mere njihove zaštite. U takvom kontekstu javila se snažna potreba da upravo **Templarski red**, na sebe preuzme važ-

nu ulogu pokretača sveobuhvatnih mera za sprečavanje daljeg versko-političkog nasilja i bolje zaštite hrišćanskih stradalnika. Takvom aktivnošću će na najbolji način biti potvrđena vekovna misija našeg reda te dokazana potreba i svrha njegovog modernog postojanja.

Konkretni primer radikalnog ugrožavanja hrišćanske baštine danas u Evropi jeste teritorija južne srpske pokrajine **Kosova i Metohije**. Na tom prostoru se nažalost i dalje dešavaju procesi devastacije ukupne versko-kulturne baštine, kulturno - istorijskih spomenika a naročito hrišćanskih svetinja (manastira, crkava, grobalja, spomenika i dr.). Prisutan je takođe i sve radikalniji pokušaj otimanja i promene *etničkog i versko-konfesionalnog identiteta* te baštine i nasleđa. Ovi procesi su izuzetno opasni jer se radi o prostoru koji je *zavetna zemlja* srpskog pravoslavno-hrišćanskog naroda, *arhetipski kodiran* u istorijskoj i nacionalnoj svesti Srba, koji je vekovima bio riznica hrišćanske duhovnosti i umetnosti, ali i prva predstraža i odbrana **Europe** od nadirućeg Islam. Zbog svega navedenog, neophodno je reaktuelizovati inicijativu Velikog Priorata Vitezova Templara Srbije iz 2011 godine da se pred zvaničnicima i uglednicima **UNESKO-a** pokrene postupak trajne zaštite hrišćanskih svetinja kao ukupne svetske kulturene baštine koja se mora staviti pod njegov protektorat i sačuvati za naredna pokolenja.

Radi boljeg sagledavanja trenutnog stanja ugroženosti tih svetinja, kao i radi potrebe ponovnog duhovnog hodočašća na *izvorišta hrišćanske kulture i religioznosti*, predlažemo da se sledeće godine organizuje hodočasničko putovanja na Kosovo i Metohiju međunarodnih predstavnika našeg reda. Taj *poklonički put* bi pokazao ne samo našu iskrenu spremnost da učinimo čin velike metanije pred zadivljujućim svetinjama i svetiteljima hrišćanstva na KiM , već i odlučnost da se ta viševekovna hrišćanska sakralna i kulturna dobra adekvatno zaštite i da ostanu kao trajni belezi veličine i raskoši hrišćanske kulture na Zapadnom Balkanu. **Mi Vitezovi Templari Srbije** osećamo posebnu obavezu da u

sklopu ukupne viteške *misije i poslanja* koja podrazumeva revitalizaciju i oplemenjivanje bazičnih hrišćanskih vrednosti i simbola u našem društvu, posebno istaknemo važnost protektivne funkcije našeg reda u potrebi zaštite **Hrišćana** i podizanja svesti o jačanju hrišćanske solidarnosti danas u svetu jer je na žalost **Hrišćanstvo** kao složeni i nezamenjivi deo naših *kultурно - моралних кодова постојања*, sve više izloženo korozivnim silama relativizacije i devastacije.

U Beogradu : 7.7.2014.

Veliki Prior
Dragutin Zagorac

**OSMTH – GRAND PRIORY
OF KNIGHTS TEMPLARS IN SERBIA**

**DECLARTION ON NEED TO PROTECT THE
CHRISTIAN CULTURAL HERITAGE IN KOSOVO
AND METOHIJA AND
CHRISTIAN VICTIMS ALL OVER THE WORLD**

The current international challenges and religious-confessional conflicts, once again, like so many times during the history, put as the main task of their missinairy work for the Order of **Knights Templars (OSMTH)**, the need for protection of **Christianity** all over the world. Through the tangled network of media manipulations, the fact of major threat against the Christians in many regions of the world is become more and more clear. The major Christian communities in Africa, Near East, Asia, and, unfortunately, in present Europe, particularly in the area of Kosovo and Metohija, are representing one of the most endangered religious communities. Their basic human and religious rights are denied, their temples are being destroyed and burnt, the priests and monks are being expelled and even killed, the Christian territorial signs existence are being annihilated and the entire familes are forced to leave their centuries-old homes due to the *religious terror*. Although the hundreds of thousands of Christians are struck by this wave of violence, the official international, intergovernmental and nongovernmental organizations do not sufficiently and transparently point out the debth and

proportions of their suffering, and even less undertake the efficient measures of their protection. In such context, a strong need has appeared that **Order of the Templars** take over the important role of the initiator of comprehensive measures for the prevention of further religious-political violence against and better protection of Christian victims. Such activity shall in the best way confirm the centuries-old mission of our Order as well as the proven need and purpose of its contemporary existence.

The concrete example of a radical threat to the Christian heritage in modern Europe is the territory of the southern Serbian province of **Kosovo and Metohija**. Unfortunately, in this area, there is still the process of devastation of the entire religious-cultural heritage, cultural-historical monuments and particularly the Christian holy places (monasteries, churches, cemeteries, monuments etc.). There is also present the increasingly radical attempt of usurping and change of the *ethnic and religious-confessional identity* of such heritage and inheritance. Such processes are very dangerous because it is the region, which is the *votive land* of Serbian Orthodox-Christian people, with archetypal code in the historical and national awareness of Serbs, which for the centuries used to be the treasury of the Christian spirituality and art, as well as the first advance-guard and defence of **Europe** against the advancing Islam. Therefore, it is necessary to reactivate the initiative of the Grand Priory of Knights Templars in Serbia of the year 2011, that the procedure of permanent protection of the Christian holy places, as the total world cultural heritage, is initiated before the officials and dignitaries of **UNESCO** and in such way become preserved for the future generations.

For the purpose of better review of the current situation of threat against these holy places, as well as for the need of repeated spiritual pilgrimage to the *sources of Christian culture and religion*, we propose that next year a pilgrimage trip to Kosovo and Metohija is organized for the international representa-

tives of our Order. Such *homage* would show, not only our sincere readiness to perform the act of grand metagnia before the admirable holy places and holy people in the Kosovo and Metohija, but also the determination that these centuries-old Christian sacral and cultural goods are adequately protected and remain the permanent signs of the grandeur and magnificence of the Christian culture in the Western Balkans. We, **Knights Templars of Serbia**, feel the special need that within the entire *knightly mission and task*, which means the revitalization and ennoblement of the basic Christian values and symbols in our society, to emphasise the importance of the protective function of our Order for the need of protection of **Christians** and raising the conscientiousness on strengthening of the Christian solidarity in the modern world, because, unfortunately, the **Christianity**, as a complex and irreplaceable part of our cultural-ethical codes is increasingly exposed to the corrosive forces of relativization and devastation.

In Belgrade : 7.7.2014.

Grand Prior
Dragutin Zagorac

